

Державна служба України з надзвичайних ситуацій
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
Навчально-науковий інститут психології та соціального захисту

ОСОБИСТІТЬ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Матеріали
Х Всеукраїнської науково-практичної конференції

м. Львів, 21 травня 2021 р.

Рекомендовано до друку вченою радою Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності 18 травня 2021 року, протокол № 6.

Рецензенти:

Ковальчук Зоряна Ярославівна – доктор психологічних наук, професор;
Повстин Оксана Вікторівна – доктор педагогічних наук, доцент.

Особистість в екстремальних умовах : матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції (21 травня 2021 р., м. Львів).
Львів, 2021. 216 с.

Редакційна колегія:

доктор психологічних наук, доцент **Сірко Р. І.**;
доктор педагогічних наук, професор **Козяр М. М.**;
доктор педагогічних наук, професор **Литвин А. В.**;
доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник **Руденко Л. А.**;
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник **Вдович С. М.** (упорядник);
кандидат педагогічних наук, доцент **Цюприк А. Я.**;
кандидат психологічних наук **Стельмах О. В.**;
Кандидат психологічних наук **Вавринів О. С.**

У збірнику матеріалів науково-практичної конференції розглядаються психологічні особливості діяльності особистості в екстремальних умовах, психолого-педагогічні аспекти підготовки фахівців до професійної діяльності, сучасний стан і перспективи психологічного супроводу особистості, яка перебуває в екстремальних умовах, міждисциплінарні гуманітарні аспекти підготовки та діяльності особистості в екстремальних умовах.

Для науковців у галузі психології та педагогіки, психологів-практиків і педагогів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, аспірантів, ад'юнктів, докторантів.

Матеріали подано в авторській редакції.

Зміст

Розділ 1

Психологічні особливості діяльності особистості в екстремальних умовах

Олена ВАВРИНІВ

Експериментальне дослідження професійних страхів
майбутніх рятувальників 9

Юрій ВІНТЮК

Найпоширеніші надзвичайні ситуації у повсякденності
та типові способи реагування населення на них 12

Яна ВІХЛЯЄВА

Особливості використання психологічного дебрифінгу
в екстремальних умовах 16

Мар'яна ГАЛАБУРДА, Олена КРИВОПИШИНА

Соціальний інтерес у формуванні життєвого стилю 20

Віктор ГУРСЬКИЙ, Сергій ТЕСЛЕНКО

Психологічна готовність правоохоронця до служби
в екстремальних умовах праці 23

Олег ЗАРІЧАНСЬКИЙ, Михайло ЛЕЛЮК

Використання досвіду США в підвищенні психологічної
стресостійкості військовослужбовців підрозділів
сухопутних військ Збройних Сил України 25

Ірина КАЗАНЧУК, Аліна КОТЕЛЕВЕЦЬ

Організаційно-правові форми протидії дитячому булінгу
в освітньому процесі в Україні 29

Сергій КОСТЮЧКОВ

Нейрокогнітивний хакінг як психологічний чинник
розвитку беллумафобії в населених пунктах України,
близьких до зони бойових дій 33

Олена КРИВОПИШИНА, Євген ПОРЯДІН

Феномен пробачення як психологічний ресурс
подолання життєвих ускладнень 37

<i>Руслана ПОДОЛЬНА,</i> <i>науковий керівник – Олена ЗОЛОТЬКО</i>	
Шляхи подолання явища торгівлі людьми в Україні	41
<i>Станіслав ПОНОМАРЕНКО,</i> <i>науковий керівник – Світлана СОВГІРА</i>	
Ризик як необхідний елемент професійної діяльності рятувальників	43
<i>Тетяна ПУРАС,</i> <i>науковий керівник – Олена ЗОЛОТЬКО</i>	
Особистість і проблема насильства в Україні	47
<i>Вікторія РОМАШЕНКО, Роман ЯКОВЛЕВ</i>	
Психічна стійкість працівника поліції як основа готовності до службової діяльності в екстремальних ситуаціях	51
<i>Володимир СЛОБОДЯНИК, Роксолана СІРКО,</i> <i>Юлія ШЕВЕЛЄВА</i>	
Теоретичний аналіз наукового поняття самозбережувальна поведінка майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій	54
<i>Каріна ЧМІЛЬ, Оксана СТЕЛЬМАХ</i>	
Соціально-психологічні передумови формування віктимної поведінки у жінок	57
<i>Роман ЯРЕМКО</i>	
Емпіричне дослідження мотивації вибору професії майбутніми рятувальниками	61

Розділ 2

Психолого-педагогічні аспекти підготовки фахівців до професійної діяльності

<i>Ілля БЄЛІКОВ,</i> <i>науковий керівник – Василь ЯГУПОВ</i>	
Компоненти організаційної компетентності фахівців із фізичної культури і спорту Збройних Сил України	63
<i>Вікторія БОДНАРЧУК,</i> <i>науковий керівник – Лариса РУДЕНКО</i>	
До проблеми формування професійно і соціально важливих якостей майбутніх фахівців цивільного захисту	67

<i>Петро БОЙЧУК</i>	
Наукова та професійна активність педагогічного працівника в нормативно-правовій площині закладу вищої освіти	70
<i>Наталія БОРБИЧ</i>	
Науково-дослідна робота студентів як засіб формування конкурентоспроможного фахівця на ринку освітніх послуг	74
<i>Руслана ВАВРИК</i>	
Морально-психологічна підготовка майбутнього військового диригента	77
<i>Світлана ВДОВИЧ</i>	
Формування навичок професійного спілкування у майбутніх психологів	81
<i>Юрій ВІНТЮК</i>	
Особливості викладання дисципліни «Психологія надзвичайних ситуацій» студентам-психологам	83
<i>Катерина ГОРІЛА, Неля ВОВК</i>	
Мотиваційна складова професійної підготовки курсанток – майбутніх офіцерів Державної служби України з надзвичайних ситуацій	87
<i>Ольга ЗАВЕРУХА</i>	
Соціально-психологічний аналіз проблеми професійної самореалізації в науковій літературі	93
<i>Віктор КОВАЛЕНКО, Олена БУРАКОВА</i>	
Методи підвищення стресостійкості під час вогневого контакту в працівників Національної поліції України	95
<i>Мирослав КОВАЛЬ</i>	
Компоненти інформаційно-освітнього середовища Львівського державного університету безпеки життєдіяльності	98
<i>Тетяна КОНІВІЦЬКА</i>	
Риторична складова професійної підготовки студентів-психологів у закладі вищої освіти	103
<i>Андрій ЛИТВИН</i>	
Формування психологічної готовності майбутніх фахівців ДСНС	106

<i>Христина ЛЮТА,</i> <i>науковий керівник – Лариса РУДЕНКО</i>	
Актуалізація дослідження мотивації до професійної діяльності жінок-військовослужбовців	110
<i>Олег МАРТИНІВ, Оксана ШУКАТКА</i>	
Використання технологічного підходу в навчально-виховному процесі з фізичного виховання закладів вищої освіти	112
<i>Сергій МАРЧУК, Ірина КОВАЛЬЧУК</i>	
Формування науково-дослідницької компетентності майбутніх учителів засобами педагогічного гуртка	114
<i>Сергій МАРЧУК, Ірина ЧЕМЕРИС</i>	
Формування соціально-педагогічної компетентності майбутніх учителів початкових класів	118
<i>Тетяна МАТВІЙЧУК</i>	
Особливості використання методу аналізу ситуацій у підготовці фахівців до професійної діяльності	122
<i>Дар'я МІЛЮТИНА, Ксенія БЕРЕЗЯК</i>	
Психологічні особливості когнітивної гнучкості та стресостійкості курсантів	126
<i>Олена ПУШ</i>	
Організація практичної підготовки студентів педагогічного коледжу в дистанційному режимі	129
<i>Микола ФОМИЧ, Анна ГРИГОРЕНКО</i>	
Психологічні особливості розвитку мотиваційного компонента пізнавальної активності пожежних-рятувальників	133

Розділ 3

Сучасний стан і перспективи психологічного супроводу особистості, яка перебуває в екстремальних умовах

<i>Оксана БАБИЧ,</i> науковий керівник – <i>Алла НЕУРОВА</i>	
Психологічні особливості морально-психологічного стану особового складу під час дій підрозділу в оточенні	136

Оксана БАБІЧ, Дмитро КОРШЕВНЮК, Євген САСЬКО, Вероніка ГАРАЗДОВСЬКА	
Підхід до оцінювання характеристик особистості з урахуванням типів емоційного реагування	140
Лілія ГАЧАК-ВЕЛИЧКО	
Проблеми девіантної поведінки неповнолітніх в Україні	143
Наталія КАЛЬКА, Галина ОДИНЦОВА	
Основні підходи до роботи зі сновидіннями осіб, що пережили травматичні події	145
Олександр КУЦІЙ	
Організаційна (корпоративна) культура у відомствах України із завданнями в екстремальних умовах діяльності	148
Алла НЕУРОВА, Євгеній ВІДНІЧУК	
Організація психологічної допомоги військовослужбовцям щодо збереження психічного здоров'я: досвід США, Ізраїлю, Грузії (аналітичний огляд літератури)	153
Алла НЕУРОВА, Валерій ЛЯШЕНКО	
Психологічний супровід військовослужбовців у екстремальних умовах служби	157
Андрій РОМАНИШИН, Юрій СУСОЛ	
Вплив участі військовослужбовців у бойових діях на їх сім'ї	160
Вікторія РОМАШЕНКО, Олексій БОЯРЧЕНКО	
Особливості протидії негативним психоемоційним станам у працівників правоохоронних органів	164
Лариса РУДЕНКО	
До проблеми модернізації професійної підготовки психологів у закладах вищої освіти	167
Антонія-Юлія СОХА, Андрій ЛИТВИН	
Теоретичний аналіз проблеми алекситимії у студентів	171

Розділ 4

Міждисциплінарні гуманітарні аспекти підготовки та діяльності особистості в екстремальних умовах

Наталія АФАНАСЬЄВА

Особливості копінг-стратегій рятувальників з різними типами акцентуацій характеру 176

Ксенія БЕРЕЗЯК, Галина СОЛДАТ

Особливості резилентності та життєстійкості в юнацькому віці ... 179

Маріанна БУЖАНСЬКА

Роль навчальної дисципліни «Безпека життєдіяльності й охорона праці» у формуванні життєво необхідних компетентностей особистості 183

Ольга ГОРНОСТАЄВА,

науковий керівник – Ганна КРАВЧЕНКО

Міждисциплінарні гуманітарні аспекти особистісно-професійного розвитку компетентності інженерів-педагогів автотранспортного профілю 185

Юрій ПРИХОДЬКО

Трансформація особистості як системи: еволюція, дисипація 188

Руслана САЙЧУК, Неля ВОВК

Гендерні стереотипи та їх вплив на професійну самореалізацію працівників органів і підрозділів ДСНС України 193

Євген ТАТАРІНОВ

Психологічний зміст професійного розвитку фахівців екстремального профілю 198

Дмитро УСОВ

Проблеми формування толерантних відносин у глобальному інформаційному суспільстві 202

Анастасія ХОМЕНКО, Неоніла ПАРТИКО

Особливості впливу мікросоціального середовища на розвиток здібностей молодшого школяра в умовах карантину 205

Наші автори 209

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

УДК 159.9

Олена ВАВРИНІВ, м. Львів

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СТРАХІВ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ

Дослідження проблеми виникнення та динаміки розвитку професійних страхів, які виникають у рятувальників в процесі навчальної та професійної діяльності, вимагає дотримання певних принципів та положень, які визначають основні аспекти психологічного дослідження даного феномену.

З метою поглибленого дослідження страхів курсантів щодо наявних професійних страхів нами було розроблено анкету, а також підібрано ряд методик: «Опитувальник ієрархічної структури актуальних страхів особистості», методика незакінчених речень Косолапова О., методика визначення рівня реактивної та особистісної тривожності (Ч. Спілберга, Ю. Ханін), методика визначення мотивації до досягнення успіху Т. Елерса, методика визначення мотивації до уникнення невдач Т. Елерса, методика визначення готовності до ризику Г.Шуберта.

Результати анкетування розподілилися наступним чином: високий рівень професійних страхів спостерігається у 25%, середній у 30% та низький у 45%. Найбільше серед респондентів переважають такі страхи: глибини, висоти, смерті, хвороби близьких, начальства, перед майбутнім та страх статевої дисфункції. На основі результатів можемо сказати, що такі є притаманними для представників ризиконебезпечних професій та актуальними у даній віковій групі.

Результати методики визначення рівня реактивної та особистісної тривожності (Ч. Спілберга, Ю. Ханін) дозволяють говорити про те, що у респондентів спостерігається низький рівень реактивної та особистісної тривожності.

Особи, у яких спостерігається підвищення за показниками особистісної тривожності схильні сприймати великий спектр ситуацій як загро-

зливів, реагувати на такі ситуації станом тривоги. Високий рівень реактивної тривожності характеризується напруженою, занепокоєнням, знервованістю. Якщо вона велика, то у людини порушується увага і тонка координація рухів.

На основі діагностики готовності до ризику можемо сказати, що третина досліджуваних (33%) готові до ризику та 48% респондентів готові ризикувати коли того вимагає ситуація. 19% учасників дослідження є надто обережними. У зв'язку із віковими особливостями, готовність до ризику у юнацькому віці значно вища ніж у будь якого іншому. На основі теоретико-емпіричного аналізу можемо сказати, що готовність до ризику у рятувальників, які вже працюють нижчий ніж у курсантів.

Діагностика рівня мотивації до досягнення успіху та уникнення невдач дає нам можливість стверджувати, що 50% досліджуваних спрямовані на досягнення успіху та 23% на уникнення невдач. Такі високі показники мотивації досягнення успіху говорять про те, що половина досліджуваних курсантів вмотивовані до професійного розвитку та навчальної діяльності з метою успішної реалізації в майбутній професії. Високий рівень мотивації до уникнення невдач спостерігається у 23% респондентів. Це говорить про те, що 12 осіб із досліджуваних курсантів при не готові брати на себе відповідальність чи приймати швидке рішення через острах можливої невдачі.

З метою визначення зв'язків рівнів професійних страхів нами було використано кореляційний аналіз. Перейдемо до результатів кореляційного аналізу. Високий рівень професійних страхів демонструє позитивний зв'язки на рівні значимості $p \leq 0,01$ із страхом смерті та втрати здоров'я, реактивною тривожністю та низьким рівнем готовності до ризику (надто обережні). Зв'язки на рівні значимості $p \leq 0,05$ високий рівень професійних страхів демонструє із страхом висоти та низьким рівнем мотивації до досягнення успіху. Високий рівень професійних страхів має позитивні зв'язки із страхом смерті та втрати здоров'я пояснюється тим, що рятувальники є представниками ризиконебезпечних професій. Кожного разу рятувальники ризикують життям ведучи боротьбу з вогняною стихією та іншими надзвичайними ситуаціями. Усвідомлюючи особливості майбутньої професії природно, що у курсантів є страх смерті та втрати здоров'я. Зв'язок наявності професійних страхів із реактивною тривожністю є цілком зрозумілим. Людина, схильна до реактивної тривожності постійно роздратована та занепокоєна чимось. Рятувальники із високими показниками професійних страхів

та реактивною тривожністю в умовах здійснення аварійно-рятувальних робіт порушується увага та координація рухів, а це суперечить майбутній професії курсантів. Курсанти із наявними професійними страхами не готові до ризику та мають низьку мотивацію до досягнення успіху, через страхи які їх переповнюють вони будуть надто обережними, а тому не зможуть в повній мірі виконувати професійні обов'язки.

Середній рівень професійних страхів рівні значимості $p \leq 0,01$ позитивно корелює із страхами, пов'язаними із внутрішніми особливостями професії, страхами, пов'язаними із зовнішніми особливостями професії та страхом смерті. На рівні значимості $p \leq 0,05$ із страхом керівництва.

Зв'язки середнього рівня професійних страхів із страхом смерті зрозумілий, оскільки майбутня професія курсантів пов'язана із ризиком для життя. Зв'язок із страхами, пов'язаними із зовнішніми особливостями професії також говорять про небезпеку, з якою пов'язана робота аварійно-рятувальних підрозділів. Зв'язок із страхами, пов'язаними із внутрішніми особливостями професії та страх керівництва висвітлює проблему службових відносин, низької заробітної платні та впливу на особисте життя.

Низький рівень професійних страхів на рівні значимості $p \leq 0,01$ демонструє позитивні кореляційні із високим рівнем мотивації до успіху та готовністю до ризику. На рівні значимості $p \leq 0,05$ із природними страхами. Також отримано обернені зв'язки на рівні значимості $p \leq 0,05$ із особистісною та реактивною тривожністю.

Низький рівень професійних страхів демонструє тісні зв'язки із готовністю до ризику та високим рівнем мотивації досягнення успіху. На основі таких результатів можемо сказати, що курсанти у яких немає професійних страхів готові до здійснення професійних обов'язків. Свідомо йтимуть на ризик та якнайкраще виконуватимуть роботу з метою досягнення успіху в службовій діяльності. Помірні зв'язки із природними страхами є цілком нормальним, адже природні страхи, притаманні всім людям, незалежно до професії. Такі природні страхи, як: страх висоти, темряви, невизначеності, соціальної ізоляції та ін.. можуть бути присутні у майбутніх рятувальників, проте в необхідний моменти не заважатимуть їм мобілізуватися та здійснювати аварійно-рятувальні роботи.

НАЙПОШИРЕНІШІ НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ У ПОВСЯКДЕННОСТІ ТА ТИПОВІ СПОСОБИ РЕАГУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ НА НИХ

Викладання навчальних дисциплін за наявних реалій вимагає приведення їх у відповідність до запитів суспільної практики, що стосується, зокрема, підготовки майбутніх фахових психологів у ВНЗ. У даному випадку йдеться про дослідження, здійснене для осмислення та вдосконалення навчального курсу «Психологія надзвичайних ситуацій», який викладають майбутнім фаховим психологам у НУ «Львівська політехніка» на 3 курсі як вибіркову дисципліну. Необхідність приведення наявної програми і навчальних матеріалів до вимог сьогодення, виходячи з необхідності надання студентам вищої освіти на сучасному рівні, зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета роботи – розглянути найпоширеніші нестандартні ситуації у повсякденному житті; а також типові способи реагування населення на них.

Згідно з сучасними науковими уявленнями, надзвичайною ситуацією є та, що далека від звичних умов повсякденності, а тому пересічна людина не має навичок доцільних способів поведінки у ній, відтак для неї вона стає екстремальною та спричинює неоптимальні психічні стани. Потрапивши у таку ситуацію, людина відчуває дискомфорт, а тому намагається повернутися до звичних, комфортних умов перебування. Проте, оскільки умови далекі від звичних, вона зустрічає при цьому значні труднощі; а тому необхідна відповідна підготовка, або ж допомога тих, хто має навички діяльності у нетипових ситуаціях.

Огляд наявної спеціальної, як наукової, так і навчальної літератури на дану тему свідчить, що до надзвичайних ситуацій звичайно відносять переважно різноманітні природні стихійні лиха та техногенні катастрофи, або соціальні явища, які трапляються вкрай рідко й аж ніяк не присутні у повсякденному житті пересічних громадян, кожної людини зокрема. Однак аналіз і конкретизація даного поняття, спроба застосувати його до повсякденних реалій сучасності свідчить про те, що такий підхід далекий від дійсності; тому доречно висловити деякі міркування з цього приводу.

Передусім, необхідно згадати, що всі ми вже не перше десятиріччя живемо в умовах тотальної соціально-економічної кризи, які аж ніяк

не можна назвати нормальними. Ці умови характеризуються наявністю низки невротизуючих чинників: економічна і політична нестабільність, низький рівень життя, безробіття, постійна інфляція та ріст цін, відсутність належного соціального захисту, неможливість прожити на зарплату, відсутність впевненості у завтрашньому дні, необхідність пошуку роботи за кордоном, а як наслідок відчуження, розпач, безнадія, страх і т. п. Певний набір стресових чинників наявний практично постійно і в житті кожної пересічної людини. Однак далеко не всі можуть пристосуватися до таких умов, і вже тим більше обмаль людей можуть почуватися комфортно за таких реалій. Відповідно, чимало людей перебувають у різних пограничних станах між здоров'ям і хворобою, та потребують додаткових можливостей для пристосування до наявних несприятливих умов.

Крім цього, можна назвати низку інших надзвичайних ситуацій з нашого повсякденного життя. Передусім, кожному не раз доводилося потрапляти у несприятливі погодні умови: сильна злива, буревій чи заметіль, тривала ожеледь, незвичний холод або спека та ін. Як правило, такі умови є або нетривалими, або ж є можливість заховатися від негоди, тому вони переважно не завдають непоправної шкоди. Однак, у протилежному випадку більшість людей не готові до перебування у подібних умовах навіть обмежений проміжок часу і для них вони стають надзвичайними, з усіма впливаючими звідси наслідками.

Набагато частіше зустрічаються несприятливі умови у повсякденній діяльності, на роботі зокрема: аврал на роботі, відсутність нормальних умов роботи, несправедливе ставлення керівництва, відсутність просування по службі, виробничі непорозуміння, домінування кланових інтересів, конфлікт зі співробітниками, взаємні навмисні і ненавмисні образи, постійна конкуренція, перекваліфікація, а ще транспортні проблеми і неможливість вчасно дістатися на роботу, булінг чи сексуальні домагання, зміна місця роботи; втрата роботи та чимало інших.

Крім роботи, такі ситуації нерідко трапляються в повсякденності: хвороба, дорожня аварія чи ДТП, зазнане насильство, крадіжка, сп'яніння, запій, пияцтво, шахрайство, неможливість вдовольнити наявні потреби, погіршення стану здоров'я та ін. Все це виводить людину зі стану рівноваги, знижує її адаптаційні можливості і порушує адекватну взаємодію з оточенням.

Часто зустрічаються складні ситуації і в особистому житті, які також для пересічних громадян стають надзвичайними: травма фізична чи

психічна, небажана вагітність, криза в стосунках, значна сварка, постійні чи періодичні непорозуміння в родині, підступний обман, тривала розлука з близькими, небезпідставна підозра чи недовіра, тривалі конфліктні стосунки, подружня зрада, розрив стосунків, розлучення та ін.

До особливостей проживання у сучасному інформаційному суспільстві також можна віднести низку несприятливих ситуацій: недостовірна інформація, інформаційна атака, втрата даних, кіберзлочинність, втрата коштів із рахунків і навіть складність сучасних технологій та постійна необхідність їх освоювати, і навіть відсутність належних можливостей для цього тощо.

Тобто, до нетипових ситуацій можна віднести все що порушує повсякденний комфорт і виводить зі стану рівноваги, та потребує додаткових ресурсів для повернення у звичний стан рівноваги. За відсутності знань і досвіду поведінки в таких ситуаціях для багатьох пересічних людей вони з нетипових нерідко стають надзвичайними.

На завершення необхідно також нагадати, що як увесь світ, так і всі ми зокрема, вже другий рік живемо в умовах світової епідемії коронавірусу, і ці умови також аж ніяк не є звичними і комфортними для будь-якої людини. Хоча до завершення пандемії ще далеко, вже сьогодні, причому не лише фахівці різного профілю вказують на низку несприятливих чинників перебування людей в умовах загальнодержавного карантину. Кожна людина знає про це з власного досвіду, зокрема, це умови постійного ризику зараження, втрати здоров'я через можливі ускладнення, значні витрати на лікування, а ще умови часткової соціальної деривації, неможливість повернутися до звичних, комфортних умов проживання тощо.

Щодо способів реагування людей на різні нетипові ситуації, передусім необхідно відзначити наступне. Залежно від умов життєдіяльності та наявного досвіду різні люди не тільки по-іншому може сприймати одну й ту ж ситуацію; крім цього, різні ситуації вони також індивідуально сприймають як безпечні чи загрозливі для їхнього життя та здоров'я. Тому, як приклад реагування на надзвичайну подію розглянемо наявну ситуацію: пандемію коронавірусу, а саме режим перебування в умовах загальнодержавного карантину.

Можна припустити, що реакція населення на умови перебування в карантині підпорядковується нормальному розподілу. Відповідно до цього, люди рівною мірою дотримуються або не дотримуються чинних карантинних обмежень, тобто по-різному дбають про свою безпеку.

Так, порівняно невелика частина громадян вважають, що ніякої небезпеки насправді немає, і поширювана інформація про загрозу зараження коронавірусом є не що інше, як дезінформація. Вони проводять звичний спосіб життя, намагаючись нічим себе не обмежувати, навіть якщо це призводить до конфліктів з оточуючими.

Значно більше громадян легковажать наявними ризиками, і вважають, що інформація про небезпеку дуже перебільшена і їм практично нічого не загрожує. Вони продовжують ходити на роботу і по магазинах, зустрічатися з іншими, не проти проводити час у ресторанах чи кав'ярнях, користуються громадським транспортом, не завжди дотримуються карантинних вимог безпеки, як от носіння масок у людних місцях чи дотримання безпечної дистанції тощо.

Не менша кількість громадян переважно сумлінно дотримуються вимог безпеки під час епідемії коронавірусу: вони намагаються не без крайньої потреби не виходити з дому, дотримуються дистанції на вулиці, уникають відвідування людних місць і поїздок у громадському транспорті, регулярно носять маски, користуються антисептиками тощо.

Нарешті, інша невелика частина осіб перебільшують небезпеку: вони практично не виходять із дому, постійно слідкують за ситуацією з поширенням епідемії, ні з ким не контактують, навіть з близькими людьми і замовляють продукти та інші необхідні товари з доставкою додому.

Звісно, це лише припущення, яке потребує експериментальної перевірки, для встановлення справжньої форми розподілу та кількісного співвідношення осіб у вказаних групах. Оскільки, спостерігаючи за поведінкою населення, складається враження, що тих, хто не дотримується вимог карантину значно більше, ніж тих, хто їх дотримується. Можливо, це прояв однієї з особливостей нашого менталітету – безпечності. Але не виключено, що таке враження створюється через те, що ті, хто дотримується вимог, надають перевагу не виходити з дому без крайньої необхідності, а ті, хто їх не дотримується, постійно на виду. Крім цього, по-різному реагують на наявні обмеження та загрозові ситуації люди різного віку, статі, соціального статусу, рівня освіти, культури, наявного достатку, місця проживання, стану здоров'я тощо. Тобто, необхідно визнати, що встановлення подібних закономірностей потребує проведення повномасштабного дослідження, яке, проте, важко здійснити саме через наявність згаданих карантинних обмежень.

Таким чином, проведений огляд найпоширеніших надзвичайних ситуацій свідчить про те, що вони аж ніяк не є винятковими, оскільки періодично трапляються в житті кожної звичайної людини. А це, своєю чергою, ставить на порядок денний завдання як підготовки широких верств громадян до протидії їм, так і підготовки фахівців, психологів зокрема, до роботи як з профілактики, так і подолання негативних наслідків у осіб, що зазнали впливу різноманітних надзвичайних ситуацій у повсякденному житті.

УДК 159.9

Яна ВІХЛЯЄВА, м. Запоріжжя

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДЕБРИФІНГУ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Екстремальна психологія – це галузь психології, яка вивчає загальна психологічна закономірності життя і діяльності людей у зманих, незвичних для неї умовах існування.

Під екстреною психологічною допомогою науковцю розуміють систему короткострокових заходів, що надаються людям, яка постраждали у зона надзвичайної ситуації або найближчим часом після травматичної події.

Екстрена психологічна допомога спрямована на:

- 1) надання допомоги одній людині, група людей або великий кількості постраждалих після екстремальної або надзвичайної ситуації;
- 2) регуляцію актуального психічного, психофізіологічного стану і негативних емоційних переживань, пов'язаних з екстремальною або надзвичайною ситуацією, за допомогою професійних методів, яка відповідають вимогам конкретної ситуації.

У практичній психології видаляють основна принципи надання екстреної психологічної допомоги:

- 1) принцип захисту інтересів клієнта;
- 2) принцип «не нашкодь»;
- 3) принцип добровільності;
- 4) принцип конфіденційності;
- 5) принцип професійної мотивації;
- 6) принцип професійної компетентності.

Однією з технік екстреної допомоги в екстремальних умовах є психологічний дебрифінг. Особливістю цієї техніки є те, що це одночасно метод кризисної інтервенції та профілактики.

Психологічний дебрифінг – це одноразова бесіда з людиною або групою людей, що пережили екстремальну ситуацію чи психологічну травму. Мета цього методу – знизити тяжкість психологічних наслідків після пережитого стресу. Участь у дебрифінгу не може попередити виникнення наслідків трагічних подій, але перешкоджає їх розвитку та посиленню, сприяє розумінню причин свого стану і усвідомлення дій, які необхідно виконати, щоб його полегшити.

Психологічний дебрифінг виконує низку завдань:

- 1) відреагувати враження, емоції, почуття, реакції, відчуття;
- 2) психологічна підготовка до переживання тих симптомів, що можуть виникнути пізніше;
- 3) зменшення індивідуального чи групового напруження;
- 4) когнітивна організація досвіду, який має місце в даний час, шляхом розуміння як подій, так і реакцій на події;
- 5) зменшення відчуття унікальності чи патологічності свого стану, своїх реакцій;
- 6) мобілізація внутрішніх і зовнішніх групових ресурсів, посилення групової підтримки, солідарності, розуміння;
- 7) інформування учасників про те, де вони у подальшому можуть отримати допомогу, включаючи психологічний супровід.

Оптимальний час для проведення психологічного дебрифінгу – не раніше ніж через 48 годин після події. До цього моменту має завершитися період особливих реакцій, які виникли відразу після події, й учасники подій, можливо, зможуть здійснювати рефлексію й самоаналіз.

У психологічному дебрифінгу виділяють три частини:

- 1) опрацювання основних почуттів учасників і вимір інтенсивності стресу. Це свого роду «вентиляція» почуттів у групі й оцінювання стресу ведучим дебрифінгової групи;
- 2) детальне обговорення симптомів і забезпечення почуття захищеності й підтримки за допомогою психологічної підтримки;
- 3) мобілізація ресурсів, забезпечення інформацією й формування планів на майбутнє.

Психологічний дебрифінг має чітку структуру із 7 фаз, послідовність яких є важливою в роботі психолога в екстремальних ситуаціях:

1) ввідна фаза. Ця фаза розпочинається зі знайомства учасників та ведучих. Тут важливим елементом є висловлювання ведучим співчуття з приводу ситуації, що травмувала учасників дебрифінгу. Також на цьому етапі встановлюються правила групи, серед яких:

- конфіденційність;
- бути в колі весь час дебрифінгу;
- висловлювання лише власних думок, почуттів – без узагальнень;
- збереження права не висловлюватися;
- повага до всіх учасників групи, безоціночне ставлення;
- не змінювати тему на іншу.

2) фаза опису фактів. На цій фазі кожна людина коротко описує, що відбулося саме з нею під час інциденту. Знання фактів й їхньої послідовності допомагає впорядкувати те, що сталося, створити структуру події. Це одне з головних завдань дебрифінгу — дати людям можливість більш об'єктивно побачити ситуацію, яка блокує фантазії й спекуляції, що підігрують тривогу.

3) фаза опису думок. На фазі думок дебрифінг фокусується на процесах ухвалення рішення й мислення. Перша думка зазвичай містить те, що складає серцевину тривоги. Проте, висловлювання цих думок може бути ускладнено для учасників, так як ці думки здаються недоречними, чудними чи негідними. Тому так важливо поділитися ними. Порівняння своєї реакції з подібними реакціями інших людей знижує напруження і формує спільноту.

4) фаза опису переживань. Завдання цієї фази – створити такі умови, при яких учасники могли б пригадати і виразити сильні відчуття в умовах підтримки групи, а також підтримати інших учасників, які також переживають сильні страждання. Питання про думки, враження й дії сприяють емоційному відреагуванню.

5) фаза опису симптомів. Учасників просять описувати симптоми (емоційні, когнітивні, фізичні), які вони пережили на місці подій; після завершення небезпечної ситуації; коли вони повернулися у місце тимчасової дислокації; на протязі наступних днів і у теперішній час. На цій стадії узагальнюються реакції учасників і надається інформація про типові реакції на стрес.

6) фаза завершення. У цій фазі один з ведучих повинен спробувати узагальнити реакції учасників.

7) фаза реадптації. У цій фазі обговорюється й планується майбутнє, плануються стратегії подолання, особливо в термінах сімейної й

групової підтримки. Однією з головних цілей дебрифінгу, крім усього іншого, є створення внутрішньогрупового психологічного контексту.

На протязі 20–30 хвилин після завершення потрібно приділити увагу тим із учасників, хто викликає найбільше занепокоєння, поговорити з ними сам на сам. Цей етап називають постдебрифінгом.

Також ведучий повинен продумати шляхи профілактики виникнення у себе вторинної травматизації: яким чином він зможе потурбуватися про себе, самовідновитися після проведеної роботи, яка могла викликати сильні відчуття. Де та з ким він зможе відреагувати власні емоції від почутого. Які засоби самодопомоги він зможе використати для себе.

Таким чином, психологічний дебрифінг – це особливо організоване обговорення, яке використовується в групах людей, що спільно пережили стресогенну або трагічну подію. Загальна мета групового обговорення – мінімізація психологічних страждань. Для досягнення цієї мети вирішуються такі питання: «опрацювання» вражень, реакцій і почуттів; когнітивна організація пережитого досвіду за допомогою розуміння структури й змісту подій, що відбулися, реакцій на них; зменшення індивідуальної й групової напруги; зменшення відчуття унікальності й патологічності власних реакцій. Це завдання вирішується за допомогою групового обговорення почуттів; мобілізація внутрішніх і зовнішніх групових ресурсів, посилення групової підтримки, солідарності й розуміння; підготовка до переживання тих симптомів або реакцій, які можуть виникнути; визначення засобів подальшої допомоги, якщо буде потреба.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екстремальна психологія: підручник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Х. : УЦЗУ, 2007. 502 с.
2. Кризова психологія: навчальний посібник / За заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Х.: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2010. 383 с.
3. Матвійчук М. В. Методичні матеріали до практичного заняття з дисципліни «Медична психологія надзвичайних станів, екстрена та кризова психологія». Вінниця, 2020. 14 с.
4. Сірко Р. Методологічні питання екстремальної психології. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 6. С. 145–152.

*Мар'яна ГАЛАБУРДА,
Олена КРИВОПИШИНА, м. Львів*

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВОГО СТИЛЮ

Ми приймаємо фундаментальне рішення на початку нашого життя: «Ким ми хочемо бути?». Наш вибір стає внутрішнім орієнтиром нашого стилю життя, який впливає на наші рішення, думки, реакції, поведінку, взаємодію з іншими і взагалі як на особистість. Всі названі характеристики мають незліченну кількість досліджень, що детально описують детермінанти їх розвитку, але з постулатів індивідуальної психології можна сказати, що більшість з них беруть свій початок в ранньому дитинстві при взаємодії з навколишнім середовищем, і назва цьому явищу «соціальний інтерес».

Концепція *Gemeinschaftsgefühl*, або іншими словами соціальний інтерес, була чи не найвпливовішою ідеєю, яку теоретизував та вивчав Альфред Адлер. За словами Dixon, Willingham, Chandler, & McDougal: «Соціальний інтерес – це почуття приналежності та прагнення до досконалості завдяки співпраці та соціальному руху, керованому ідеалами громади» [6 с. 421].

Антох, як цитується в Маккентуні, прагнув прояснити деякі непорозуміння і висвітлив це поняття точніше, він сказав: *Gemeinschaftsgefühl* не є характеристикою, вона може проявлятися лише як діяльність. Він діє більше як пусковий механізм для рішучого вирішення внутрішніх та зовнішніх конфліктів мужнім, а не примусовим шляхом [5 с. 69].

За А. Адлером, соціальний інтерес має п'ять складових: вроджена потенційність, емпатія, інша спрямованість, універсальність та ширший сенс [4].

Людина – це єдність, і ця єдність називається стилем життя людини. Точніше, стиль життя – це сума всіх міжособистісних відносин, цілей та переконань, які дитина будує для того, щоб знайти своє місце [7].

Life Style – це те, що набуто. Дитина створює власний спосіб життя на основі свого існування в соціальному контексті сім'ї. Незважаючи на справжню взаємодію з членами сім'ї, діти будують образи про те, як працює світ. Їхній висновок у віці від 3 до 5 років залежить від недостатньої зрілості та обмеженого досвіду, але почуття приналежності до сім'ї, розуміння власної ролі та потреб є головними складовими соціального інтересу в цей період життя дитини [5 с. 25].

А. Адлер вважав, що всі діти відчувають почуття неповноцінності, що є неминучим наслідком їх фізичних розмірів і нестачі сил і можливостей. Залежно від способу подолання даного почуття неповноцінності формуються різні типи особистостей або іншими словами різні типи життєвого стилю. Помірне почуття неповноцінності спонукає дитину рости, взаємодіяти з іншими щоб «стати таким же сильним або навіть сильніше інших», розвивати свої здібності [1 с.115].

Життєвий стиль сформований під бажанням отримання переваги над іншими може бути як позитивним, так і негативним. Особистість, яка розвивається з високим рівнем соціального інтересу формує життєвий стиль, який спрямований на підтримку громадських інтересів і зацікавленість в благополуччі інших – вона розвивається в конструктивному напрямку. Столяренко Л.Д. стверджує, що саме почуття громадського обов'язку спонукає людину досягти найвищих результатів в чому-небудь, що сприяє суспільному розвитку. Збіг соціального інтересу з індивідуальним прагненням до саморозвитку і досконалості характеризує оптимальний життєвий стиль [2 с.50].

Отже, особистість із життєвим стилем позитивного спрямування можна характеризувати, як соціально-корисну, де зріла, самодостатня особистість має ступінь соціального інтересу і високий рівень активності. Така людина щиро піклується про інших і зацікавлена у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми, вона усвідомлює, що рішення основних життєвих вимагає співпраці, відповідальності та готовності робити внесок у добробут інших.

Життєві стилі негативного спрямування пов'язані з низьким рівнем соціального інтересу, що зумовлений, на думку науковців, патологічними тенденціями та зовнішніми розладами, такими як поведінковий розлад, який є повторюваною та стійкою моделлю поведінки, при якій порушуються основні права інших людей або основні соціальні норми або правила, відповідні віку [3].

Низький рівень соціального інтересу у багатьох дослідженнях переважав у представників чоловічої статі. Наприклад, Moffitt, Caspi, Rutter та Silva [9]. провели лонгітюдне дослідження з населенням 1000 чоловіків та жінок у віці від трьох до 21 року та виявили поширеність розладу поведінки серед чоловічої групи. Оцінюючи хлопців-підлітків, Швейцер [10], виявив значну кореляцію між низьким рівнем соціального інтересу та підлітками з розладом поведінки. Використовуючи шкалу соціальних інтересів Саллівана (SSSI) виявлено, що група без розладів поведінки є соціально орієнтованими та орієнтованими на

групаду, тоді як група з порушенням поведінки надавала перевагу вимірюванням пов'язаним з індивідуалізмом. Дослідження явищ щодо тривалих наслідків низького соціального інтересу провели Фіш та Моздзеж [8] вивчаючи популяції трьох різних установ охорони психічного здоров'я в районі Чикаго, використовуючи SSSI для порівняння з показниками індивідуальних шкал, вони виявили високий рівень за шкалами: депресія, тривога, ворожість, розлади особистості. Крім того, було встановлено, що ті, хто набрав низький бал за шкалою SSSI, мали низькі показники в області очікуваності успіху, використовуючи Загальну шкалу очікувань успіху.

А. Адлер виділив три типи особистості з низьким рівнем соціального інтересу, що у подальшому сприяє формуванню негативно забарвленого життєвого стилю: Ruling person (керуючий тип) – це люди самовпевнені і напористі. Вони активні, але не в соціальному плані, їм байдуже на інших, і для них характерна установка переваги над зовнішнім світом; Getting person (отримуючий тип) – люди ставляться до зовнішнього світу паразитично, у них немає соціального інтересу, вони прагнуть отримати від інших якнайбільше; Recluse (уникаючий тип) – у цих людей немає достатнього соціального інтересу, немає належної активності, необхідної для вирішення власних проблем, вони бояться невдач і відсторонюються від вирішення життєвих проблем [1 с. 119].

Таким чином, соціальні відносини є важливим центральними поняттям для формування особистості, а соціальне інтерес – початкова точка відліку в побудові міцних соціальних відносин для психічного розвитку та позитивного стилю життя. Високий рівень соціального інтересу визначає стиль життя спрямований на кооперацію і співпрацю з іншими. Слабкий соціальний інтерес або його відсутність – причина негативного розвитку особистості, прагнення до влади, неврозів. Активна взаємодія з особистістю в ранньому віці, сприяння для засвоєння соціальної ролі в сім'ї, розвиток соціального інтересу сприяють побудові моделі життя, яка в подальшому розвитку стане більш організованою та буде визначати якість, спрямованість та характер афективного, поведінкового, когнітивного та фізичного розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Столяренко Л. Д. Психология и педагогика: уч. пособ. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2019. 574 с.
2. Столяренко Л.Д. Социальная психология: учебное пособие / под ред. С. И. Самыгин. Москва : КНОРУС, 2018. 332 с.

3. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental Disorders: 5th ed. Washington DC: Author, 2013.
4. Ansbacher H. L. & Ansbacher R. R. The Individual Psychology of Alfred Adler. NY: Harper and Row Publishers, Inc., 1964. 528 p.
5. Cečová D., Shearman A., Shearman D., Prina P. Adlerian Ethics: Applications in Counselling and Psychotherapy. Adlerian Society of Great Britain, 2018. 156 p.
6. Dixon P. N., Willingham W. K., Chandler C. K., & McDougal K. Relating social interest and dogmatism to happiness and sense of humor. Individual Psychology: The Journal of Adlerian Theory, Research & Practice, 1986. № 42(3). P. 421–427.
7. Dreikurs R. Children: The challenge. NY: Plume, 1964. 335 p.
8. Fish R. C. & Mozdierz G. J. Validation of the Sulliman Scale of Social Interest with psychotherapy outpatients. Individual Psychology, 1988. № 44(3). P. 307–315.
9. Moffitt T. E., Caspi A., Rutter M., & Silva P. Sex differences in antisocial behavior. UK: Cambridge University Press, 2001. № 32(8). P. 278.
10. Sweitzer E. M. The relationship between social interest and self-concept in conduct disordered adolescents. The Journal of Individual Psych., 2005. № 61(1) P. 55–79.

УДК 340.11

***Віктор ГУРСЬКИЙ,
Сергій ТЕСЛЕНКО, м. Маріуполь***

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ПРАВООХОРОНЦЯ ДО СЛУЖБИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ПРАЦІ

На теперішній час розвиток та вдосконалення психологічної готовності працівників поліції є актуальним для успішного здійснення їх професійної діяльності в особливих та екстремальних обставинах у системі Міністерства внутрішніх справ, особливо в навчальних закладах відповідного профілю.

Психологічна готовність працівників поліції не обмежує мотивацію чи емоційний стан працівника ОВС, вона складається із компонентів, а саме: загальної психологічної культури; професійно розроблені психологічні характеристики; спеціальні психологічні знання та зміст; професійно-психологічна стабільність.

Однак, працюючи з емоційним компонентом психологічної підготовленості, зверніть увагу на цей випадок, якщо він відіграє важливу роль в екстремальних ситуаціях за відсутності служби. Зрештою, яким би хорошим не була мотивація та висока фізична підготовленість працівника поліції, якщо ви не можете впоратись зі своїми емоціями в стресовій ситуації, заспокоїтись, оптимізувати свій психічний стан під

напругою за відсутності навігаційного вікна, ви не маєте можливості професійно виконувати свої обов'язки. Аналізуючи роботу з підвищення психологічної стійкості як ключового компонента професійної готовності, ми можемо визначити такі важливі з теоретичної та практичної точки зору [1].

Зміст психологічної підготовки персоналу визначається відповідними програмами та тематичними планами, які формують службу психологічної підтримки, головними психологами разом із персоналом, відповідальним за підготовку правоохоронних органів.

Психологічна підготовка – це комплекс психолого-педагогічних заходів, спрямованих на розвиток, підтримку та розвиток психологічно-моральних ділових якостей працівників, з метою встановлення внутрішнього самоконтролю та психологічної підготовленості в типових та екстремальних ситуаціях при виконанні службових обов'язків. Заняття з психологічної підготовки організовуються головними психологами під загальним керівництвом служб, органів внутрішніх справ та департаментів. Питання психологічної підготовки також повідомляються на практичних заняттях з функціональної, вогневої, фізичної, тактичної та інших видів підготовки персоналу [2].

Загалом, у психологічній підготовці, що проводиться в підрозділах внутрішніх справ, є три етапи розвитку здатності залишатися поза службою за певних обставин, тобто діяти в екстремальних ситуаціях.

На першому етапі правоохоронці повинні бути заздалегідь готові діяти в екстремальних ситуаціях, що сприяє зростанню таких якостей, як впевненість у собі та колегах, самопідготовка, управління вмістом своїх емоцій та цілеспрямоване прийняття рішень виготовлення виробництва. Для цілей цієї підготовки вживаються такі заходи: впровадження певних змін у фізичній та вогневій підготовці; проведення спеціальних вправ за допомогою психологічного тренінгу та імітацій оперативно-службової діяльності з метою створення емоційно-вольової стійкості.

Другий етап прогнозування безпосередній розвиток здатності виконувати складні завдання. Етап не потрібен для моделювання майбутніх умов відсутності сервісу, для вирішення оптимальних дій та їх послідовності, для створення так званого творіння. Показниками готовності до виконання завдань є цілеспрямована мобілізація психічних авторитетів та процесів, створення найбільш раціонального використання їх сил для подолання вагітності та досягнення позитивного результату,

орієнтація на самореалізацію та шляхи її досягнення. Дослідження показало, що працівники поліції стикаються з різними психічними станами, на відміну від складних ризикованих дій: вони підтримують нормальні фізіологічні та психологічні параметри, одночасно переглядаючи довгі хвилі та занепокоєння, тоді як інші демонструють напруженість та невпевненість.

На третьому етапі, підтримання готовності до складного завдання підтримки розвитку службових навичок в екстремальних ситуаціях, необхідність цілеспрямованого впливу на працівників поліції реалізується за допомогою таких заходів: організації необхідних навчань та тренувань; активізує налаштування на успішні дії за допомогою психологічної підготовки [3].

Таким чином, організація відповідного рівня психофізичної підготовки працівників правоохоронних органів дозволить правоохоронцям приймати відповідні рішення та реагувати на екстремальні ситуації відсутності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнєв О. М. Деякі питання професійно-психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Київського міжнародного університету*. Серія: Психологічні науки. 2004. № 5. С. 58–63.
2. Настанова з організації професійної підготовки рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 11.07.2006 р. № 693.
3. Розов В. І. Психологічна підготовка до діяльності в умовах професійного стресу. *Психопрофілактична робота з персоналом: теоретичні та організаційно-практичні питання*. Київ: КНУВС, 2007.

УДК 355.233 (477)

*Олег ЗАРІЧАНСЬКИЙ,
Михайло ЛЕЛЮК, м. Київ*

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ США В ПІДВИЩЕННІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІДРОЗДІЛІВ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Одним з основних завдань в роботі офіцерів центру морально-психологічного забезпечення Генерального штабу Збройних Сил України

є організація психологічного захисту від впливу бойового стресу та підвищення психологічної стресостійкості.

О. Блінов характеризує «Бойовий стрес» як психічне відображення стресової реакції у військовослужбовців в результаті впливу факторів бойової діяльності. Бойовий стрес спонукає до радикальних змін в афективній, когнітивній та поведінковій сфері військових, здійснює значний вплив на успішність їх професійної діяльності, і таким чином вимагає психологічного захисту від його впливу [1, с.84-87].

Бойовий стрес з'являється у військовослужбовця в екстремальних умовах професійної діяльності, яка супроводжується дією потужних зовнішніх і внутрішніх стрес-факторів. Вони несуть загрозу життю військовослужбовця, негативно впливають на стан його здоров'я, знижують ефективність діяльності або приводять до її зриву.

Він проявляється як на фізіологічному так і психологічному рівнях. Основними складовими психологічного стресу є емоційний та інформаційний стрес. У комплексі вони чинять негативний вплив на військовослужбовця, що призводить спочатку до гострої стадії стресу, а потім він може перетворитися у посттравматичний стресовий розлад.

Для того щоб використовувати методики провідних зарубіжних країн, ми з офіцерами груп морально-психологічного забезпечення та офіцерами-психологами структурних підрозділів провели дослідження психологічних особливостей і станів військовослужбовців; морально-психологічний стан підрозділів, а саме: бригади охорони; підрозділів: розвідки, армійської авіації, батальйонів механізованих бригад, танкової та артилерійських бригад.

Нами було проаналізовано наукові підходи фахівців США, присвячені проблемі психологічного захисту від впливу бойового стресу та підвищення психологічної стресостійкості. Охарактеризуємо основні підходи, які ми використовували в своєму дослідженні.

У Збройних Силах США приділяється значна увага роботі з бойовими і службовими стресами [2].

Робота зі стресом регламентується відповідними нормативними документами, які регулярно оновлюються і вводяться в дію [3-7].

Під бойовими і службовими стресами американськими фахівцями розуміються очікувані та прогнозовані *емоційні, інтелектуальні, фізичні і поведінкові реакції осіб*, які були схильні до потенційно травмуючого впливу подій і чинників військових операцій, операцій підтримання миру і стабільності, а також виконання інших службових обов'язків.

У США створена система контролю бойового стресу. Розвиток бойового стресу проходить чотири етапи (норма, реакція, травма, хвороба). Кожен етап має зони відповідальності в наданні допомоги [6].

Курс комплексної підготовки за програмою CSF2 в навчальних центрах армії США складається з наступних елементів:

Ментальні здатності. Військовослужбовці вчать способи ментального управління емоціями, психологічними станами, досягнення високих результатів у професійній діяльності. На основі робіт психологів М. Чіксентміхайї (1990), А. Елліса і У. Драйден (1987), К. Равіцци (1977, 1984) військовослужбовці навчаються практиці входження в стан «поточної свідомості». У ньому можливе досягнення пікових показників розумової, фізичної продуктивності та ефективності.

Впевненість. Впевненість є ще одним важливим психологічним компонентом, що обумовлює високі показники професійної діяльності військовослужбовця. У психологічних тренінгах *CSF Performance and Resilience Enhancement Program (CSF-PREP)* на підставі робіт А. Бандури (1977) і М. Селигмана (1991) військовослужбовці навчаються методиці зміцнення характеру і впевненості на основі контролю думок, фокусуванні уваги на позитивних і оптимістичних моментах, вивчення конструктивних реакцій в екстремальних ситуаціях. Військовослужбовці навчаються використовувати зв'язок між високою адаптивністю, гнучкістю психіки, прийняттям оптимальних рішень та успіху в екстремальних ситуаціях.

Формування і досягнення цілей. Основні життєві цінності закладають фундамент, який військовослужбовці можуть використовувати, щоб встановити професійно значущі цілі і визначити реальні кроки для їх досягнення. Під час тренінгів намагаються досягти високої особистісної залученості в процес планування, навчають людину мислити в межах стандартів і звичних «норм», щоб домогтися більшого. Після того як встановлюються амбітні цілі досягнення, здатні стимулювати розвиток особистості і загальної культури людини, у військовослужбовця формуються пріоритети, напрямки дій, формуються методи досягнення, віра в проміжні та фінальні результати.

Концентрація уваги. Військовослужбовці вивчають методику концентрації уваги; здатності «перебування в моменті», яка побудована на моделі індивідуальних стилів уваги Р. Нідеффера (1976). Мета тренінгів полягає у розвитку здібностей якнайшвидше оцінювати весь потік інформації, виокремлювати критичні для успіху або виживання компоненти, фокусувати на них увагу і виконувати в кожну одиницю часу

найбільш важливі дії. Практика концентрації уваги відіграє ключову роль у створенні «психологічної спритності», протидії примусової фіксації уваги і швидкого відновлення фокусу уваги при його розсіюванні.

Саморегуляція. Використовуючи технології біологічного зворотного зв'язку, військовослужбовці вивчають техніку саморегуляції психофізіологічних реакцій в повсякденному житті та умовах бойового стресу, вчать контролювати і направляти переживання, думки та емоції для розвитку самовладання і психічної стійкості. Спеціальні методики релаксації дозволяють військовослужбовцям навчитися швидко відновлювати сили, регулювати сон, зберігати, відновлювати і використовувати психічну енергію з найвищою ефективністю.

Креативно спрямована уява. Використання техніки креативно спрямованої уяви (техніка візуалізації досягнення цілей) на основі робіт Р. Вілей і К. Грінліф (2010), дозволяє поліпшити практично всі аспекти професійної діяльності і життя військовослужбовців, включаючи навчання, підготовку, виконання бойових завдань, відновлення і лікування. Функціональна гіпотеза креативно спрямованої уяви припускає, що образне психічне відображення навички, дії або події викликає ті ж нейрофізіологічні процеси, як і реальні процеси. Запорукою нейрофізіологічної еквівалентності образних і реальних подій є глибоке покрокове опрацювання навичок, умінь або дій: образи, які вибудовуються, повинні включати в себе всі фізичні відчуття, які випробовує людина в реальному житті.

Духовність. Заняття з розвитку духовності та клуби духовної взаємодопомоги від капеланів за конфесійною ознакою.

У роботі з військовослужбовцями проводиться моніторинг, раннє виявлення ознак дезадаптивних явищ бойового стресу і перша допомога при бойовому стресі. Безперервний моніторинг здійснюють: командири підрозділів, молодші командири, медики, капелани, солдати-наставники, товариші по службі, члени сім'ї.

Таким чином, використані підходи фахівців-психологів США до організації психологічного захисту від бойового стресу і підвищення психологічної стресостійкості підрозділів Сухопутних військ Збройних Сил України виявились актуальними і своєчасними.

Вони дозволяють підвищити психологічну стресостійкість, оптимізувати виконання функціональних обов'язків, гармонізувати стосунки між військовослужбовцями та членами їх сімей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Блінов О. А.* Особливості мотивації та переживань учасників бойових дій. *Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку*: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 29 вересня 2017 року). Х.: Національна академія НГУ, 2017. С. 84–87.
2. *Демкин А. Д., Юсупов В. В.* Система контролю боевого стресса в армии США URL : <http://enures.dacha-dom.ru/stress/combat-stress.pdf>
3. Полевое руководство по боевому и служебному стрессу Генштаба армии США FM 4-02.51 (8-51).
4. VA/DoD clinical practice guideline for management of post-traumatic stress. *The Department of Veterans Affairs (VA) and The Department of Defense (DoD)*, Version 2.0. 2010. P.14. Core Module Scheme.
5. Leader's Manual for Combat Stress Control / Field Manual Headquarters FM 22–51. Washington, DC: Department of the Army, 1994.
6. Combat and operational stress first aid: Caregiver Training Manual. *Bureau of Medicine and Surgery / Department of the Navy, National Center for PTSD, Department of Veterans Affairs.* 2010. June.
7. Руководящий документ программы CSF2: Comprehensive Soldier and Family Fitness / Army Regulation 350-53. Headquarters, Department of the Army. Washington, DC. 2014.

УДК 343.97:343.62-053.2:04

*Ірина КАЗАНЧУК,
Аліна КОТЕЛЕВЕЦЬ, м. Харків*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ПРОТИДІЇ ДИТЯЧОМУ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ

Відповідно до ст. 26 Конвенції про права дитини, ратифікованої Україною ще 27 лютого 1991 року і яка є основним документом, що визначає правові стандарти у сфері захисту прав дитини [1], Україна як держава-учасниця Конвенції, зобов'язалася надати кожній дитині блага соціального забезпечення. Означений напрям діяльності має здійснюватися у порядку реалізації загальних заходів співробітництва України і Європейського Союзу в сфері забезпечення гендерної рівності серед дітей, недопущення насильства та дискримінації дитини за будь-якою ознакою (вік, національність, релігійні переконання, мова спілкування, фізичний розвиток). Правозахисники зазначають, що діти

найчастіше стають жертвами дискримінації у освітніх закладах, страждають від образ та побиття. Такий негативний соціальний феномен дістав назву «булінг» (цькування).

В Україні фактам дискримінації у освітньому середовищі протидіє ціла система державних інституцій. Звісно, що основна роль в протидії булінгу надається органам поліції, які тісно співпрацюють з представниками адміністрації навчально-виховних закладів для дітей, громадських об'єднань, батьками дітей.

Уперше термін «булінг» з'явився у 70-х роках ХХ століття у Скандинавії, де група дослідників вивчала прояви насильства між дітьми у школі. Внаслідок вивчення причин, які обумовили появу цього негативного явища у шкільному середовищі, дослідники надали своє визначення поняття «булінг», яке означало агресивну поведінку дітей один до одного, що має на меті принизити, залякати і часто супроводжується фізичним насиллям [2, с. 148].

Використовуючи науковий підхід, наданий Д. Ольвеусом і розвинений в нашій правовій науці Жебровою А.О. можемо визначити основні риси булінгу: 1) систематичність; 2) нерівність фізичних, соціальних можливостей покладених в основу відносин між жертвою та агресором; 3) взаємовідносини переслідувача і жертви [3, с. 9]. Слід визначити, що саме нерівність сили обох сторін є відмінною рисою булінгу від простого конфлікту серед дітей. Адже в конфлікті учасники є рівними, а у разі булінгу жертва завжди виявляється слабшою, їй важко себе захистити, особливо якщо їй протистоїть група агресивно налаштованих інших дітей. Також характерною рисою булінгу є те, що він включає свідому поведінку, спрямовану на те, щоб нести шкоду і страждання іншій людині.

У свою чергу, до видів булінгу можна віднести:

1. Вербальний (словесний) булінг – це словесне знуцання або залякування за допомогою образливих слів про зовнішній вигляд, релігію, етнічну приналежність, фізичні вади, особливості стилю одягу тощо.

2. Фізичний булінг – це залякування, яке полягає в багаторазового повторюваних ударах, стусанах, підніжках, дотиках небажаним чином.

3. Соціальний булінг – соціальне залякування із застосуванням тактики ізоляції припускає, що когось навмисно не допускають до участі в роботі групи спільних іграх, заняттях спортом чи громадською діяльністю.

4. Кібербулінг (кібернасильство) або булінг у кіберпросторі, який полягає у використанні образливих слів, брехні та неправдивих чуток

за допомогою електронної пошти, текстових повідомлень у соціальних мережах.

Особливу увагу підрозділи поліції (насамперед, кіберполіція) приділяють поширенню проявів кібербулінгу в нашій країні, адже інформаційні технології, що стрімко розвиваються, мають великий вплив на дітей. І часті випадки, коли використання можливостей інтернету призводить до серйозних ризиків насильства, експлуатації та іншого неналежного поводження із дітьми [4, с. 332]. Інформаційний простір рясніє повідомленнями про знущання над дітьми через соціальні мережі та використанням сервісів для сексуальної експлуатації дітей.

Формами кібербулінгу у сучасному віртуальному світі є: анонімні погрози, телефонні дзвінки, тролінг, переслідування, флеймінг, сексуальні посягання, обмовлення, кіберпереслідування [5, с. 126]. На жаль, проблематика кібербулінгу та форм протидії йому ще недостатньо досліджена у вітчизняній юридичній науці. В основному науковці вивчали питання булінгу і інформаційної кібербезпеки. Тому слід приділити уваги усім видам булінгу та визначити організаційно-правові заходи із забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації.

За даними соціологічних досліджень, майже кожна третя дитина в Україні так чи інакше зазнала булінгу в освітньому середовищі, потерпала від насмішок та принижень у школі. Жертви булінгу переживають важкі емоції: почуття приниження та сором, страх, розпач і злість. Тому при психологічній допомозі жертві булінгу фахівець у першу чергу повинен ставитися до ініціаторів булінгу так, щоб вони відчували, що булінг – це негативне явище і не може бути підтримане. У випадку, якщо доросла особа стала свідком булінгу, вона повинна зупинити цькування і насмішки, та допомогти жертві вийти з цієї ситуації, показавши свою підтримку, вказавши дитині, що він чи вона не заслуговує на таке ставлення. Діти, яких ображають, часто почуваються самотніми, тому слід поспілкуватися з ними, допоможі їм відчувати себе важливими, що вони не самотні. У вирішенні питання «Як запобігти булінгу?» при виявленні факту булінгу, слід здійснити наступні дії: 1) негайно втрутитись та зупинити насилля (булінг не можна ігнорувати); 2) бути делікатними і врівноваженими у поводженні з дітьми; 3) не намагайтеся ставати на чийсь бік або викликати відчуття провини за того, хто потерпає від булінгу; 4) допомогти зрозуміти, що таке булінг і як йому протистояти [2, с. 149-150].

Очевидно, що діяльність державних органів із подолання і протидії булінгу – ця діяльність, яка повинна містити систематичні заходи, важливе місце серед яких слід надати правовому вихованню дітей у шкільному середовищі. Основними цілями правовиховної роботи є: роз'яснити про невідворотність покарання (притягнення до адміністративної відповідальності) за прояви булінгу, формувати громадську культуру, засновану на повазі до прав і свобод людини, авторитеті правосуддя, необхідності суворо дотримуватися вимог закону [6, с. 27].

Нагадаємо, що Законом України від 18.12.2018 р. № 2657-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» запроваджено адміністративну відповідальність за вчинення «булінгу» – діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Таким чином, за ст. 173⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення цькування неповнолітньої чи малолітньої особи карається штрафом від 850 до 1700 грн, або громадськими роботами від 20 до 40 год. Такі ж повторно вчинені упродовж року діяння особою, або групою осіб каратимуться штрафом у розмірі від 1700 до 3400 грн, або ж від 40 до 60 год. громадських робіт. У випадку, коли цькування здійснюють особи віком від 14 до 16 років, відповідальність за них нестимуть їхні батьки, або особи, що їх замінюють. До них також застосовується штраф або громадські роботи [7].

Незважаючи на те, що діяльність із запобігання і протидії булінгу в закладах освіти покладено на підрозділи ювенальної поліції в територіальних органах Національної поліції України, вирішення цієї проблеми – це завдання усього соціуму. Тому слід приділити увагу зміні ставлення до неї в суспільстві в цілому. Мова йде про руйнування стереотипів, за якими одні люди вважають себе «вище» за інших. І це не тільки стосується ставлення до інвалідів, а ще й біженців, сиріт або інших соціальних груп. На мою думку, не слід розділяти в освітньому процесі школярів на «слабких» та «улюбленців». Діти та підлітки повинні почувати, що ніхто не оцінює їх за якимись критеріями, які були продиктовані кимось, і дасть дітям розуміння того, що ніхто не має права принижувати їх права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Захист прав дітей в Україні з урахуванням міжнародних договорів. *Веб-сайт Міністерства юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_19188
2. Брочківська Ю.Б. Булінг як соціально-психологічна проблема. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*: серія «Психологія». Львів, 2011. С. 147–155.
3. Жеброва А. О. Булінг як різновид катувань серед неповнолітніх. 2016. С. 8-12. URL: <http://www.nusta.edu.ua/wpcontent/uploads/2016/11.pdf>.
4. Кваша Р. С. Поширення насильства та булінгу серед неповнолітніх: роль електронних засобів комунікації. *Держава і право*. К. : «Юридична думка», 2019. С. 331–333.
5. Євтушок В. А. Протидія кібербулінгу в Україні: правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. С. 124–128.
6. Миронюк Т. В., Запорожець А. К. Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). С. 21–28.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 № 8073. *Законодавство України*. *Веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

УДК 327

Сергій КОСТЮЧКОВ, м. Херсон

НЕЙРОКОГНІТИВНИЙ ХАКІНГ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ БЕЛЛУМАФОБІЇ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ УКРАЇНИ, БЛИЗЬКИХ ДО ЗОНИ БОЙОВИХ ДІЙ

Сучасність висуває людству нові, актуальні в умовах прогресуючої глобалізації завдання, вирішення яких стимулює продукування принципово нових концепцій, підходів і стратегій в усіх царинах суспільного життя, зокрема – у сфері військового протистояння. Система міжнародних відносин розвивається у просторі, екстремумами якого є консенсус і конфлікт. Сучасне людство живе у світі правил і норм, обмежених випадковостями та у розмаїтті випадковостей, які не мають нормативних обмежень. Війна в умовах ХХІ століття розглядається як явище, що створює катастрофічну загрозу не тільки універсальним цивілізаційним цінностям – свободі, демократії, безпеці, але й стабільному способу життя людей у конкретному населеному пункті. Трансїсторично війна постає основним джерелом суспільного страху, який має далекосяжні наслідки для держави, суспільства та окремого індивіда.

Страх перед війною не тільки кардинально змінює поведінкові моделі в суспільстві, але й створює вібруючий від внутрішнього напруження простір реальної фізичної небезпеки. Всеохопний, глобальний страх постає симптомом серйозної хвороби цивілізації. Страх є загальним, етернальним поняттям, однією з ключових детермінант сутності й змісту процесів, котрими маніфестується початок третього тисячоліття. Проблема страху є безумовно важливою у будь-який період розвитку людства, а в епоху глобальних трансформаційних процесів світооблаштування набуває статусу мегапроблеми сучасності. Беллумафобія (від лат. *bellum* – «війна» та давньогрецьк. φόβος (фобос) – «страх») – це страх війни і загалом – бойових дій та їх наслідків. Впливовим психологічним чинником розвитку беллумафобії в населених пунктах України, близьких до зони бойових дій, є нейрокогнітивний хакінг. У контексті гібридної війни ХХІ століття він є дієвим і результативним елементом впливу на супротивника: в сучасній науці нейрокогнітивний хакінг розглядається як процес активного психічного впливу суб'єкта на певні ділянки мозку індивіда через сублімінальні (підсвідомі) стимули з метою отримання запланованої поведінкової реакції.

Агресивні дії Російської Федерації проти України стали потужним чинником впливу на українську політичну, економічну, військову та соціальну дійсність: збройний конфлікт не тільки активізував регіональну нестабільність, він провокує та загострює деструктивні чинники в розгортанні геополітичних процесів. Росія кинула виклик не тільки Україні, а всьому світові, застосовуючи елементи електронної, кібернетичної та інформаційної воєн, у широкому розумінні – війни гібридної, яка практично нівелює різницю між миром та війною. Вітчизняна дослідниця Г. Яворська стверджує, що «поняття гібридної війни спирається на когнітивний фрейм, що залишається остаточно не визначеним. Відхилення від усталеного фрейму війни – мета, зброя, учасники, руйнування, перемога/поразка, тощо – породжують численні неповні передбачувані ефекти, що впливають на політичні та воєнні рішення» [2, с. 45].

Херсонщина в умовах сьогодення є областю, що межує з анексованим Росією Кримом і територіально є близькою до зони ведення бойових дій на Сході України. Подібне становище обумовлює актуальність психологічного дослідження рівня беллумафобії серед населення області, що пов'язується із загрозою постраждати від бойових дій, що

сприймається як потенційна небезпека. Враховуючи динаміку всередині групи цілеспрямованого впливу або поза нею, нейрокогнітивний хакінг може бути використаним в інформаційних операціях по відношенню до цільових груп населення, особливо ефективно – в країнах багатонаціональних, полікультурних і конфесійно різноманітних. В умовах гібридної війни важливо посіяти страх «по той бік лінії фронту» – цивільна людина боїться смерті не більше, ніж та, котра тримає в руках зброю. При цьому слід враховувати, що інформованість громадян стосовно проявів військових дій значною мірою визначається характером інформації, трансльованої традиційними ЗМІ. Отримання повідомлень, особливо – у вигляді яскравої, динамічної картини, підвищує рівень страху перед війною, особливо це стосується тих джерел, до яких звертаються найбільш активно. Такого роду таргетивна ментальна атака на конкретні нейронні структури людського організму підвищує рівень апропріації пропаганди цільовою аудиторією та, як результат – підвищення рівня протиріч у конкретному соціально-політичному просторі.

Із позицій психології беллумафобія – це страх перед війною *per se*, він існує всередині людини у вигляді досить широкого кола нюансованих відтінків – від тривоги до панічного страху. Якщо джерело небезпеки постає індиферентним, невизначеним або неусвідомленим, страх фіксується в емоційній сфері людини як тривога. Функціонально страх слугує свого роду попередженням індивідові щодо можливої небезпеки, він дає можливість сконцентрувати увагу на її джерелах, стимулює пошуки шляхів дистанціювання від небезпеки або її образу. У тих випадках, коли страх набуває сили афекту, він здатен імперативно транслювати людині певні стереотипи поведінки та підкорювати її цим стереотипам. Страх перед війною, зокрема – смертю, яку вона несе, є свого роду катарсисом для великих мас людей, який дає реальну можливість тримати їх у межах ментальної та фізичної покори. Зовнішні стимули, зокрема – деструктивні, пов'язані з уявленнями про смерть, трансльовані через традиційні ЗМІ та комп'ютерні мережі й спрямовані на конкретну аудиторію, полегшують процес нав'язування специфічної пропаганди або формування бажаних поведінкових моделей у межах соціальної групи, реалізація яких спрямовується на підтримку, ігнорування або відчуження щодо наявного в державі політичного режиму.

Можливість здійснювати управління сублімінальними процесами на індивідуальному або груповому рівнях у поєднанні зі здатністю контролювати ЗМІ та комп'ютерні мережі, значно зміцнює арсенал інструментів для підвищення рівня ефективності пропаганди щодо забезпечення найбільш «зручної» поведінки супротивника. Тут варто підкреслити, що «... вплив на групову або індивідуальну поведінку із застосуванням нейрокогнітивного хакінгу дає можливість «підштовхувати» певні групи людей у запрограмованому напрямі, реалізувати конкретні політичні цілі – від локальних до глобальних. Отже, можна констатувати, що в сучасному високотехнологізованому світі спостерігається значне зростання рівня небезпеки нейрокогнітивного хакінгу як однієї з форм кіберзагрози, зважаючи на його потужний потенціал для використання у стратегічному, оперативному й тактичному вимірах кіберконфлікту» [1, с. 167].

У даному контексті варто зазначити, що в сучасних військових діях мають місце так звані «психологічні операції» (PSYOP's – англ. *psychological operations*) та «інформаційні операції», які проводяться проти супротивника у процесі ведення традиційної або гібридної війни. В умовах сучасної війни інформаційні операції характеризуються як системне, комплексне застосування експоненціально прогресуючих можливостей електронної війни з використанням комп'ютерних мереж, інформаційної інтервенції тощо. Використання елементів електронної війни очікувано призводить до зростання напруженості в умовах традиційного формату ведення військових дій. Сучасним науковцям необхідно усвідомити природу й технології інформаційної влади над людьми, зокрема – засобами нейрокогнітивного хакінгу, безконтрольне застосування котрих може призвести до масових ментальних розладів, особливо в населених пунктах, територіально близьких до зони проведення бойових дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костючков С. К. Нейрокогнітивний хакінг як елемент «дестабілізаційної змії» у контексті сучасної гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 30. С. 161–169.
2. Яворська Г. М. Гібридна віна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети. Серія Політика*. 2016. №4. С. 41–48.

ФЕНОМЕН ПРОБАЧЕННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ПОДОЛАННЯ ЖИТТЄВИХ УСКЛАДНЕНЬ

Огляд історії вивчення феномену пробачення, підходів до розкриття його змісту, особистісних передумов, впливу на психологічний і навіть фізичний стан, дозволяє стверджувати, що пробачення відіграє певну роль у збереженні здоров'я особистості та її психологічного благополуччя. Існують різні теоретичні конструкти для розкриття глибинного змісту феномена пробачення, проте більшість дослідників визначає здатність до пробачення як особистісну властивість, особистісний конструкт високого рівня, що характеризується своїми особливими якостями: можливість бути сприйнятливим до обставин, що зменшують гнів, навички контролювання емоцій, розвинена емпатія, смиренність, доброзичливість та прагнення перебувати у гармонійних стосунках.

Сучасні дослідники на емпіричному рівні розглядають здатність до пробачення як глибинний внутрішньо-особистісний процес подолання негативних думок та переживань стосовно кривдника чи болючої ситуації, що виникли в результаті сприйняття міжособистісного болю, нейтралізації їх або заміни на позитивні. Відомі зарубіжні вчені запропонували розглядати пробачення в рамках концепції подолання (Е. Уортінгтон і М. Шерер, 2004; П. Стрелан і Т. Ковік, 2006). Відомо, що задля опису, аналізу та дослідження поведінки людини у важких і екстремальних ситуаціях широко використовується концепція подолання Р. Лазаруса та С. Фолкман. Автори визначили копінг як думки і поведінку, що використовується особистістю для управління внутрішніми і зовнішніми вимогами конкретних ситуацій, які були оцінені як особистісно значущі і стресові. Після того, як ситуація була оцінена як стресова, особистість може використовувати безліч копінг-стратегій з метою усунення, зниження стресу чи створення можливості витримати його.

Дослідниками проблеми саме непробачення було концептуалізоване як стресова реакція на оцінку міжособистісних стресорів, що включають у себе проступки, порушення прав, зраду, образи та несправедливість (Дж. Беррі та інші). Сприйняття міжособистісного стресора, такого як біль чи образа, розглядаються як результат первинних та вторинних оцінок, що створюють фізіологічні, когнітивні, мотиваційні, поведінкові та емоційні стресові реакції. Непробачення є однією

з емоційних частин стресової реакції (Е. Уортінгтон і М. Шерер) (Worthington E. L., Jr., Scherer M., 2004). Е. Уортінгтон та М. Шерер наводять емпіричні дані підтвердження припущення, що непростачення є тригером стресу. По-перше, активність мозку під час непростачення узгоджується з активністю в структурах мозку, задіяних під час стресу та інших негативних емоцій (П. Петріні та інші). По-друге, гормональні структури – особливо секреція глюкокортикоїдів – при непростаченні співпадає з гормональними структурами від негативних емоцій, пов'язаних зі стресом (Дж. Беррі та Е. Уортінгтон). По-третє, активність симпатичної нервової системи (СНС) та показники ЕМГ (напруження м'язів обличчя) подібні тим, що виникають під час стресу та негативних емоцій (К. Вітвілет та інші). По-четверте, виміри хімічного складу крові виявляють схожість між непростаченням і стресом (К. Сіболд та інші).

В той же час результати останніх досліджень показали, що пробачення має помітний терапевтичний ефект – поліпшується в цілому фізичне та психічне здоров'я (А. Оуен та інші); високий рівень пробачення пов'язаний з кращим функціонуванням серцево-судинної (Л. Туссен та А. Чідл), ендокринної (Л. Туссен та Д. Вільямс) та імунної систем (А. Оуен та інші; К. Сіболд та інші) (Owen A. D., Hayward R. D., Toussaint L. L., 2011). Пробачення негативно пов'язане з гнівом та депресією (Г. Рід та Р. Енрайт), а також позитивно пов'язане з самоповагою, оптимізмом, упевненістю в собі (Е. Уортінгтон) тощо. Таким чином, емпірично встановлено, що спроби людини зменшити дефіцит справедливості і непростачення розглядаються як копінг-стратегії.

Як відомо, у просторі сучасної психологічної практики існує безліч типів копінг-стратегій. Деякі копінг-стратегії є проблемно-орієнтованими, такі як, наприклад, намір реалізувати справедливість у ситуації (Р. Лазарус і С. Фолкман). Інші є орієнтованими на сенс копінг-стратегіями, такі як відтворення події через вибачення чи виправдання злочину (К. Парк та С. Фолкман). Треті копінг-стратегії є емоційно орієнтованими, такі як намір регулювати власний емоційний досвід через самозаспокоювання чи уникнення (Е. Уортінгтон та М. Шерер).

Дослідження копінг-стратегій показало, що ні проблемно-орієнтовані, ні емоційно-орієнтовані копінг-стратегії самі по собі не є кращими, коли особистість має справу зі стресом (К. Парк та інші). На думку Р. Лазаруса проблемно-орієнтований копінг часто виявляється пріоритетним, коли пряма дія є можливою, У ситуаціях, коли пряма дія

щодо усунення стресора є складною, емоційно-орієнтований копінг часто бачиться кращим (Lazarus R. S., 1999). Інакше кажучи, це передбачає, що непростення може бути знижене ефективно за допомогою використання різних стратегій, які можуть бути одночасно або послідовно використані в один і той же час.

К. Парк та С. Фолкман виявлено, що у копінг-стратегіях, орієнтованих на сенс, люди намагаються змінити оцінне значення ситуації, щоб воно було більш узгодженим з їхніми цілями. Як зауважили Е. Уортінгтон і М. Шерер, пробачення, в певних випадках, може впливати на оцінку сенсу ситуації і може бути копінг-стратегією, орієнтованою на сенс. В інших випадках, коли пробачення допомагає вирішенню міжособистісних проблем, воно може бути оцінене як проблемно-орієнтована копінг-стратегія. Загалом, ці дослідники пропонують розуміти пробачення як емоційно-орієнтовані зусилля особистості з подолання життєвих ускладнень.

Схожої точки зору дотримуються П. Стрелан і Т. Ковік. У своїй праці вчені пропонують нові теоретичні рамки для розгляду феномену пробачення та наводять аргументи щодо того, що пробачення є процесом подолання стресових ситуацій. Дослідники розуміють пробачення як процес нейтралізації стресора, який з'явився зі сприйняття міжособистісного болю, а процес пробачення, на їхній погляд, можна концептуалізувати як емоційно-орієнтований копінг, коли йдеться, насамперед, про інтерналізовані реакції на образу. На їх думку особистість може застосовувати емоційно-орієнтований копінг тоді, коли здається, що кращим способом подолання образи будуть спроби пом'якшити власні негативні реакції, такі як гнів та ворожість.

Вчені наголошують, що пробачення можна концептуалізувати як проблемно-орієнтований копінг у випадках, коли воно стосується проблеми, що викликала стрес, наприклад, обговорення з кривдником того, що відбулося і/або пошук певних способів відшкодування; рішення полишити стосунки чи ситуацію; або просто робота над тим, як вчиняти далі.

Дослідники вказують на ефективність емоційно-орієнтованої копінг-стратегії як регулюючої відповіді на нещодавні проступки, що дуже засмучують, проте вони зазначають, що з плином часу фокусування на емоціях може мати негативні наслідки, наприклад, тенденцію до румінації, що є значним бар'єром на шляху до пробачення (М. МакКаллоу та інші). Аналогічним чином, така проблемно-орієнтована копінг-strate-

гія, як залишення стосунків може бути ефективною в ситуації, де поранена людина вже емоційно готова піти, але така поведінка може бути недоцільною, якщо емоційне пробачення не відбулось.

П. Стрелан і Т. Ковік стверджують, що пробачення також може бути орієнтованим на майбутнє. Слід зауважити, що копінг традиційно розуміється як стратегія виживання, однак нещодавні теорії копінгу запропонували розглядати стратегії подолання в термінах орієнтації на майбутнє. Дослідження показують, що копінг розглядається як можливість для зростання, набуття нових навичок подолання труднощів, духовного перетворення особистості (С. Фолкман, Дж. Московіц). Р. Шварцер і Н. Нолл запропонували три типи орієнтованого на майбутнє копінгу: попереджувачий копінг (стосується майбутніх подій, що сприймаються як такі, що цілком імовірно відбудуться найближчим часом); превентивний копінг (має справи з невизначеною віддаленою загрозою в майбутньому); і проактивний копінг (стосується майбутніх викликів, які потенційно зростають).

Попереджувачий та превентивний копінг можуть бути застосовані до процесу пробачення в тій мірі, в якій мотивація особистості пробачити може бути інструментальною, такою як увага до потреби зберегти цінні стосунки. Особистість, яку образили, може передбачати, що доки вона не пробачить, стосунки будуть пошкодженими чи ослабленими. Іншим мотиватором виступає розуміння, що кожен може опинитися в ситуації, коли потребуватиме пробачення. За допомогою проактивного копінгу особистість може покращувати, зрощувати, робити життя більш осмисленим унаслідок майбутнього виклику, що може бути концептуалізований як переміщення над образою для перегляду остаточної реакції на неї, як на можливість для ображеного збереження стосунків, їх покращення та особистісного зростання. (Schwarzer R., Knoll N., 2003). Так, особистість може усвідомити, що колись болюча образа зараз є можливістю дізнатися більше про себе; або зрозуміти, що доброзичлива реакція на образу є важливою для її самооцінки, чи збереження добрих стосунків.

Таким чином, пробачення може виступати в якості різних варіантів стратегій подолання залежно від їх функцій у конкретній ситуації (примирнення чи полегшення емоційного стану), контрольованості ситуації (можливість активного впливу на неї), від об'єкта пробачення (особистість пробачає себе чи іншу людину), а також від часової орієнтації (вплив пробачення на сьогодні чи на майбутнє). Здатність до проба-

чення як особистісний ресурс успішності подолання життєвих ускладнень може запобігати появі стресу чи припиняти його дію, робити внесок у психологічне благополуччя людини.

УДК 37.013.42

*Руслана ПОДОЛЬНА,
науковий керівник – Олена ЗОЛОТЬКО, м. Дніпро*

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ЯВИЩА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

В Україні у сучасних умовах все більшого значення набувають розподіл суспільства за рівнем та джерелом доходів, за наявністю та відсутністю власності, за рівнем освіти та освіченості. При цьому відбувається формування нової соціальної диференціації: різкий розподіл на бідних та багатих, нездорові відносини у суспільстві. В таких умовах збільшується кількість соціальних відхилень у суспільстві, в тому числі виникла нова актуальна проблема торгівлі людьми.

Жертви торгівлі людьми володіють певними психологічними особливостями – розладами особистості різної інтенсивності і спрямованості, високою збудливістю, тривожністю, депресивними станами, порушеннями сну і т. ін. Крім того, в них можна спостерігати компульсивну поведінку, тобто таку, що не має раціональних цілей та здійснюється поза волею, на основі нав'язливих внутрішніх спонукань, супроводжується бажанням виконувати неусвідомлювані безглузді дії та вчинки, які стають стереотипними, а спроба звільнитися від них викликає стан тривоги.

За останні п'ять років торгівля людьми – жертвами з України відбувається за кордоном. Українці експлуатуються з метою торгівлі сексуальними послугами та примусової праці у Польщі, Німеччині та інших частинах Європи, Китайській Народній Республіці, Казахстані та Близькому Сході. Вивезені українські діти та вразливі дорослі долучаються до примусового жебрацтва. Торгівці людьми найчастіше зацікавлені в людях із ромської громади через відсутність їхнього доступу до державних програм соціальної допомоги.

Невелику кількість іноземних громадян використовують на примусових роботах в Україні. Свою роботу жертви примусової праці в Ук-

раїні та за кордоном виконують в різних секторах, включаючи будівництво, сільське господарство, обробну промисловість, деревообробну промисловість, медсестринство, ведення домашнього господарства та вуличне жебрацтво.

Кількість іноземних жертв в Україні різко впала з початку бойових дій на сході України, хоча контрабандні мігранти вразливі до торгівлі людьми [1].

Торгівці людьми проводять пошук найчастіше низькокваліфікованих робітників, дуже вразливих до експлуатації праці.

З 2017 року Парламент України розглядає законопроект, спрямований на підвищення безпеки осіб з інвалідністю від експлуатації праці, вдосконалення процедур встановлення статусу жертви, розширення мережі постачальників послуг жертвам та поліпшення захисту іноземних жертв та осіб без громадянства. Українська Поліція встановила 262 жертви у 2019 році проти 275 у 2018 та 349 у 2017 роках. Серед них – 145 жертв – чоловіки, 107 жінок та 10 дітей. Влада схвалила 185 із 283 заяв, що вимагають офіційного статусу потерпілих, у порівнянні з 214 з 266 у 2018 році та 195 з 273 у 2017 році. Лише одна жертва, ідентифікована всередині країни, була іноземною. Уряд продовжував застосовувати спрощений процес подання заяв для потенційних жертв, які перебувають у в'язниці за кордоном, що включало відмову від вимоги особистої співбесіди; уряд надав офіційний статус потерпілого 40 особам, ув'язненим за кордоном у 2019 році, порівняно з 28 у 2018 р.

Міжнародні гуманітарні організації повідомили, що більшість виявлених жертв експлуатувались торговцями робочою силою. Вони допомогли у 2019 році 1345 жертвам порівняно з 1265 у 2018 році.

Уряд виділив до національного бюджету 548 000 гривень (23 130 доларів США) на заходи протидії торгівлі людьми у 2019 році порівняно з такою ж сумою у 2018 році та виплатами 98 800 гривень (4170 доларів США) у 2017 році. Уряд збільшив фінансову допомогу кожній офіційно визнаній жертві на суми, що вже перевищують офіційний прожитковий мінімум. Український закон про торгівлю людьми надав жертвам житло в державному притулку, психологічну допомогу, медичні послуги, консультації з питань працевлаштування та професійне навчання, незалежно від того, тривала кримінальна справа чи співпрацювала жертва із правоохоронними органами [2].

У грудні 2019 року Кабінет міністрів видав розпорядження про створення гарячої лінії для жертв торгівлі людьми, домашнього насильства або гендерного насильства та жорстокого поводження з дітьми. Гаряча

лінія з питань протидії торгівлі людьми була організована також місцевою неурядовою організацією та фінансувалась міжнародними донорами. У 2019 році на гарячу лінію надійшло 22 053 дзвінка порівняно з 20 425 у 2018 році; 83 потенційних жертв було виявлено та направлено до відповідальних місцевих установ. Влада, в координації з неурядовими організаціями, міжнародними організаціями та місцевими партнерами, продовжувала проводити широкий спектр інформаційних кампаній по всій країні, включаючи телевізійні програми, вуличну рекламу, публічні заходи та громадську охорону [3].

Поліція продовжила моніторинг та розслідування формальних та неформальних мереж найму, включаючи компанії, що рекламують роботу за кордоном, та брала участь разом з іншими зацікавленими сторонами для підвищення обізнаності про відомі схеми набору персоналу.

Свобода людини є однією з основних цінностей сучасного освіченого суспільства, а забезпечення недоторканності свободи особи – однієї з основних функцій держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Торгівля людьми. 2018. URL : <https://www.msp.gov.ua/news/16080.html?PrintVersion>.
2. Притягнення до кримінальної відповідальності. URL : https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/TIP_Report_20_Ukr.pdf.
3. Гончарук О. Про поширення експериментального проекту із створення “єдиного входу” опрацювання звернень громадян та запитів на публічну інформацію на опрацювання звернень та повідомлень про/або від осіб, які постраждали від торгівлі людьми, домашнього насильства [Електронний ресурс] / О. Гончарук. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-poshirennya-eksperimentalnog-a1145>.

УДК 614.8-051

*Станіслав ПОНОМАРЕНКО, м. Одеса,
науковий керівник – Світлана СОВГІРА, м. Умань*

РИЗИК ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЯТУВАЛЬНИКІВ

Будь-яка професійна діяльність ґрунтується на наявності тих людей, які здатні виконувати її ефективно і з найкращими результатами, що визначається наявністю професіоналів у тій чи іншій сфері людської діяльності.

Проблему професійної діяльності фахівців у небезпечних, екстремальних, надзвичайних ситуаціях досліджували науковці І. Коваль [1], М. Козяр [2], В. Покалюк [6] та ін. Дослідники визначають надзвичайні ситуації як обстановку на певній частині території, що склалася в результаті аварії, небезпечного природного явища, катастрофи, стихійного чи іншого лиха, яка може спричинити або спричинила за собою людські жертви, шкоду здоров'ю людей або навколишньому природному середовищу, значні матеріальні збитки та порушення умов життєдіяльності людей [4, с.101].

Важливою особливістю професії фахівця аварійно-рятувальних служб є її спряженість з ризиком.

Згідно з тлумачним словником: «Ризик – це можливість небезпеки, невдачі, дія навмання в надії на щасливий результат» [7, с. 30].

Під «ризиком» І. Немкова розуміє кількісну характеристику дії небезпек, які формуються конкретною діяльністю людини, тобто число смертних випадків, випадків захворювання, тимчасової та стійкої непрацездатності (інвалідності), викликаних дією безпосередньої загрози, віднесених на певну кількість жителів (працівників) за конкретний період часу [5, с.36].

Проведений теоретичний аналіз цього поняття дозволяє визначити ризик як усвідомлену вольову дію, спрямовану на досягнення певної мети і поєднану з елементом небезпеки, ймовірності неуспіху або втрати.

У сучасній дійсності зростає кількість ризиків в контексті здійснення професійної діяльності, що обумовлено різними обставинами, серед яких найбільше значення має стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, який здійснює не тільки позитивні трансформації в житті сучасних суспільств, а й сприяє появі різних ризиків у всіх галузях людської діяльності [4, с.100].

Однак ступінь ризиків різна в тій чи іншій професійній діяльності. Професія рятувальника характеризується підвищеним ступенем ризиків, де ризик присутній в повсякденному здійсненні професійних обов'язків. Такі ризики пов'язані як з природними, техногенними, екологічними, так і з промисловими аваріями, аваріями на транспорті, індивідуальними ситуаціями, пов'язаними із загрозою життю тощо.

З погляду глобалістики, нові ситуації ризику можна охарактеризувати так: шкідливі впливи, які більше не обмежуються часом і простором; відповідальність за появу проблеми або збиток не може бути покладена на індивідів або організації, які приймають рішення (кислотні

дощі або зміна клімату є проблемами або погрозами, викликаними колективно); нові ризики абстрактні. Це означає, що їх не можна відчутти. Тільки наукові вимірювання дозволяють нам дізнатися що-небудь про шкоду радіації і отрути в нашій їжі; технічні та наукові ризики не можуть бути економічно підраховані, оскільки характеризуються власною динамікою. Вони завжди вимагають додаткових заходів безпеки, що призводять до подальших витрат.

Що стосується професійної діяльності рятувальників, то цілком очевидним є, що вона більшою мірою залучена в технологічні ризики і пов'язана, як правило, з їх наслідками і з турбулентними ризиками, які не завжди піддаються прогнозуванню і призводять до того, що рятувальникам доводиться діяти в умовах підвищеної невизначеності і приймати конкретні рішення вже в ході проведення рятувальних операцій. Сучасна дійсність розвитку суспільства змушує все більше уваги приділяти техногенним ризикам з тим, щоб знайти адекватні способи щодо їх запобігання з метою захисту навколишнього середовища, від стану якого безпосередньо залежить виживання всього людства. Як наголошує А. Кульчинський, техногенні ризики є «багатофакторною величиною», що виявляється в наслідках техногенних катастроф, які включають дві основні складові: фактичний збиток і можливий екологоекономічний збиток. Обидві ці складові безпосередньо залежать від впливу певних негативних факторів, що виражається значеннями завданих збитків, які рівнозначні значенням ризику [3].

Збільшення кількості техногенних ризиків та їх різноманітність змушує постійно вдосконалювати професіоналізм рятувальників, саме тому професійна підготовка рятувальників характеризується постійним підвищенням кваліфікації, проведенням різних тренінгів, в ході яких рятувальники знайомляться з новими видами техногенних ризиків, вчать виробляти тактики поведінки, які застосовуються в різноманітних умовах, пов'язаних з техногенними ризиками [4, с.50].

Ними вивчаються глобальні ризики та їх наслідки, оскільки рятувальникам (рятувальникам міжнародного рівня), доводиться брати участь в рятувальних операціях на різних територіях, розосереджених по всьому світу, в ході яких приходить усвідомлення того, що катастрофи, що відбуваються в одній частині світу, можуть вплинути на життя людей, які проживають в місцях, географічно віддалених від місця безпосередньої глобальної катастрофи.

З психолого-педагогічного погляду здатність рятувальника йти на ризик можна розцінювати як його професійно значиму особистісну якість.

Ризик тісно пов'язаний з поняттям стреси і стресостійкість. Стреси (stress англ. – тиск, натиск, напруга) – стан психічної напруги. Теорія стресів була розроблена канадським лікарем, вченим-біологом Г. Сельє. Відповідно до його теорії, при сильному навантаженні на психіку, організм людини проходить три стадії: спочатку йому важко, він намагається адаптуватися до умов, що змінилися, потім він звикає, а потім слабшає від перенавантаження.

Перш за все, в стані стресу порушуються складні інтелектуальні процеси (увага, пам'ять, мислення), прості ж залишаються практично незмінними, оскільки володіють більшою стійкістю [7, с.33].

Вирішити будь-яку стресову ситуацію організму здатна свідома оцінка стану, а також встановлення і усунення справжньої причини його появи.

Таким чином, на основі аналізу наукових даних, можна виділити ті основні емоції (страх, гнів, образа, смуток, безпорадність, занепокоєння, довіру, любов), якими має навчитися керувати людина в надзвичайній ситуації, розвиваючи в собі здатність до придушення негативних емоцій і стимуляції позитивних, яка називається саморегуляцією.

Розвиток саморегуляції, чутливість людини до психологічних травм, незвичайних подій, що викликають стрес і супроводжується почуттям жаху, страху і безпорадності, визначається рівнем його стресостійкості. Стресостійкість – це набір особистісних рис, який визначає стійкість людини до різного виду стресів [7, с.34].

Вона складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: відчуття важливості свого існування, почуття незалежності і здатності впливати на власне життя (відкритості та інтересу до змін, відношення до них не як до загрози, а як до потенційної можливості розвитку. У нашому розумінні стресостійкість – це особистісна якість, властивість, що відображає рівень розвитку захисних сил організму і духу людини.

Концепція виправданого і прийняттого ризику, що лежить в основі професійної діяльності пошуково-рятувальних формувань, націлена на мінімізацію ризику за рахунок різних факторів оптимізації (технічних, наукових, організаційних, економічних, управлінських, адміністративних та ін.). Методика оволодіння технікою розрахунку ризику і його аналіз відноситься до розряду спеціальних знань і умінь фахівця аварійно-рятувальних служб і є одночасно відмінною рисою його професійної технічної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль І. С. Формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Львів, 2017. 23 с.
2. Козяр М., Литвин А. Теоретичні засади формування готовності фахівців цивільного захисту до діяльності в екстремальних ситуаціях. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2017. № 1. С. 85–98.
3. Кульчинский А. В., Готс А. Н. Управление рисками в области защиты окружающей среды. *Modern problems of Science and Education*. 2012. № 11. С. 931–935.
4. Маслова Т. С. Культура риска в профессиональной социализации спасателей : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.06. Майкоп, 2018. 193 с.
5. Немкова И. Н. Формирование культуры безопасности жизнедеятельности студентов в процессе профессиональной подготовки в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Тамбов, 2005. 241 с.
6. Покалюк В. М., Балицька А. А. Теоретичні засади адаптації до управлінської діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України. *Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки*. 2008. Вип. 125. С. 115–119.
7. Шубнякова В. А. Организационно-педагогические условия профессиональной подготовки специалистов аварийно-спасательных служб МЧС в учреждениях среднего профессионального образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Санкт-Петербург, 2010. 217 с.

УДК 37.013.42

*Тетяна ПУРАС,
науковий керівник – Олена ЗОЛОТЬКО, м. Дніпро*

ОСОБИСТІТЬ І ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У сучасному світі насильство не втратило свої деструктивні позиції у соціальних взаємовідносинах, у тому числі у міжособистісних і групових взаємодіях, у репресивних державно-політичних стратегіях, в агресивних діях військових блоків, у міжнародному тероризмі. Науковий аналіз цієї проблеми є актуальним оскільки у суспільстві прояви насильства контролююся в основному правовими, іноді малоефективними нормами.

Держава і суспільство припускають або легітимізують насильство й примус лише у формі санкцій по відношенню до злочинців або злісних порушників соціальних норм, які склалися і виправдані відповідно до правового, культурного, історичною або ментального рівня соціуму [1].

Психологія трактує насильство здебільше як безпідставну, імпульсивну, неконтрольовану та негативну агресію [2]. Тобто психолого-правове розуміння поняття «агресія» (атакуючі, напористі, нав'язливі дії; поведінка особи, яка заподіює будь-яку шкоду оточенню) найбільш глибоко характеризує діяльнісний аспект насильства [1].

Феномен насильства завжди викликав суттєвий інтерес у науковців, що призвело до формування різних теорій в соціології, психології, філософії права, політології, конфліктології, кримінології тощо. В історії суспільних наук до аналізу насильства зверталися теологи і мислителі середньовіччя Аврелій Августин, Фома Аквінський, Н. Макіавеллі й Т. Гоббс, філософ І. Кант.

У роботах українських дослідників зроблений аналіз соціокультурної та історичної обумовленості феномену насильства в Україні, зокрема, соціально-психологічні причини сімейного насилля тощо (К. Бабенко, Л. Берковиц, І. Грабська, В. Кудрявцев, В. Лунєєв, М. Дмитренко, П. Власов, О. Волянська, О. Бойко та ін.).

Розуміння феноменології насильства потребує глибокого вивчення джерела і причин насильницьких дій в будь-яких соціальних відносинах, наприклад, окремі причинно-наслідкові зв'язки у вчиненні насильства досить оригінально пояснює теорія обміну [3]: згідно з нею, насильство відбувається тим частіше, чим більшу винагороду одержує «агресор», тобто чим більше задоволені його очікування від реакції «жертви».

Особливу увагу вітчизняних дослідників привертає проблема насильства у сім'ї, що не тільки є трагедією для багатьох людей, але й створює криміногенні ситуації, які передують кримінальним злочинам проти здоров'я, життя і безпеки людини [4]. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001) визначає поняття і основні форми сімейного насильства: «Будь-яка навмисна дія фізичного, сексуального, психологічного або економічного характеру, що чиниться одним членом сім'ї у відношенні до іншого (інших), якщо ця дія порушує конституційні права і свободи члена сім'ї як людини і громадянина, та завдає йому моральну шкоду, шкоду його фізичному або психічному здоров'ю».

З кожним роком збільшуються кількісні показники, що характеризують проблему сімейного насильства. У 2018 році Національна поліція України зареєструвала майже 115 тисяч звернень із повідомленнями про вчинені злочини та інші події, пов'язані з домашнім насиль-

ством, що на 10 % більше, ніж у 2017 році. При чому 1478 із них надійшли від дітей (збільшення на 12%). За результатами цих звернень було складено 99,5 тисяч протоколів про адміністративне правопорушення (на 10% більше, ніж у попередньому році) і відкрито близько 1029 кримінальних проваджень (на 14% показник збільшився). 783 особи визнані винними у здійсненні кримінального злочину, пов'язаного з домашнім насильством.

Найбільше кримінальних злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, було вчинено у 2018 році за такими категоріями: тяжкі та особливі тяжкі злочини – 179 випадків, навмисне вчинення легких тілесних ушкоджень – 699, навмисне вчинення тяжких тілесних ушкоджень – 88 злочинів. За статистикою останніх років більшість потерпілих від насильства – жінки, а серед винних – чоловіки. Фізичного та сексуального насильства в Україні щороку зазнає приблизно 1 мільйон жінок, при цьому звертаються до поліції максимум 10% із них.

Перший в історії України вирок за домашнє насильство винесено на Миколаївщині у квітні 2019 року. Так, 57-річний чоловік, мешканець міста Вознесенськ Миколаївської області, упродовж декількох років систематично знущався над своєю 80-річною матір'ю. Після того, як було зафіксовано факт нанесення жінці тілесних ушкоджень, кривдника заарештували на один місяць за статтею 126 Кримінального кодексу України (домашнє насильство).

У жовтні 2019 року на Одещині два роки обмеження волі отримав 36-річний чоловік за аналогічний злочин, у той час, як інший житель області отримав п'ять років виправної колонії за лайку та систематичне приниження своєї дружини.

Також варто зазначити, що на сьогодні, є досить невтішною статистика домашнього насилля над дітьми. За статистикою ПРООН від домашнього насилля потерпають найчастіше діти та неповнолітні, що становить приблизно 75 – 80 % (на 7 % вище, ніж у 2017 році). Такі сім'ї називаються «неблагополучними», оскільки знижується рівень відповідальності батьків перед вихованням дітей, до таких причин можуть входити: зловживання спиртними напоями, ведення аморального способу життя, низький морально-культурний рівень, що і стає наслідком домашнього насилля над дітьми. Це стосується як фізичного, так і морального й сексуального насильства.

Сімейне неблагополуччя залишає відбиток на психічному й фізичному здоров'ю дитини, що, безперечно, негативно впливає на подальший розвиток дитини як особистості. Наразі в Україні, функціонують

Центри соціально-психологічної реабілітації дітей. Вони надають соціально-психологічну, педагогічну, медичну, правову та інші види допомоги дітям, які опинилися в складних життєвих ситуаціях, а саме таких, яких вилучення з неблагополучних сімей. Такі діти неодмінно потребують допомоги у таких соціально-реабілітаційних центрах [3].

Слід звернути увагу на те, що у 2021 році в Україні почне працювати Фонд відшкодування коштів особам, що пережили насильницькі злочини. Очікується, що в середньому щорічно такі виплати будуть отримувати від 10 тисяч до 20 тисяч потерпілих. Тому жертва зможе отримати кошти на фізичну та психологічну реабілітацію одразу після нападу, якщо надасть відповідні висновки судмедексперту і довідку з Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Здійснений аналіз феномену насильства в Україні дозволяє зробити висновок, що істотними передумовами руйнування насильницьких стереотипів є посилення культурної, етичної компоненти в структурі особистості, зростання її інтелектуального потенціалу і правосвідомості, обізнаність і психологічна підтримка. Ефективно діючі правові механізми стримують насильницьку злочинність, а в комплексі з іншими соціальними чинниками руйнують помилковий відчуття про насильство, як продуктивний і допустимий засіб у суспільстві для досягнення цілей будь-яким шляхом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сорель Ж. Размышления о насилии. М.: РГГУ, 2013. 293 с.
2. Шерстобоев В. В. Особливості соціального середовища, що формує установки на політичний екстремізм: автореф. дис. канд. соціол. наук за спец-тю 22.00.04. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. 18 с.
3. Бойко О. В. Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища: автореф. дис. на здоб-тя наук. ступ. канд. соц. наук за спец-тю 22.00.03. Харків : НУВС, 2003. 20 с.
4. Орлов А. Б. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи. Днепропетровск. 2001. 50 с.

*Вікторія РОМАШЕНКО,
Роман ЯКОВЛЕВ, м. Маріуполь*

ПСИХІЧНА СТІЙКІСТЬ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ ЯК ОСНОВА ГОТОВНОСТІ ДО СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Діяльність працівників патрульної, кримінальних та інших підрозділів Національної поліції України характеризується виникненням екстремальних ситуацій, які мають значний вплив на психіку працівників та їх діяльність. Останнім часом спостерігається тенденція підвищення екстремальності діяльності поліції, що пов'язано із затриманням злочинців і недобросовісних водіїв, звільненням заручників, застосуванням зброї, забезпеченням правопорядку в період масових заходів, виконання службових завдань [1, с. 246–255].

Екстремальними (від лат. *extremum* – граничний, крайній) називають ситуації, які викликають у людини великі труднощі, вимагають повного, граничного напруження сил і можливостей, щоб упоратися з ними і вирішити службові завдання. Результати досліджень психологів показують, що такі фактори, як ненормований робочий день, постійний контакт з асоціальними елементами, необхідність повної віддачі психічних і фізичних сил під час припинення злочинів, знижують функціональні резерви організму до їх повного виснаження [2, с. 487–583]. Це зумовлює високі вимоги до психічної сфери особистості працівників поліції, їх стресостійкості та психічної готовності до діяльності в екстремальних умовах. Отже, тривала дія стресогенних факторів, наявність постійної загрози життю, висока ймовірність травмування, поранення або загибелі висувають високі вимоги не тільки до рівня професійної підготовленості, а й до психологічних якостей особистості, що обумовлює психічну готовність до діяльності в екстремальних умовах. Дослідження, що проводяться вченими-психологами, дають можливість виділити одну з істотних психологічних якостей – стійкість особистості працівника поліції до впливу екстремальних ситуацій службової діяльності [1, 3].

У психологічній літературі поняття «стійкість» має кілька тлумачень. Ви можете познайомитися з наступними термінологічними сполуками: стійкість особистості, стійкість поведінки, стійкість (професійна) діяльність, стійкість до стресів, емоційна стійкість, вольова стій-

кість, психічна стійкість, емоційно-вольова стійкість, моральна стійкість. Така універсальність поняття «стабільність» зумовлена насамперед тим, що цей термін застосовується до процесів формування, розвитку та становлення особистості, для опису різних її аспектів поведінки та діяльності. На наш погляд, неможливо пов'язати це поняття лише з емоційною, вольовою сферами особистості, поведінки чи діяльності. Ця концепція має цілісний символ. Особливе місце займає психічна стійкість поліцейських як своєрідний фундамент професійної готовності виконувати завдання в екстремальних умовах службової діяльності.

Під психічною стійкістю розуміють цілісну характеристику особистості, яка її забезпечує: стійкість до розчарувань та стресових наслідків, складних ситуацій. Частіше, поліцейський для інших потрапляє у повсякденне життя, у важкі та, часом, небезпечні психологічні ситуації або трудову діяльність, яка має стресовий вплив на психіку. Тому психологічне навчання курсантів та слухачів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання повинно бути спрямована на розвиток стійкості до:

- негативних факторів службової діяльності (напруженість, відповідальність, ризик, небезпека, нестача часу, невизначеність, несподіванки тощо);

- факторів, що сильно впливають на психіку (вид крові або мерця, тілесних травм тощо);

- ситуації конфронтації (вимагає вміння вести психологічну боротьбу з особами, які виступили проти запобігання, розкриття та розслідування злочинів, здатності чинити опір, психологічний тиск, маніпуляції як законослухняних громадян, так і правопорушників, здатність не піддаватися на провокації тощо);

- конфліктні ситуації в офіційній діяльності (вимагає вміння аналізувати внутрішні причини конфліктів, зрозуміти закономірності їх виникнення, перебіг і способи вирішення (образ та насильство над людиною, хуліганство, пограбування, вбивство, стійкість до представника влади, словесна та фізична агресія), здатність володіти собою психологічно напружені, провокаційні конфліктні ситуації) [4].

Поліцейських у їх професійній діяльності спіткає велика кількість небезпечних для фізичного та психічного здоров'я ситуацій, а часом, і небезпечних для життя, і саме тому, від співробітників очікується здатність контролювати себе, швидко оцінювати складні ситуації та приймати найбільш адекватні рішення, які сприятимуть більш ефективному

впровадженню набору завдання та зменшення надзвичайних ситуацій та перебоїв у професійній діяльності серед особистого складу підрозділів Національної поліції.

Нездатність працівника поліції регулювати свій психічний стан та дії призводить до негативних, часто тяжких наслідків для себе та інших. Нездатність керувати своєю поведінкою знижує здатність особистості соціально-психологічно пристосуватися до існуючих умов навколишнього середовища, є серйозною перешкодою для реалізації її життєво важливого потенціалу.

Постійний вплив стресових факторів може призвести до втоми, перевтоми, появи різних негативних емоційних станів, розлади професійної та службової діяльності.

Володіння працівниками прийомами та методами психологічної саморегуляції дуже актуальне завдання нашого часу. Великі успіхи в офіційній діяльності мають можливість досягнути працівники, які мають «міцніші нерви», які краще пристосовуються до боротьби зі злочинністю, раціональніше розпоряджаються не тільки своїми фізичними та психічними ресурсами, а також підтримують оптимальний рівень нейропсихологічної активності, проявляють в складній ситуації психологічну стійкість [3].

На нашу думку, головна умова психологічної стабільності особистості – це власна пошукова діяльність, зокрема діяльність поліцейських, залучених до освітньої та професійної діяльності. Потреба співробітників у пошуку нових здібностей та можливості протидії негативним факторам, творче ставлення до себе та готовність до оволодіння прийомами психологічних прийомів (психокорекція, соціально-психологічний тренінг тощо), які спрямовані на регуляцію психоемоційного стану, подоланню руйнівних наслідків несприятливих життєвих обставин і сформуванню психічну стійкість особистості.

Проведений аналіз умов праці щодо виконання службових завдань працівниками поліції показав необхідність вдосконалення методів формування психологічної стійкості до неприємних та стресових наслідків екстремальних ситуацій професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридична психологія: монографія. Харків: Титул, 2006. 750 с.
2. Бандурка А. М., Землянская Е. В. Психологія керівника: монографія. Харків: Золота мілья, 2013. 720 с.

3. Бандурка О. М., Венедиктов В. С., Тімченко О. В., Христенко В. С. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України: наук.-практ. посіб. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2005. 319 с.
4. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

УДК 159.91.2.34

*Володимир СЛОБОДЯНИК, Роксолана СІРКО,
Юлія ШЕВЕЛЄВА, м. Львів*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВОГО ПОНЯТТЯ САМОЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ПОВЕДІНКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Потреба в дослідженні самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій зумовлена в першу чергу проблемою пов'язаною з тим, що нагально постало питання збереження життя та здоров'я молодого покоління. Згідно статистичних даних Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) Україна відноситься до країн з високим рівнем самогубства, при цьому значна їх кількість пов'язана зі зловживанням наркотичними речовинами й алкоголем. Сьогодні вказує на те, що питанням здоров'я в основному займаються медичні служби, які орієнтовані в більшості на діагностику та лікування хвороби, в той же час профілактичним заходам, в умовах економічної та соціальної кризи в суспільстві, не приділяється достатньо уваги. Так, відсутні цілеспрямовані загальнодержавні програми щодо профілактики здорового способу життя у сім'ях, як основній ланці, де закладаються навички самозбережувальної поведінки; потребує підвищення культура здоров'язбереження особистості, яка визначається відповідальністю до власного здоров'я, відсутністю адикції, високим рівнем інформованості, про причини та наслідки захворюваності, що, в свою чергу, дає можливість вчасно звернутися до лікаря.

По-друге, проблема зумовлена недостатньою розробленістю здоров'язберігаючого навчання та виховання у закладах вищої освіти. Аналіз наукових джерел вказує на те, що в практиці підготовки майбутніх фахівців не ведеться цілеспрямованої роботи по формуванню самозбережувальної поведінки, майже відсутні спеціалізовані навчальні тренінги та курси щодо профілактики адикцій, підвищення репродуктивного здоров'я та навичок безпечного статевого життя, тощо [1].

По-третє, проблема полягає в тому, що з кожним роком підвищується рівень складності ризиконебезпечної діяльності, збільшується кількість природних катастроф та техногенних аварій в державі. Складна соціально-політична ситуація, яка пов'язана із військовими діями на сході України потребує переосмислення деяких аспектів підготовки фахівців ризиконебезпечних професій. Специфіка діяльності в особливих та екстремальних умовах, з однієї сторони, ставить підвищені вимоги до здоров'я співробітників, а, з іншої сторони, внаслідок дії широкого кола стресогенних чинників негативно впливає на їхнє здоров'я. Згідно аналізу наукової літератури кожен другий фахівець, який працює в ризиконебезпечних умовах, використовує шкідливі для організму методи розвантаження нервової системи.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблему самозбережувальної поведінки вивчали з різних галузей науки і практики. Вивчаються медичні і соціологічні аспекти здоров'язбережувальної поведінки (М. Амбросімова, Т. Поздєєва, Ю. Алексєєва, В. Вавілова, В. Чебан, Є. Шарапова, С.Кашуркіна, Я. Ушакова, В. Шклярчук, Н. Винник, В. Мазугін, В. Ризанкіна, Т. Шипунова, І. Бовіна, І. Гурвич, І. Журавльов), культури здоров'я та валеологічної культури (Г. Апанасенко, І.Брехман, В. Бобрицька, А. Богуш, О. Бондаренко, О. Васильєва, О. Ващенко, Г.Власюк, М. Гончаренко, В. Горащук, С. Горбунова, М. Гриньова, Г. Долинський, Н.Денисенко, О.Дубогай, Н. Кічук, С. Кириленко, Г. Кривошеєва, В. Нестиренко, С.Пясецька, С. Симоненко, С. Тищенко, Б.Шиян, І. Яковлева). Ґрунтовно розробляються аспекти формування здорового способу життя в освітніх системах (Н. Абаскалова, О. Біда, О. Калюжна, С. Кондратюк, В. Кузьменко, Ю. Лісіцін, А. Полуляк, О. Савченко, С. Свериденко, Д.Солобчук, А. Навоян, Т. Брежнєва, В. Горищук, Г. Кривошеєва, В. Оржиховська, В. Бабич, Т. Бережна, Л.Єлькова, В. Ірхін, В. Одінцева, Г. Серікова, В. Слободяник, С. Сидорчик, Д. Сомов, Б. Долинський, С. Грімблат, Ю. Кобяком, Л. Коваль, М. Коржова, М. Носко, К. Оглоблін, М. Сентизова, Г. Соловійов, Д. Варонін, Б. Долинський, Н. Поліщук, О. Шукатка, С. Волкова, Н. Міллер, Т. Жаровцева, С. Корнієнко). Значна частина авторів зупиняється на психологічних аспектах здоров'я і самозбережувальної поведінки (Г. Апанасенко, І.Бех, Н. Бернштейн, С. Биков, В. Белов, І. Галецька, Т. Дічев, Л. Журавльова, В. Кохан, Н. Лакосіна, В. Львовчкін, С. Максименко, Г. Нікіфоров, В. Панкратов, В. Пانون, В. Розин, М. Романцов, І. Сімаєва, Т. Титаренко, Л. Шилова, А. Чабанова). Вивчається проблеми формування ціннісного ставлення

до здоров'я (О. Гаснікова, О. Єжова), ціннісної орієнтації молоді на здоровий спосіб життя (В. Бабич, Ю.Бойчук, Ю.Тайамсов, А. Торчинов, М. Гончаренко, Ю. Драгнєв, Г. Кривошеєва, С. Лебедченко, Л. Татарнікова), психологічні детермінанти самозбережувальної поведінки (А. Деркач, Л. Лаптев, Л. Мардахаєва, В. Слободчиков), психологічне (Н. Колотій) та психічне здоров'я (Р.Сірко) [2, 3, 4].

На основі вищезазначеного можна стверджувати, що низка питань, важливих для формування самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій, залишається невирішеною і потребує детального наукового підходу із формуванням відповідних концептуальних засад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Слободяник В. І., Сірко Р. І., Баклицький І. О., Баклицька О. П. Теоретичний аналіз формування самозбережувальної поведінки студентської молоді : *Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України* : Матеріали V всеукраїнської науково-практичної конференції (29.11.2019). Харків, 2019. С. 92–95.
2. Сірко Р. І., Слободяник В. І. Теоретичні аспекти самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій. *Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та світі*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 4-5 вересня 2020 року). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2020. С. 140–142.
3. Сірко Р. І., Слободяник В. І. Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 2–3 жовтня 2020 року). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2020. С. 148–151.
4. Слободяник В.І., Сірко Р. І. Формування самозбережувальної поведінки у майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій – теоретичне дослідження. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* (5 листопада 2020 р.) / Міністерство оборони України імені Івана Черняхівського, Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України. К.: НУОУ, 2020. С. 253–255.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЖІНОК

Віктимна поведінка жінок наразі є гострою проблемою сучасності. Перш за все, актуальною є висока поширеність насильства щодо жінок в українських сім'ях. Схильність жінок до віктимізації поведінки, відсутність протидії жорстокій поведінці агресора та провокація, посилена жертвна поведінка для вирішення потреб своєї сім'ї призводять до того, що жінки все частіше стають жертвами прояву домашнього насильства.

Сам феномен віктимної поведінки науковці розглядають як «провокаційність», «підпорядкованість» (Ю. Антонян), «хворобливу прив'язаність» (О. Сімонова), «надмірну стурбованість» (В. Штандер), «адикцію стосунків» (А. Шаєф), «психічний стан» (Р. Саббі), «комплекс особливих рис характеру» (С. Вітілд), «залежність» (В. Москаленко), «набір засвоєних норм поведінки» (Р. Баркер), «спосіб адаптації до гострого внутрішньо особистісного конфлікту» (Р. Поттер-Ефрон) [3].

Такі різні позиції дають змогу розглядати віктимність не лише крізь призму нормальної/аномальної поведінки, як прояв хворобливої залежності, але і як порушення сімейної взаємодії, приклад дисфункціональної моделі сім'ї, в якій особистості її членів зазнають негативного впливу, в результаті чого не задовольняються їхні потреби в самореалізації та особистісному зростанні.

Серед психологічних предикторів віктимності різні дослідники виділяють: неадекватно занижену самооцінку, нездатність чи небажання відстоювати власну позицію і брати на себе відповідальність, надмірну готовність приймати позицію іншого як безсумнівно вірну, патологічне прагнення до підпорядкування, позасвідомо мотивоване, але об'єктивно безпідставне почуття провини, віктимні внутрішньоособистісні конфлікти, почуття безпорадності, підвищену тривожність, невпевненість у собі та пасивність особистості. Всі ці особливості тісно пов'язані з емоційною та мотиваційно-вольовою сферами особистості, зокрема з її компетентністю щодо розпізнавання емоцій, управління ними, власною поведінкою, настроєм і самооцінкою, відтак – з емоційним інтелектом [1].

Передумовами формування віктимної поведінки жінок в сім'ї також можуть бути наслідки насильства, пережитого в дитинстві. Розглядаючи це питання, А.Н. Єлізаров зазначає розвиток у людей, які зазнали насильство в дитинстві, таких якостей як лояльність по відношенню до своїх мучителів, готовність до самопожертви, а також рис співзалежності особистості (прагнення допомагати іншим на шкоду собі, прийняття на себе провини і відповідальності, залежність від оточення тощо) [4].

Однією з характерних ознак жінок-жертв є неможливість встановити обмеження в більшості сфер їх життя. Жінка, яка постійно перебуває під впливом образливих подружніх відносин або фізичного та емоційного насильства, не здатна чітко уявити собі, чого вона хоче, що їй подобається, що вона відчуває і у що вона вірить. У відносинах з людьми, які мають чіткі уявлення по цих позиціях, жінка відчуває свою «неповноцінність». Вона не може сказати «ні» іншим і пасивно чекає, коли у навколишніх вичерпається потік вимог по відношенню до неї. Навіть коли така жінка дійсно знає, чого вона хоче, вона не знає, як це здійснити.

Підвищений рівень віктимності жінок, на думку Л.В. Чеханюк зумовлений: а) анатомо-фізіологічними особливостями жіночого організму (особливості будови тіла, кісток, м'язової, серцево-судинної, дихальної систем тощо); б) особливостями психічних процесів жінки (особливості чуттєвої, вольової, емоційної та підсвідомої сфери); в) віковими особливостями та станом здоров'я жінки; г) материнськими функціями; д) виконанням певних соціальних функцій чи ролей; е) неналежними умовами соціалізації та соціальної адаптації жінки (аморальний та паразитичний спосіб життя, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, захоплення азартними іграми тощо); є) специфікою поведінки жінок-жертв злочинів.

З іншого боку, зазначає В.В. Пивоваров, існує цілком обґрунтована думка про те, що жінка (як, в принципі, і інша жертва) сама провокує застосування до неї насильства, своєю поведінкою вводить злочинця у стан роздратованості, неспокою, люті та ненависті, пробуджує в ньому вади соціалізації і спонукає до кримінальної мотивації. Тобто, часто вбачається вина жертви. Винною можна вважати таку поведінку жертви, в якій виявляється свідомий або несвідомий стосунок до результату злочинного діяння і присутні будь-які причинні фактори, що вплинули на прояв асоціальної поведінки правопорушника.

Вивчення особистості жінок, потерпілих від протиправних діянь, передбачає з'ясування найбільш віктимогенно значущих ознак і властивостей— соціально-демографічних і морально-психологічних, що проявляються в рольовій поведінці та інших формах соціальної діяльності особистості.

Один із головних мотивів поведінки жінок, які є жертвами домашнього насильства, – страх перед реакцією і поведінкою інших людей взагалі, а чоловіка-агресора особливо, адже жінки постійно чекають шквал нових образ. Роблячи вибір або приймаючи рішення, вони не здатні запитати себе, чого хотілося б їм, однак виявляють люб'язність по відношенню до бажань і запитам чоловіка-тирана. У них вже виробилася інстинктивна здатність оцінювати почуття і бажання оточуючих. Варто відзначити, що чим більше жінок намагаються їх задобрити, тим більше невдоволення викликають. Цей страх викликати не схвалення, роздратування, гнів і опинитися кинutoю є основою поведінки таких жінок. Люди, які звикли з дитинства до обумовленої любові, свою енергію фокусують на тому, щоб «заслужити» її і отримати схвалення, виконуючи бажання інших. Такі жінки живуть у передчутті негативної реакції чоловіка, роками адаптуючись до різкої зміни його настрою. Страх робить жінок легкою здобиччю для маніпуляцій, агресор легко виграє, якщо починає залякувати або загрожувати своїй жертві [2].

Віктимна поведінка жінок в ситуаціях домашнього насильства обумовлена захисними психологічними механізмами, які вони використовують [7]:

- заперечення;
- раціоналізація;
- ізоляція;
- заміщення.

Ці та інші психологічні механізми захисту, якими користуються жінки, що переживають насильство і образливі подружні стосунки, послаблюють «Его», заважають зрозуміти, як їх поведінка ускладнює становище і яку роль вони самі в цьому відіграють.

На думку К. Роджерса, ситуація, коли в Я-концепцію виключаються валідні внутрішні переживання, призводить до неадаптивності та неконгруентності [5]. Особистість, дистанційована від своїх переживань, не в змозі асимілювати неконгруентний досвід, переповнена внутрішньою напругою і конфліктами.

Згідно з концепцією Г.С. Саллівана, використання захисних механізмів для уникнення переживань, пов'язаних з тривогою, призводить до дисоціації особистості. Тенденція фантазувати і інтелектуалізувати там, де необхідно просто усвідомити реальність, порушує контакт особистості з собою і зовнішнім світом і є коренем неврозу [6].

Аналіз досліджень в області віктимної поведінки жінок дозволив виділити ряд психологічних особливостей жінок – жертв домашнього насильства:

- невротизація;
- розлади афективних функцій;
- стан вивченої безпорадності;
- розлади когнітивних функцій;
- деформоване самосприйняття і занижена самооцінка;
- конфліктність і суперечливість;
- посттравматичний стресовий розлад;
- порушення кордонів «Его»;
- психотравмуючий досвід дитинства і моделі поведінки батьків.

Виходячи з вищепроаналізованого матеріалу, важливо вжити заходи превенції, з метою попередження домашнього насильства. Необхідно утвердити в суспільстві антидискримінаційну політику по відношенню до жінок, впровадити програми психологічної допомоги та реабілітації жінок в кризових сімейних ситуаціях, а також створити системи психолого-практичних заходів, спрямованих на корекцію особистісних віктимних якостей і профілактику віктимної поведінки жінок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Елизаров А. Н. Социально-психологическая помощь семье, страдающей от насилия. *Психология зрелости и старения* : Ежеквартальный научно-практический журнал. 2006. № 4 (36). С. 32–48.
2. Квашиш В. Основы виктимологии. М. : Наука, 1999. 278 с.
3. Особливості подолання віктимної поведінки жінок методом символдрама. URL : <http://medpsychology.pp.ua/viktyмна-povedinka-zhinok>
4. Психологічні особливості віктимної поведінки жінок в ситуаціях домашнього насильства. *Психологія і право*. 2013. Том 3. № 2.
5. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М. : Прогресс, 1994. 480 с.
6. Салливан Г. С. Интерперсональная теория в психиатрии. М. : Ювента, 1999. 347 с.
7. Шинкаренко О.Д. Насильство в подружній парі: актуальність, досвід і перспективи дослідження. *Вісник Харківського державного університету*. 1999. № 439. С. 308–311.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ МАЙБУТНІМИ РЯТУВАЛЬНИКАМИ

Проблема мотивації особистості, з плином часу, все ж залишається актуальною, оскільки, змінюються на лише цілі людей, але і суспільна важливість професій. Мотивація особливо важлива в позаштатних екстремальних ситуаціях, які нерідко виникають у професійній діяльності рятувальників, коми немає відпрацьованого алгоритму дій і потрібне постійне збереження готовності не тільки до здійснення діяльності або зміни стратегії дій, а й до прийняття рішення та відповідальності за нього.

З метою виявлення домінуючого типу професійної мотивації, провідних мотивів професійного вибору служби нами було проведено методу «Професійна мотивація на службу». У дослідження взяли участь 187 курсантів Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Емпіричне дослідження дозволило виявити, що у 28% курсантів адекватна мотивація до служби, що характеризується тим, що ціннісні орієнтації та пов'язані з ними професійні мотиви повністю узгоджуються з реальною, суспільно значущою поведінкою особистості, яка відповідає вимогам професійного та етичного характеру, що пред'являються професією рятувальника. Професійні мотиви є адекватними змісту та цілям професії, тобто спрямовані на захист громадян. Така спрямованість, як правило, пов'язана з чітким уявленням про майбутню професійну діяльність, прагненням розвинути в собі необхідні якості.

Ситуаційна мотивація, викликана престижністю професії притаманна 21% досліджуваним. При ситуаційному типі, пов'язаному з престижем професії та матеріальними стимулами факторами вибору професії є прагнення до престижного стану в суспільстві без вираженого інтересу до самої спеціальності, а також матеріальні міркування. Ситуаційний тип мотивації пов'язаний з тенденцією до розчарування в своїй діяльності, незадоволення нею і, як наслідок цього, формальним відношенням до своїх обов'язків. Тому він є прогностично несприятливим.

Особи з ситуаційним типом, який пов'язаний з романтичною привабливістю професії, частіше обирають професію під впливом викривлених уявлень про зміст професії пожежного, які формуються лише з фільмів та книжок. Такі особи також не співвідносять свої здібності та можливості з реальними умовами професії. Ситуаційний тип мотивації

пов'язаний з тенденцією до розчарування в своїй діяльності, незадоволення нею і, як наслідок цього, формальним відношенням до своїх обов'язків. Тому він є прогностично несприятливим.

Особи з ситуаційним типом, який пов'язаний з романтичною привабливістю професії (11%), частіше обирають професію під впливом викривлених уявлень про зміст професії пожежного, які формуються лише з фільмів та книжок. Такі особи також не співвідносять свої здібності та можливості з реальними умовами професії. Ситуаційний тип мотивації пов'язаний з тенденцією до розчарування в своїй діяльності, незадоволення нею і, як наслідок цього, формальним відношенням до своїх обов'язків. Тому він є прогностично несприятливим.

Конформістський виявлено у 26% курсантів. Цей тип мотивації зустрічається у осіб, що випадково опинилися на службі, а також у дітей представників професії правоохоронця та пожежного (сімейні династії). До конформістського типу відноситься також мотив прагнення не відстати від однолітків, що обрали дану спеціальність. Але до таких осіб слід підходити диференційовано, так як поряд з конформістськими тенденціями у них може мати місце й адекватна мотивація.

Компенсаційний тип виявлено у 11% досліджуваних. Вибір професії працівника Державної служби України з надзвичайних ситуацій дає можливість подолати в собі слабкі риси характеру завдяки оволодінню професією, що вимагає прояву мужності, самостійності, рішучості й тому подібних якостей. В одних випадках робота за фахом в подальшому не призводить до очікуваних результатів, а, навпаки, посилює переживання такою особою своєї неспроможності, сприяє виникненню емоційних зривів, поганій адаптації серед колег. В інших випадках відбувається гіперкомпенсація слабких рис особистості: формується надмірна тенденція до домінування, рішучість, емоційна холодність, прояви жорстокості.

У 3% респондентів спостерігається кримінальний тип. Ці люди прагнуть використати професію в своїх цілях, які не відповідають вимогам, що постають перед професіоналом. Для них характерні нечесність, безпринципність, схильність до авантюри, стереотипність у відповідях на запитання, знайомство тільки з зовнішньою стороною пожежної охорони. При цьому типі мотивації вже у період оформлення на службу в осіб можуть проявлятися елементи недисциплінованості та порушення законності.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 378.1

*Ілля БЄЛІКОВ,
науковий керівник – Василь ЯГУПОВ, м. Київ*

КОМПОНЕНТИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ ІЗ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Організаційна компетентність формується за рахунок оволодіння вміннями та навичками у сфері фізичної підготовки та спорту. У відповідності до змісту компетентності до організаційної функції військових фахівців віднесено такі типові завдання діяльності: поєднання всіх видів ресурсів, організація спільної діяльності для досягнення ієрархії цілей навчальної, навчально-бойової та бойової діяльності особового складу, військових підрозділів і частин, організація та раціоналізація основних видів діяльності військовослужбовців, організація процесів управління, прийняття управлінських рішень, організація реалізації управлінських рішень, розроблення раціональних форм організації управління, організація військової діяльності.

Сформованість ціннісно-мотиваційного компонента організаційної компетентності фахівців з фізичної культури і спорту свідчить про наявність у них суттєвого інтересу до професійно-педагогічної діяльності як суб'єктів військового управління в сфері фізичної культури та спорту, прагнення розкрити свій суб'єктний, професійний і фаховий види потенціалу в цій професії, усвідомлення зв'язку між професійною підготовленістю та професійною самореалізацією у військах як фахівцю в сфері фізичної культури та спорту. Цей компонент є «стартовим» для інших компонентів їх організаційної компетентності, оскільки при його сформованості всі інші компоненти формуються усвідомлено, цілеспрямовано, контекстно, змістовно і без зайвої емоційної напруженості. Так, недостатня чи слабка сформованість, наприклад, ціннісно-мотиваційної сфери перетворює формування організаційної компетентності в несистемне накопичення окремих знань, навичок і

вмінь без чіткої й усвідомленої мети, що не сприяє сформованості управлінського, менеджерського та рефлексивно-оцінного (суб'єктного) компонентів організаційної компетентності, призводить до опанування нерегульованої сукупності знань і дій, а недостатня сформованість рефлексивно-оцінного (суб'єктного) «провокує» не усвідомлення і несприйняття своєї професійної суб'єктності як фахівця фізичної культури та спорту, призводить до відсутності професійної Я-концепції як військового фахівця та професіонала в сфері фізичної культури та спорту в ЗС України. Таким чином може втрачатися головна мета набуття професійної та фахової видів освіти в системі військової освіти та «зникати» і «розмивати» уявлення про напрями, шляхи, методи, методика, технології та засоби її досягнення в процесі набуття військово-професійної освіти. У зв'язку з цим потрібна постійна увага до ціннісно-мотиваційної основи їх організаційної діяльності: створення цінностей і мотивації навчальної та майбутньої професійної діяльності, опора на професійно-пізнавальний інтерес, актуалізація соціально-ціннісних мотивів – надає можливість значного поліпшення якості підготовки фахівців у процесі вивчення спеціальних дисциплін і цілеспрямованого впливу на формування особистості в цілому.

Когнітивний компонент їх організаційної компетентності включає в себе сукупність знань із теорії та практики військового управління взагалі та сфери фізичного виховання та спорту в військовій частин, зокрема. До них відносяться такі знання: про функції та рівні управління як процесу, етапи прийняття рішення; про процеси групової динаміки та управління в різних типах військових підрозділів і частин; про інструменти управління часом і засобами фізичного виховання та спорту; про методи впливу на об'єктів і суб'єктів управління, управління конфліктами; про планування, організацію, координацію, реалізацію ухвалених рішень; про контроль заходів фізичної підготовки та спорту; про ухвалення рішень у сфері фізичної підготовки та спорту та ін.

У змісті управлінського компонента містяться вміння і здатності планування, організації, координації, реалізації і контролювання заходів фізичної підготовки та спорту; уміння приймати рішення як суб'єкта управлінської діяльності в сфері фізичної підготовки та спорту; робота з службовою інформацією; дотримання професійної етики; організація системи, якою управляє; вибір цілей; прогнозування; планування; інформування; ухвалення рішення; організаційна і масова діяльність; контролювання та оцінювання результативності заходів фізичної підготовки та спорту; навички та вміння управління підлеглим

особовим складом, а також ключовими ресурсами в сфері фізичної підготовки та спорту та ін. Необхідно відзначити, що фаховими управлінськими вміннями фахівців фізичної підготовки та спорту є такі: вміння організовувати стандартні та нестандартні заходи фізичної підготовки та спорту в військовій частині; вміння організовувати спортивні змагання, ранкову фізичну зарядку та інші рипові заходи; вміння планувати і проводити підготовку виконавців заходів фізичної підготовки та спорту; вміння здійснювати діагностування за фізичною підготовленістю особового складу.

Менеджерський компонент організаційної компетентності майбутнього фахівця служить не тільки для організації заходів фізичного виховання та спорту в військовій частині, але й для самоорганізації діяльності фахівця – самоменеджмент. На нашу думку, основним змістом менеджерського компонента є управління підлеглим особовим складом, а також ключовими ресурсами, що є в підпорядкуванні начальника фізичної підготовки та спорту в військовій частині. Необхідність цього компонента зумовлена насамперед, по-перше, переважно груповим і спільним характером навчальної, навчально-бойової та бойової діяльності військовослужбовців, військових підрозділів, частин і в цілому ЗС України; по-друге, надзвичайно великим морально-психічним і фізичним навантаженням сучасного бою для особового складу. А їх спільна діяльність зумовлює виникненням двох основних видів завдань: необхідність розподіляти зміст спільної діяльності між виконавцями згідно з їх функціональними обов'язками; обов'язково узгоджувати дії кожного виконавця зі загальною метою діяльності організації.

Наприклад, організаційна функція начальника фізичної підготовки та спорту військової частини представляє собою процес об'єднання зусиль усіх посадових осіб і засобів військової частини для досягнення мети і реалізації запланованих заходів у сфері фізичного виховання та спорту, підтримання фізичного здоров'я і фізичної підготовленості військовослужбовців згідно з їх посадовим і службовим призначенням. Його організаційна функція як менеджера являє собою, на нашу думку, процес об'єднання зусиль посадових осіб військової частини для досягнення цілей і вирішення завдань фізичної підготовки та спорту особового складу. Ця функція передбачає вирішення ним такого мінімального кола організаційних завдань:

– формування організаційної структури управління в сфері фізичного виховання та спорту в військовій частини в цілому та її підрозділах, зокрема;

– чіткий розподіл повноважень посадових осіб на всіх рівнях управління в сфері фізичного виховання та спорту в військовій частині та їх корегування згідно з поставленими навчальними, навчально-бойовими та бойовими завданнями;

– забезпечення військової частини всіма необхідними ресурсами в сфері фізичного виховання та спорту;

– досягнення узгодженості, неперервності та координованості дій посадових осіб військової частини в сфері фізичного виховання та спорту особового складу;

– встановлення відповідальності за результати діяльності.

Отже, основна мета реалізації цих завдань – це створення сприятливих організаційних умов та обставин для фізичної підготовки та спорту особового складу взагалі та окремих категорій військовослужбовців у військовій частині, зокрема.

Спільна та організаційна діяльність обов'язково передбачає контрольно-корегувальні заходи, які слід організовувати та проводити системно, послідовно та постійно. Такі заходи дають, з одного боку, об'єктивну інформацію про стан справ у сфері фізичного виховання та спорту в військовій частині взагалі та окремих її підрозділах, зокрема, а з іншого – своєчасно корегувати зміст і методику таких заходів, вносити необхідні корективи в систему фізичної підготовки та спорту особового складу.

Рефлексивно-оцінний чи суб'єктний компонент організаційної компетентності начальника фізичної підготовки та спорту як менеджера є вкрай необхідним у поряд з ціннісно-мотиваційним, оскільки перший компонент дає «старт» її формуванню, рефлексивно-оцінний дає можливість з'ясувати результативність цього суперечливого педагогічного процесу. Тут насамперед маються на увазі його професійно важливі якості, тобто такі якості, які безпосередньо позитивно впливають на успішність організаторської діяльності, сприяють його самореалізації як фахівця.

Наприклад, не може бути професійного успіху начальника фізичної підготовки та спорту без високої комунікабельності. Адже здатність організовувати фізичну підготовку – це не тільки знання справи, важливими стають такі якості, що стосуються його самого як фахівця. Серед цих якостей інтегрованою якістю є його професійна суб'єктність, що слугує підвалиною його ціннісних орієнтацій, мотивації, критичності, витривалості, методичності, послідовності, толерантності, мобільності, організованості та ін.

Таким чином, з'ясовано з урахуванням вимог системного, контекстного, компетентнісного та суб'єктно-діяльнісного методологічних підходів структуру організаційної компетентності фахівців фізичної культури та спорту – ціннісно-мотиваційний, когнітивний, управлінський, менеджерський, контрольно-корегувальний і рефлексивно-оцінний чи суб'єктний компоненти.

УДК 378.147

*Вікторія БОДНАРЧУК,
науковий керівник – Лариса РУДЕНКО, м. Львів*

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО І СОЦІАЛЬНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Фахівця будь-якої сфери оцінюють не лише за професійними навичками, обізнаністю у конкретній галузі та компетентностями, які він застосовує на практиці, чільне місце для стейкхолдера чи роботодавця мають і професійно та соціально важливі якості особистості.

Симбіоз морально-етичних, індивідуально-психологічних та професійних якостей особистості визначає не лише ступінь професіоналізму індивіда, а й те, як відбуватиметься комунікація з колегами, від цього і залежить рівень продуктивності всієї команди і кожного зокрема. До особистісно-етичних або ж соціальних якостей відносять почуття обов'язку та громадянської відповідальності, гуманізм, щиросердя, уважність, доброзичливість, свідоме ставлення до праці й дисциплінованість, вимогливість, принциповість, скромність, товариськість, об'єктивність, самокритичність, високу моральну культуру, артистизм, загальну ерудицію, терпеливість і наполегливість, тобто все те, чим можна охарактеризувати свідому, соціальну особистість. Е. Зеєр [1] виділив низку професійних якостей, необхідних будь-якому компетентному фахівцю: спостережливість, образну, рухову й інші види пам'яті, технічне мислення, просторову уяву, уважність, емоційну стійкість, рішучість, витривалість, наполегливість, цілеспрямованість, дисциплінованість, самоконтроль та ін.

В. Шадриков [3] надає два тлумачення професійних якостей. По-перше, під професійними якостями він розуміє «індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності й на успішність освоєння цієї діяльності». До таких належать здібності, однак,

на думку дослідника, вони не вичерпують всього обсягу професійних якостей. По-друге, В. Шадриков вважає, що система професійних якостей – це внутрішні умови, через які переломлюються зовнішні дії та вимоги до діяльності. Отже, розвиток професійних якостей та їх систем є ключовим моментом психологічної системи діяльності.

Стосовно професії рятувальників, специфіка їхньої роботи передбачає виконання службових обов'язків в екстремальних умовах, які характеризуються раптовістю виникнення, непередбачуваністю та не прогнозованістю розвитку, ризиконебезпечністю. Для ефективних дій у цих умовах фахівці цивільного захисту мають бути здатними мобілізувати внутрішні ресурси, щоб успішно протистояти впливу різноманітних стресогенних чинників, зберігаючи при цьому високу працездатність, адекватну та своєчасну реакцію на раптові зміни в небезпечних обставинах, вміння швидко приймати рішення за дефіциту інформації та часу, а також долати наслідки впливу фізичних і психоемоційних навантажень [4].

Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що фахівці цивільного захисту (зокрема рятувальники) мають володіти сукупністю особистісних та професійних якостей, які будуть не лише всебічно сприяти ефективній повсякденній роботі в особливих умовах, а й допомагати мобільному відновленню та повноцінному здоровому відпочинку.

Усі вище зазначені якості майбутні фахівці цивільного захисту набувають упродовж навчання у закладах вищої освіти. Ці осередки педагогічного впливу мають свою специфіку та дещо відрізняються від інших ЗВО. Так, у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, формування особистісних та професійних якостей у здобувачів вищої освіти відбувається не лише через взаємодію з викладачами як суб'єктами педагогічного впливу, моделювання, тобто відтворення в освітньому процесі умов майбутньої професійної діяльності фахівців (наприклад, виїзди на реальні пожежі, надання психологічної допомоги постраждалим під час надзвичайних ситуацій), а ще й у курсантських взводах та в позааудиторний час. Якщо у першому випадку взаємодії (курсант – викладач) суб'єкт сприяє пошуку власного «Я» курсанта (об'єкт педагогічного впливу), стимулює до активної участі в житті університету та колективу зокрема, готує до специфіки роботи у підрозділах ДСНС, допомагає у формуванні чіткої громадської позиції та ціннісних орієнтирів, то протягом решти часу особистість віддана сама собі, тут на неї впливає колектив та те дозвілля, якому надає перевагу об'єкт.

Саме тоді важливо, на якому рівні організована культурно-просвітницька, виховна та спортивна діяльність, адже ці складові освітнього процесу в поєднанні із традиційним педагогічним впливом творять людину як особистість та професіонала своєї справи.

У контексті викладеного доцільно увиразнити важливість та актуалізувати вплив на формування соціальних та професійно важливих якостей через вплив мистецької освіти. Зокрема вважаємо, що соціально та професійно важливі якості майбутніх фахівців цивільного захисту потрібно формувати й розвивати за допомогою їх активного залучення до Студії акторської майстерності.

Саме цей осередок мистецької освіти (або подібні до нього) доповнюють та кристалізують освітньо-педагогічний вплив на молодь у цілісне психолого-педагогічне, соціально-патріотичне виховання.

Академік І. Зязюн вважав: «особистість стверджує себе не лише через адаптацію до предметно-професійного і соціального середовища, а через подолання цього середовища, його творче переосмислення, перетворення, створює принципово нові діяльності і технології. Суспільству необхідна не просто людська індивідуальність, а творча особистість, яка ставить і вирішує соціально значущі завдання» [2, с. 9]. Саме через мистецьку освіту як інструмент реалізації освітньо-виховного процесу, молода особистість вчиться сприймати красу навколишнього світу, обирати правильні ціннісні орієнтири, тренує пам'ять та мислення, виховує в собі почуття обов'язку та відповідальності перед колективом акторів-аматорів, тренує ораторські здібності, поборює страх публічних виступів, тут створюються умови для творчої самореалізації особистості.

Опираючись на численні наукові праці та дослідження, ми вважаємо, що без вище зазначених якостей особистості, котрі вона нарощує в мистецькому осередку, людина не може бути професіоналом будь-якої сфери. Адже фахівець – це в першу чергу гуманна, духовна, високоморальна, патріотична особистість, з почуттям обов'язку, а вже потім і майстер у відповідній царині суспільної діяльності.

Отже, можна сказати, що цілісний, повноцінний розвиток особистості, формування її професійних якостей та соціально-важливих неможливий без творчого впливу мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зеер Е. Ф. Психология профессий: учебное пособие для студентов вузов. Москва: Академический проект; Фонд «Мир», 2005. 336 с.

2. Зязюн І. А. Неперервна освіта: концептуальні засади і сучасні технології. *Творча особистість у системі неперервної професійної освіти*: матер. Між-нар.наук.конф.16-17 травня 2000 р. / за ред. С. О. Сисоєвої і О. Г. Романовського. Харків : ХДПУ, 2000. 279 с.
3. Карпов А. В. Психология принятия управленческих решений / под ред. В. Д. Шарикова. Москва: Юристь, 1998. 440 с.
4. Коваль І. С. Формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Львівський державний університет безпеки життєдіяльності. Львів, 2017. 294 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва: Знание, 1996. 312 с.

УДК 378.091.12:37.01:340(477.82)

Петро БОЙЧУК, м. Луцьк

НАУКОВА ТА ПРОФЕСІЙНА АКТИВНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА В НОРМАТИВНО- ПРАВОВІЙ ПЛОЩИНІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ціла низка європейських та вітчизняних документів про освіту свідчить, що модернізаційні виклики у вищій освіті спрямовані не тільки на освітній процес, здобувачів вищої освіти, але й на науково-педагогічних працівників. Оскільки реалізацію нової європейсько-зорієнтованої парадигми розвитку вищої освіти неможливо здійснити на основі старої нормативно-правової бази, нагальною проблемою є розроблення професійного профілю науково-педагогічного працівника закладу вищої освіти. Розв'язання зазначеної проблеми сприятиме насамперед узгодженню дескрипторів професійного рівня науково-педагогічного працівника із Національною рамкою кваліфікацій, визначенню відповідності посади і кваліфікаційних вимог, мотивуванню до професійного розвитку науково-педагогічних працівників, що є доволі актуальним в умовах сьогодення.

Нині вихідними нормативно-правовими документами у яких відображено професійно-кваліфікаційні вимоги до науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти (ЗВО) в Україні є: Закон України «Про вищу освіту», Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників, Методичні рекомендації щодо розроблення професійних стандартів за компетентнісним підходом, наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників

навчальних закладів», Класифікатор професій ДК 003:2010, затверджений наказом Держспоживстандарту України, Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників та ін.

Зважаючи на всі ці документи, водночас вітчизняні вчені відзначають, що успішний розвиток ЗВО може здійснюватися за умови, коли нова кадрова політика, здійснювана на інституційному рівні, включає серед іншого диверсифікацію механізмів мотивації та розвитку персоналу, забезпечення гнучкості робочих місць/позицій. Про актуальність і важливість цього підходу свідчить і низка міжнародних документів, зокрема Комюніке Європейської комісії «Європа 2020. Стратегія для розумного, стійкого та інклюзивного розвитку». Як зазначено в документі «Для забезпечення максимального внеску системи вищої освіти Європи у розумний, стійкий та інклюзивний розвиток, необхідно здійснити реформи для підвищення якості і релевантності розвитку людського капіталу у вищій освіті. Проте, реформа і модернізація вищої освіти Європи залежить від компетентності та мотивації викладачів. Тому важливим є забезпечення умов і стимулювання науково-педагогічних працівників до професійного розвитку. Реалізацію нової кадрової політики необхідно здійснювати на основі відкритих і прозорих механізмів, одним із яких може бути професійний профіль науково-педагогічного працівника.

В освіті важлива роль належить вищій школі, а отож – педагогічним і науково-педагогічним працівникам, вимоги до діяльності яких зростають у міру розвитку українського суспільства та у зв'язку з інтеграційними процесами української освіти в Європейський простір вищої освіти (ЄПВО) [3, с. 21].

Суперечливі соціально-технологічні виклики вимагають змін у професійній діяльності. Роль академічного персоналу вищої школи можна визначити як роль творчої, інтелектуальної, духовної еліти суспільства, що потребує розробки стандартизованих підходів до оцінювання професійних компетенцій – показника якості освіти.

Одним із головних трендів, що визначає академічні політики сучасності, є пошук інструментів вимірювання результатів університетської діяльності, який, беззаперечно формується на показниках наукової та професійної активності викладачів навчального закладу.

Традиційні механізми оцінки і забезпечення якості вищої освіти, такі як ліцензування й акредитація, у процесі формування Європейського простору вищої освіти (ЕНЕА) зазнають істотних трансформацій та виводяться з-під державного контролю. Відбувається уніфікація

підходів до оцінки якості вищої освіти, що відбилося, зокрема, у прийнятті в травні 2015 р. в Єревані чергової, оновленої редакції «Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості». До процесу оцінки та забезпечення якості вищої освіти активно долучаються основні споживачі освітніх послуг – студенти та роботодавці.

Упродовж останніх десятиліть активно розвивається і такий динамічний та неформальний механізм оцінки якості вищої освіти, як університетські рейтинги, найбільш відомі з яких – Шанхайський рейтинг, рейтинг Таймс і рейтинг QS. Спираючись на прозорі та зрозумілі широкому загалу індикатори, рейтинги вимірюють основні напрями університетської діяльності. Насамперед це – науково-дослідницька активність і рівень інтернаціоналізації. Досить часто саме рейтинги виявляють справжню реальну картину та конкурентоспроможність чи неконкурентоспроможність закладів вищої освіти вже на регіональному, не кажучи про світовий рівень [4].

Для забезпечення якості освітніх програм 82,4% університетів практикують щорічний перегляд набору освітніх програм, спираючись при цьому: на думку адміністрації закладів вищої освіти (ЗВО) – 94,8%, викладачів ЗВО – 94,0%, роботодавців – 93,2%, студентів – 86,6%. Якість викладання оцінюється переважно через: наукову активність викладача – 96,7%, проведення відкритих занять – 95,6%, оцінювання обсягу та якості розробленого викладачем навчально-методичного забезпечення дисципліни – 93,5%. При цьому лише 57,7% університетів практикують регулярні опитування студентів стосовно якості роботи конкретних викладачів. За результатами оцінювання якості навчання для покращення показників найчастіше використовуються перегляд кадрового складу (58,9%) та перегляд доцільності збереження освітньої програми (53,3%) [1, с. 29].

Цікавим та пізнавальним постає один із висновків дослідження Т. Фінікова та В. Терещука, що дало змогу отримати та порівняти характеристики «ідеального» та реального викладача. В узагальненому портреті «ідеального» викладача на перші місця виходять наявність професійного досвіду, персонального внеску в наукове знання, авторства навчальних посібників, високої виконавської культури. Водночас від реального викладача в першу чергу очікують наявність досвіду викладання, високої виконавської культури та наукового ступеня [1, с. 31].

Рівень наукової та професійної активності викладачів підлягає контролю з боку органів державної влади, зокрема, про це йде мова у Законі України «Про вищу освіту». Так, у ст. 16 «Система забезпечення якості

вищої освіти» розділу 5 «Забезпечення якості вищої освіти» у переліку заходів та процедур системи забезпечення закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та якості вищої освіти наголошено на необхідності щорічного оцінювання науково-педагогічних і педагогічних працівників закладу вищої освіти та регулярне оприлюднення результатів таких оцінювань на офіційному веб-сайті закладу вищої освіти, на інформаційних стендах та в будь-який інший спосіб [2].

Зазначимо, що провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти має здійснюватися відповідно до встановлених вимог, серед яких на особливу увагу заслуговують кадрові вимоги щодо забезпечення започаткування освітньої діяльності у сфері вищої освіти.

Зокрема, у Ліцензійних умовах провадження освітньої діяльності, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 347), які розроблені відповідно до Законів України «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про професійно-технічну освіту», у пункті 28 зазначається: «Науково-педагогічні та наукові працівники, які здійснюють освітній процес, повинні мати стаж науково-педагогічної діяльності понад два роки та рівень наукової та професійної активності, який засвідчується виконанням не менше чотирьох видів та результатів з перелічених у пункті 30 цих Ліцензійних умов».

Базовими компетенціями наукової активності педагогічних працівників є: професійне самовдосконалення, робота з інформацією, взаємодія зі студентами, керування освітнім процесом; наявність інноваційної культури та інноваційної компетенції педагога, показники якої дають змогу виявити у фахівців здатність до діяльності в умовах формування нового освітнього середовища.

Основними інструментами систематичного оцінювання якості роботи викладачів виступають оцінювання наукової активності, відкритих занять, обсягу та якості розробленого навчально-методичного забезпечення дисципліни, позааудиторної активності, а також директорські контрольні роботи. Ці ж заходи можна визначити і як найбільш ефективні інструменти одержання об'єктивної інформації про якість викладання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Впровадження локальних систем управління якістю в українських університетах: Аналітичний звіт / за заг. ред. Т. В. Фінікова, В. І. Терещука; Міжнарод.

благод. Фонд «Міжнародний фонд досліджень освітньої політики». Київ: Таксон, 2018. 88 с.

2. Закон України «Про вищу освіту». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
3. Компетенції викладачів вищої школи в добу змін: діагностика та аналітика (за результатами дослідження в Київському університеті імені Бориса Грінченка) / за наук. ред. Л. Хоружої. Київ: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2018. 92 с.
4. Курбатов С. Про якість освіти в українських університетах. URL : https://dt.ua/EDUCATION/algebra-poklikannya-279502_.html.

УДК 378.147:37.014.5(477.82)

Наталія БОРБИЧ, м. Луцьк

НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ФАХІВЦЯ НА РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Вимоги рівня підготовки студентів до науково-дослідницької діяльності рік від року зростають. Сучасній вищій школі потрібні конкурентоспроможні молоді фахівці, які володіють навичками дослідницької діяльності, вміють самостійно опановувати нові знання, розвивати здібності до високого рівня самоконтролю і самооцінки. Нова українська школа та заклади, що здійснюють спортивно-масову та оздоровчу роботу потребують педагогічних кадрів, які здатні нарощувати свій творчий потенціал, систематично поповнювати свої знання, дотримуватися принципу «освіта впродовж всього життя».

Залучення студентів на всіх ступенях професійної педагогічної освіти в процес дослідницької діяльності в Луцькому педагогічному коледжі відбувається через різні освітні практики. Це – пошукові групи, зустрічі, освітні екскурсії, конкурси студентських наукових робіт, наукові конференції, науково-практичні семінари, тренінги та дебатно-дискусійні клуби тощо.

Осередком організації науково-дослідницької роботи майбутніх педагогів у коледжі є наукове товариство «Академія» та педагогічний гурток «Дидаскал». На першопочатках своєї науково-дослідницької роботи студенти вивчають етапи наукового дослідження, відмінності наукового стилю від публіцистичного, хід написання наукової статті та дослідницької роботи, специфіку укладення тез, підготовку до курсо-

вих проєктів, правильність формування списку використаної літератури, вимоги до виступів (доповідей), секрети ораторського мистецтва, основи критичного мислення та медіаграмотності. Оволодівши навичками науково-дослідницької роботи, студенти систематично презентують результати власних наукових досліджень на конференціях, семінарах, форумах, педагогічних читаннях, наукових дискусіях, які проводяться у закладах вищої освіти міст України: Луцьк, Володимир-Волинський, Дрогобич, Самбір, Рівне, Житомир та ін.

Зупинимось на результатах науково-дослідної роботи студентів спеціальності 017 Фізична культура і спорт освітнього ступеня «бакалавр». Питомі показники публікацій здобувачів цієї спеціальності свідчать про науково-дослідницьку активність та її зростання, а тематика публікацій – про актуальність проблем. Так, у 2017 році в збірниках всеукраїнської науково-практичної конференції «Вектор пошуку в сучасному освітньому просторі» вийшло 11 наукових публікацій студентів, 2018 році – 10, 2019 році – 11, 2020 році – 25 [1].

Викладачами кафедри фізичного виховання проводиться активна робота щодо залучення студентів до участі у роботі науково-практичних конференцій, зокрема до Міжнародної науково-практичної конференції «Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика: матеріали» [3], яка щорічно проходить в Луцькому педагогічному коледжі з 2017 року.

Про наукову активність свідчить участь студентів у роботі Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Волинська весна: перші паростки науки» (2017–2021 роки) [2]. Студенти спеціальності 017 Фізична культура і спорт є активними учасниками роботи секцій «Формування здоров'язбережувальної компетенції особистості», «Актуальні проблеми та перспективи розвитку інклюзивної освіти», «Сучасні технології навчання та виховання школярів».

Традиційним стало проведення конкурсу педагогічної майстерності серед студентів I-IV курсів спеціальності 017 Фізична культура і спорт. Студентська молодь презентує власне бачення ролі і місця інформаційно-комп'ютерних технологій у фізичному вихованні та спорті.

Активну участь студенти коледжу приймають у щорічному конкурсі науково-дослідних робіт «Суспільство ХХІ століття очима молоді», ініційованому кафедрою суспільних дисциплін Луцького педагогічного коледжу. Окрім пошукової роботи, аналізу та синтезу джерел, опрацювання літератури, укладення основного тексту, студенти демонструють ще важливі навички доведення власної позиції у контексті

захисту наукових робіт. Тематика студентських напрацювань варіює від краєзнавчої тематики та кризи духовності у світі до аспектів формування культури здоров'я студентської молоді.

Права дитини, булінг та протидія булінгу – тематика, з якою студентів спеціальності 017 Фізична культура і спорт знайомлять як теоретично, так і за допомогою тренінгових вправ. Щорічно у листопаді-грудні в рамках 16 днів проти гендерного насильства проводиться серія тренінгів для студентів на тему «Розуміти та поважати права інших» за участю волонтерів Центру гендерної освіти Луцького педагогічного коледжу. Залучення студентської молоді до відзначення Всесвітнього Дня Гідності також сприяє поглибленню знань з прав людини та попередження насилля.

З вересня 2018 року в Луцькому педагогічному коледжі функціонує кабінет сучасних освітніх технологій – інноваційна навчально-тренінгова лабораторія «Нова українська школа», яка обладнана сучасними дидактичними матеріалами, технічними засобами для функціонування освітніх осередків, методичним забезпеченням для підготовки студентів до професійної діяльності в умовах Нової української школи. Студенти спеціальності 017 Фізична культура і спорт під час занять знайомляться та отримують практичні навички щодо особливостей функціонування осередків освітнього простору Нової української школи, можливостей документ-камери, інтерактивної панелі, зокрема програми MozaBook, інструментарій та матеріали якої сприяють ефективному розвитку розумового та емоційного інтелекту школярів та дозволяють учителям створювати інтерактивні уроки із застосуванням ігрових методів, що є потужним мотиватором у навчанні.

Традиційно у травні в коледжі організуються Дні науки. Проводяться конкурси наукових робіт, конкурси професійної майстерності для студентів із залученням науковців, педагогів-практиків міста. Майбутні фахівці фізичного виховання беруть активну участь у конкурсах та олімпіадах з фахових предметів.

Таким чином, студенти спеціальності 017 Фізична культура і спорт Луцького педагогічного коледжу у своїх науково-дослідних роботах демонструють результати теоретичних досліджень й експериментальної діяльності з питань здоров'язбережувальних технологій у освітньому середовищі, інформаційних технологій у фізичному вихованні; окреслюють шляхи підвищення ефективності фізичного виховання учнівської й студентської молоді, розкривають особливості тренерської роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вектор пошуку в сучасному освітньому просторі: збірн. матеріалів ІХ Всеукраїнськ. науково-практичн. Інтернет-конференц. (Луцьк, 23 грудня 2020 р.). Луцьк, 2020. 291 с.
2. Волинська весна: перші паростки науки: збірник матеріалів V Всеукраїнської студентської науково-практичної онлайн-конференції з нагоди 150-річчя від дня народження Лесі Українки (3 березня 2021 року КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради) / упоряд. С. Марчук, І. Ковальчук. Луцьк: Волиньполіграф, 2021. 410 с.
3. Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика : матеріали ІV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції з міжнародною участю, 20 травня 2020 року. Луцьк : Луцький педагогічний коледж, 2020. 347 с.

УДК 355.317:780.616.432

Руслана ВАВРИК, м. Львів

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВІЙСЬКОВОГО ДИРИГЕНТА

З початком російської агресії проти України відбуваються воєнні дії, що поєднують мілітаристські, інформаційні, дипломатичні, економічні та інші засоби, які використовуються як зброя Російською Федерацією (РФ) з метою досягнення стратегічних цілей. Проти Збройних сил України (ЗСУ) застосовуються батальйонні, тактичні групи військ РФ. Диверсійні групи проводять терористичні акти із застосуванням партизанських методів боротьби та залучають до них групи ополченців з місцевого населення, кримінальних особистостей, чеченських найманців. З військовим вторгненням та прямим перекиданням через кордон військової техніки РФ використовує Схід України для практичного вдосконалення нових методів й засобів ведення гібридної війни.

В таких непростих умовах несуть свою бойову службу і військові диригенти ЗСУ, перед якими постає вирішення складних різноманітних завдань. Століттями військова духовна музика була необхідним атрибутом та невід'ємною складовою військовослужбовців. Враховуючи реалії сьогодення, традиції військової музики, особливості підбору музичного репертуару і закономірність його впровадження у військових підрозділах для різного складу духових оркестрів є важливим чинником у несенні служби військового диригента ЗСУ. Діяльність військо-

вих оркестрів ЗСУ регламентується «Положенням про військово-музичні установи Збройних Сил України», що визначає військові оркестри як професійні творчі колективи, які засобами музичного мистецтва покликані сприяти культурно-естетичному, моральному і духовному вихованню воїнів ЗСУ. Військовий диригент ЗСУ виконує обов'язки командира, керівника, творчого наставника та педагога. Це накладає певний розподіл щодо функціональності його дій і, відповідно, виконання різних за змістом професійних завдань.

Окрім військово-спеціальної підготовки військовий диригент повинен реалізувати музично-професійний досвід, чітко орієнтуватися в реаліях і перспективах сучасної соціокультурної динаміки, вміти працювати з колективом музикантів, самостійно приймати рішення, досконало знати усі інструменти військового духового оркестру та їх виконавські можливості, постійно підвищувати свій творчо-професійний рівень та ін.

Майбутньому військовому диригенту в умовах гібридної війни необхідними є знання з психології і педагогічної теорії, вміння оцінювати і проектувати творчу діяльність, на кожній репетиції з духовим оркестром цілеспрямовано вдосконалювати музично-виконавську майстерність, вміти застосовувати вербальні і невербальні комунікативні здібності у спілкуванні з музикантами під час роботи над музичними творами, розвивати професійне мислення, мотивацію, настанови, ціннісні орієнтації. Такі особисті якості як гуманізм, колективізм, моральність, доброта, оптимізм, відкритість, натхненність, дружність, скромність, порядність, такт є необхідними для плідної творчої роботи диригента у колективі. Зазначимо, що повага до особистості музиканта військового оркестру, високий рівень загальної культури, національна свідомість і самосвідомість, висока культура спілкування, розуміння його емоцій, почуттів і думок має також великий вплив на досягнення кінцевого результату творчого процесу.

Для майбутнього диригента ЗСУ є необхідним знання військової справи, здатність передавати ті знання, які необхідні для ведення сучасного бою, війни, а також організації і проведення навчально-бойової, бойової і морально-психологічної підготовки у військах, знання закономірностей ведення сучасного бою. Також важливими є вміння правильно оцінювати свої дії і вчинки, керувати своїми психічними станами, здійснювати вплив на музикантів оркестру, критично ставитися до своєї діяльності й робити об'єктивні висновки, адекватну са-

мооцінку своєї особистості та власної підготовки до диригентської діяльності, вміння стимулювати пізнавальну активність музикантів, залучати їх до творчих пошуків; моральні, професійні, ділові й психологічні якості; наявність сформованих навичок і вмінь практичної діяльності, методичну підготовленість; всебічну готовність до виховання і навчання музикантів; здоров'я, фізичну загартованість, витривалість, фізичну здатність розв'язувати професійні завдання у мирний і воєнний час.

Морально-психологічна підготовка військового диригента виявляється через здатність виконувати свій військовий обов'язок, діяти у відповідності з вимогами військових статутів, відстоювати політичні, моральні, духовні і національні цінності суспільства, плекати інтереси українського народу, відстоювати його свободу, територіальну цілісність й незалежність країни. Одне із провідних місць у загальному розвитку особистості військового диригента займає його моральна зрілість, що визначає вибірковість відносин з навколишнім світом на підставі критеріїв добра і зла. У тісному зв'язку з його ерудицією і пізнавальними вміннями знаходяться ціннісні орієнтації творчої самореалізації і самовизначення. Саме вони позитивно впливають на формування таких рис диригента, як громадянськість, соціальна активність, готовність до суспільно корисної праці, шанобливе, доброзичливе ставлення до людей, порядність, відповідальність, вірність бойовим традиціям українського війська. Морально-психологічна здатність військового диригента до виконання професійних обов'язків відображає його моральне підґрунтя, наявність необхідних морально-бойових, професійних та етичних якостей, а також психічну стійкість й надійність у ході виконання поставлених для вирішення завдань. Саме життєві установки і пріоритети загальнолюдських цінностей – Істини, Добра, Свободи, Любові та ін. дають змогу військовому диригенту оволодіти достатнім музично-професійним, військовим, соціальним, політичним кругозором, мати добре розвинену емоційно-вольову сферу.

Важливими є емпатія та чуйність, які часто бувають необхідними в різних ситуаціях під час проведення репетицій з військовим духовим оркестром, формування вміння і здатності володіти собою, не піддаватися настрою, прислухатися до голосу розуму, ефективно впливати на музикантів за допомогою емоцій і почуттів. Успішному розв'язанню у колективі музично-професійних завдань сприяють такі якості, як енергійність, товарицькість, самостійність, оптимізм, відповідальність, почуття гумору та ін.

В умовах гібридної війни вирішальними є збройне протиборство і інформаційна боротьба. У зв'язку з тим, щоб обмежити внутрішню агітаційно-інформативну підривну роботу агентів в країні та морально підтримати захисників нашої Держави, важливим є патріотичне виховання підростаючого покоління. Військові диригенти і їх колективи пропагуючи музичне мистецтво, проводять активну патріотично-виховну роботу і серед воїнів територій Антитерористичної операції (АТО), і серед місцевого населення. Військові диригенти ЗСУ наголошують, що духовим колективам у зоні АТО приходится виступати в непростих умовах і на різних майданчиках: в шахтах, під відкритим небом на передовій, в сільських клубах, шкільних спортивних залах тощо. Іноді до участі в концертах запрошують місцевих жителів з яскравим артистичним талантом або гарним голосом. У нелегкий для нашої країни час, в умовах ведення гібридної війни репертуар військового диригента і його колективу повинен містити змістовні, добре продумані музичні твори, які з надзвичайною силою піднімають бойовий дух військовослужбовців, закликають до боротьби за рідну землю. Велика шана надається маршу як основному жанру військової музики. Почесне місце у репертуарі займає українська народна пісня, військово-патріотичні пісні Українських січових стрільців, Української повстанської армії, сучасних авторів Р. Ваврик, Б. Катриняка, І. Шерстюка та ін. Часто виконуються твори класичної музики, що підкреслює високий рівень художньо-виконавської майстерності і професіоналізму диригента та військового колективу. У репертуарі військового духового оркестру завжди є твори для шанувальників популярної естрадної, джазової музики, музики з кінофільмів, поп-музики та ін.

Таким чином, в умовах гібридної війни майбутній військовий диригент ЗСУ має бути морально і психологічно готовий до виконання своїх професійних обов'язків і вирішальної боротьби із супротивником. Це також залежить від таких чинників як його здоров'я, мотивації, ціннісні орієнтації, професійна спрямованість, рівень військово-спеціальної, музично-спеціальної, психологічної, методичної підготовки, а також здатності до ви рішення професійних завдань.

**ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ
У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

Одними з найважливіших у професійному становленні психологів є навички професійного спілкування, адже у майбутній діяльності їм необхідно буде вміти налагоджувати взаємодію, підтримувати комунікацію, створювати довірливу атмосферу. До професійно важливих якостей психолога відносять: комунікативність, відкритість, емпатійність, толерантність, інтерес до людей, емоційну стійкість, вміння передбачати і розв'язувати конфліктні ситуації, гуманність, здатність до само-розуміння та розуміння інших людей, їхніх потреб, взаємин тощо, тобто ті якості, які необхідні для ефективного професійного спілкування. В освітньо-професійних програмах спеціальності 053 «Психологія» наголошується на необхідності формування в майбутніх психологів таких навичок: емпатійно взаємодіяти, вступати в комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові особливості; формулювати думку чітко, логічно, доступно (усно і на письмі), дискутувати, обстоювати власну позицію, модифікувати висловлювання відповідно до культуральних особливостей співрозмовника; вільно володіти різними стилями спілкування, ефективно виконувати різні ролі у команді у процесі вирішення фахових завдань, у тому числі демонструвати лідерські якості; знати, розуміти та дотримуватися етичних принципів професійної діяльності психолога; демонструвати соціально відповідальну та свідому поведінку, слідувати гуманістичним та демократичним цінностям у професійній та громадській діяльності.

Складовою професійної підготовки майбутніх психологів є курс «Психологія спілкування», покликаний сформувати в них на основі теоретичних знань про спілкування та закономірності комунікативних процесів навички спілкування в різних сферах діяльності й ефективного ведення переговорів, зокрема ознайомити з поняттями «комунікація», «комунікативна взаємодія», «спілкування», «професійне спілкування», «переговорний процес» та ін.; сформувати уявлення про засоби ефективної діалогічної взаємодії; ознайомити з формами ведення переговорів; сформувати уявлення про засоби налагодження ефективного спілкування; ознайомити з методами вирішення конфліктів у діа-

логічній взаємодії; сформуванню уявлень про засоби ефективної взаємодії у різних сферах професійної діяльності; сформуванню вміння аналізувати ефективність спілкування, виявляти оптимальні умови ведення переговорів, встановлювати ефективні міжособистісні стосунки в різних ситуаціях спілкування.

Під час вивчення курсу української мови студенти мають змогу оволодіти мовними нормами (орфоепічними, словотвірними, морфологічними, лексичними, термінологічними, фразеологічними, стилістичними, пунктуаційними), вдосконалити навички професійного мовлення та складання документів.

Практичні навички професійного спілкування майбутні психологи можуть здобути під час різноманітних тренінгів, наприклад: «Тренінг сенситивності», «Тренінг комунікативності» та ін.

Наприклад, метою викладання навчальної дисципліни «Тренінг сенситивності» є розкриття загальних закономірностей та формування у студентів теоретичних уявлень і практичних умінь розуміти інших, розвиток чутливості до групового процесу, сприймання поведінки інших, яке пов'язане, перш за все, з тренуванням комунікативних стимулів, що отримуються від партнерів, таких як інтонація голосу, вираз обличчя, поза тіла та інші контекстуальні чинники, які доповнюють слова. Тренінг сенситивності покликаний розвинути особистість, підвищити соціально-психологічну компетентність, розвинути психологічну спостережливість як здібність фіксувати і запам'ятовувати всю сукупність сигналів, що отримуються від іншої людини або групи людей, адекватно і найбільш повно пізнати себе й інших людей у сфері комунікації, усвідомити і подолати інтерпретаційні обмеження, що накладаються теоретичними знаннями і стереотипними фрагментами свідомості, відкоректувати особистісні якості та вміння, зняти бар'єри, які заважають реальним і продуктивним діям, розширити розуміння себе та розуміння інших, зрозуміти групові процеси через відчуття локальної структури, сформуванню і розвинути здатність прогнозувати поведінку інших і передбачати свою реакцію на неї.

Метою тренінгу комунікативності є оволодіння загальнотеоретичними основами і методичними засадами тренінгу як комунікативного методу розвитку особистості; засвоєння етичних засад психодіагностичної, психокорекційної та психотерапевтичної роботи, формування навичок підвищення рівня комунікативної активності та групової взаємодії. Тренінг комунікативності сприятиме розвитку комунікативних здібностей майбутніх психологів, формуванню навичок налагодження

контактів, групової та міжособистісної взаємодії, ефективного професійного спілкування, розв'язання конфліктних ситуацій, оволодіння власними емоціями тощо.

Щоб ефективно оволодіти навичками професійного спілкування, майбутні фахівці повинні не лише отримати відповідні знання про сутність, структуру, функції, стилі спілкування, його морально-етичні принципи тощо, а й набути відповідного досвіду. З цією метою в освітньому закладі має бути створене відповідне мовне середовище, яке спонукатиме студентів до професійного спілкування під час навчально-виховного процесу.

Таким чином, у формуванні навичок професійного спілкування майбутніх психологів у закладі вищої освіти важливими є вивчення навчальної дисципліни «Психологія спілкування», «Українська мова», проведення соціально-психологічних тренінгів, набуття досвіду професійного спілкування під час навчально-виховного процесу.

УДК 738.4.016:[159.9:614.8]

Юрій ВИНТЮК, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ» СТУДЕНТАМ-ПСИХОЛОГАМ

Підготовка майбутніх фахових психологів у сучасних умовах висуває низку специфічних вимог як до вибору навчальних дисциплін, так і до організації навчального процесу та врахування специфіки викладання окремих предметів. Причому навіть мається на увазі не забезпечення спеціальної підготовки психологів для забезпечення діяльності персоналу в умовах надзвичайних ситуацій. У даному викладі йдеться про підготовку майбутніх психологів у Національному університеті «Львівська політехніка», які на третьому році навчання за програмою бакалаврату слухають навчальний курс «Психологія надзвичайних ситуацій», який обирають на власний розсуд з переліку запропонованих. Відповідно, виникає необхідність розглянути специфіку викладання даного предмету за наявних реалій; розгляду низки питань, що виникають при цьому, присвячено дане дослідження.

Мета роботи – розглянути особливості викладання дисципліни «Психологія надзвичайних ситуацій» студентам-психологам; виявити

труднощі, що виникають при цьому і здійснити пошук можливостей для їхнього подолання.

Для початку необхідно відзначити, що несподівано даний начальний предмет викликав серед студентів значний інтерес, при тому, що як альтернативні їм запропонували також досить цікаві навчальні курси. Так, зі 113 студентів денної форми навчання 3-го курсу дану дисципліну обрали 44, що становить 38,9 % від усіх. Це відповідає складу двох повних навчальних студентських груп, з п'яти, які наявні на потці. При цьому необхідно врахувати, що зроблений студентами вибір у даному випадку стосується саме навчальної дисципліни, оскільки на час його здійснення – що було зроблено заздалегідь – ще не було відомо, хто з викладачів буде його читати. У зв'язку з цим було вирішено дослідити мотивацію вибору даної навчальної дисципліни студентами, а також врахувати їхні побажання до його наповнення і викладання, що, через проведення навчання в даному семестрі у дистанційному режимі на даний час реалізувати не вдалося, але заплановано здійснити в майбутньому.

Щодо специфіки навчання студентів в умовах дистанційного навчання, через запроваджений загальнодержавний карантин з приводу пандемії коронавірусу, доцільно відзначити наступне. Згідно з розпорядженням керівництва НУ «Львівська політехніка», дистанційне навчання в умовах карантину відбувається з застосуванням Віртуального навчального середовища закладу. Але, оскільки воно наразі не дозволяє проводити заняття онлайн, в режимі реального часу, додатково проводяться заняття у навчальному середовищі Microsoft Teams. Поєднання можливостей цих двох середовищ дозволяє новістю задовольнити потреби навчального процесу у ВНЗ в сучасних умовах.

Труднощі розпочалися вже на підготовчому етапі, при складанні навчальної програми дисципліни «Психологія надзвичайних ситуацій», і які були обумовлені тим, що ні підручників, ні навчальних посібників, ні конспектів лекцій з цієї дисципліни виявлено не було. Це ускладнило як відбір необхідного матеріалу, так і подальший процес введення студентів у тематику і проблематику даної дисципліни. Ситуація на даному етапі ускладнювалася тим, що існує кілька схожих навчальних предметів: «Екстремальна психологія», «Кризова психологія»; а також дотичні до них, як «Теорія стресу», «Психічна травма» та ін., причому два останні з них викладаються студентам, як навчаються за спеціальністю «Психологія» у НУ «Львівська політехніка». Відповідно, постало завдання як мінімізації, так і оптимізації необхідного

для даної дисципліни навчального матеріалу. Після вивчення навчальних планів і проведення консультацій з цього приводу зі студентами, з'ясувалося, що «Теорію стресу» їм викладають паралельно, у цьому є семестрі, причому всім, як обов'язкову навчальну дисципліну; а «Психічну травму» будуть читати у наступному навчальному році. Відповідно, повністю читати теми з психології стресу не було необхідності, а теми, пов'язані з подоланням психічних травм будуть читатися в майбутньому.

Проте навіть відібраний з врахуванням вказаних обставин матеріал залишав чимало нез'ясованих нюансів. Зокрема, в спеціальній літературі на дану тему не розглядається питання надзвичайних ситуацій у повсякденному житті, з якими може зустрітися кожна людина. А формування мотивації студентів до вивчення даного кусу довелося розпочати саме з розповіді про те, що т. з. «надзвичайні ситуації» періодично зустрічаються в житті кожної звичайної людини, навіть якщо вона не займається небезпечними видами діяльності. Так, студенти погодилися з тим, що є низка професій з підвищеним ризиком: причому це не лише рятувальники, пожежники, поліцейські, військові; але й шахтарі, лісоруби, моряки, металурги, мисливці, геологи та чимало інших.

Є чимало небезпечних видів спорту, тому ті, хто займається ними, як на професійному, так і любительському рівні, також часто перебувають в надзвичайних обставинах, причому не лише на змаганнях, але й під час тренувань: парашутисти, дельта- і парапланеристи, драйвери, авто- і мотогогонщики, яхтсмени, хокеїсти, гірські лижники і скейбордисти, регбісти та чимало інших. Крім цього, є чимало людей, які здійснюють небезпечну діяльність в якості хобі, це т. з. «екстремали»: дигери, руфери, банджі-джампери, паркуруристи, спелеотуристи, скелелазни та ін. Специфіку діяльності всіх цих людей також варто висвітлити в ході викладання даного курсу, оскільки періодично психологам також доводиться мати з ними справу. Загалом, студенти погоджуються з тим, що психологам, яким доводиться працювати з представниками будь-якої з цих трьох категорій, набагато важче, ніж тим, хто не орієнтований на роботу з ними і не має необхідної для цього підготовки. А це, своєю чергою, посилює їхній інтерес до вивчення цього предмету, оскільки підвищує їхню конкурентоспроможність на ринку психологічних послуг.

Дуже мало інформації знайдено про небезпеки в інформаційному просторі, як підстерігають практично кожную людину, навіть дітей, у їх

власних житлах. Проте шкода, якої завдає засилля різноманітної інформації з усіх наявних джерел, добре відома психологам; значно менше розроблені методи протидії і способи допомоги постраждалим від інформаційної агресії.

Не розглядаються в літературі на дану тему і питання кіберзлочинності, проте і ця тема набуває дедалі більшої актуальності. Кожна людина може стати жертвою нападу, перебуваючи в уявній безпеці, у себе вдома, і здійснюючи звичну для неї діяльність у повсякденних умовах. І це не тільки крадіжка робочих матеріалів, персональних даних, особистої інформації, яка становить цінність, але й крадіжки грошей з електронних банківських рахунків, навішування неіснуючих боргів, несплачених кредитів тощо. Всі ці ситуації для сучасних людей також слід вважати надзвичайними, тому їм у таких випадках потрібна буде допомога відповідних фахівців, психологів зокрема.

Нарешті, інформації про специфіку діяльності психолога з персоналом, як тих, хто зазнав шкідливого впливу надзвичайних ситуацій, так і тих, хто приходить їм на порятунок, також виявлено недостатньо. Психолог не лише сам має бути готовим до надзвичайних ситуацій, які нерідко зустрічаються в повсякденності, різного характеру, але й вміти надати допомогу іншим, як з метою запобігання можливої шкоди, так і надання допомоги постраждалим.

Відповідно, пошук можливостей для висвітлення цих та інших питань потребує подальшого проведення науково-дослідницької роботи. Проте, в результаті її продовження вже зараз видається можливим поставити викладання даного навчального курсу студентам-психологам на рівень сучасних вимог до їхньої фахової підготовки.

На завершення необхідно також згадати про труднощі проведення практичних занять: їх і так складно проводити в умовах дистанційного навчання, без наявності безпосереднього контакту з аудиторією, проте у будь-якому випадку у навчальних аудиторіях неможливо створювати надзвичайні ситуації чи екстремальні умови, які необхідно вивчати. Для вирішення даного завдання визнано за доцільне впровадити перегляд відеоматеріалів, які можна використовувати як навчальні. Передусім це серіал про роботу вітчизняних рятувальників з підрозділів ДСНС України: «Виклик», проте аналогічний американський серіал «911» та інші були визнані за непридатні для таких цілей, в силу їх специфіки. Крім цього, було відібрано низку художніх фільмів, в яких зображено реальні події, і правдиво відтворено поведінку людей у надзвичайних ситуаціях, причому як тих, що постраждали, так і рятувальників. Це фільми

«Шторм», «Аполон-13», «Титанік», «Хмара», «Вогнеборці», «Рятівник», «Денне світло», «Башти-близнюки», «Операція в Червоному морі» та ін. Оскільки показувати навчальні фільми, чи навіть окремі фрагменти з них дистанційно не дозволяють наявні технічні можливості, перегляд серіалу «Виклик» рекомендовано для самостійного опрацювання, в межах передбаченої начальною програмою самостійної роботи студентів. А з запропонованих фільмів відібрано ті, що найбільше підходять для здійснення психологічного аналізу – з позицій вимог даної навчальної дисципліни – і рекомендовано бажаним в якості творчого завдання з даного предмету.

Таким чином, проведені дослідження дає підстави констатувати, що викладання дисципліни «Психологія надзвичайних ситуацій» студентам-психологам не лише має свою специфіку, яку необхідно враховувати як при укладанні, так і при читанні даного курсу; але й містить чимало труднощів різного характеру, і тому потребує постійної як науково-дослідницької, так методичної діяльності, спрямованої на пошук і задіяння можливостей для їхнього подолання. Однак, в разі врахування запитів студентів, як загальнопрофесійних, так і щодо вивчення даного курсу, формування у них необхідної мотивації для його вивчення, застосування адекватних науково-педагогічних підходів, форм роботи, застосування відповідних прийомів і способів вирішення завдань, можна розраховувати на їх успішне подолання, вже в даний час, у ході викладання даного курсу.

УДК 159.952

*Катерина ГОРІЛА,
Неля ВОВК, м. Черкаси*

МОТИВАЦІЙНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТОК – МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Проблема мотивації працівників ДСНС України залишається актуальною постійно, оскільки у ході науково-технічного прогресу прослідковується збільшення кількості надзвичайних ситуацій техногенного, соціально-політичного характеру, і відповідно зростає важливість професії рятувальника. Її складність полягає у різноманітті завдань, які ви-

конуються, значних фізичних і психологічних навантажень, необхідності гнучко реагувати на зміни обстановки у процесі діяльності тощо [9, с. 250–55]. Як зазначає О. Дячкова, складність професійної діяльності в особливих умовах полягає у негативному впливі екстремальних чинників різмаїтого походження, різноманітності професійних завдань та високих вимогах до фізичної і психологічної готовності фахівця, що перекликається із структурою особистості фахівця та його системою професійної мотивації [3, с. 79].

Прослідковуючи зміни у статистичних даних щодо кількості жінок, які проходять службу в органах та підрозділах ДСНС України, можна стверджувати, що з кожним роком їхня кількість поступово зростає. В порівнянні з 2014 роком, коли на службі було близько 8370 жінок, починаючи з 2018-2020 роки, внаслідок впровадження гендерної політики цей показник різко виростає. На сьогодні на службі нараховується близько 11 тис. жінок, і у порівнянні із збільшенням кількості жінок у інших силових структурах нашої держави збільшення їх частки в ДСНС України майже на 5 %. Поведений нами аналіз публікацій показав, що українські жінки активно прагнуть до оперативної діяльності, про що свідчать проходження служби в ДСНС жінками на посадах водолоза, кінолога, пожежного-рятувальника, начальника караулу [1, с. 2]. Із прийняттям закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» у 2005 р. розробки ратифікації резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та низки інших законів в Україні розпочалася системна розбудова національного механізму утвердження гендерної рівності [4; 7; 8]. У зв'язку із цим все більш гостро постає проблема, пов'язана з необхідністю урахування гендерних особливостей у професійній підготовці майбутні працівників органів та підрозділів ДСНС України.

Успішне навчання обраній спеціальності, в значній мірі залежить від мотивації, яка включає готовність до професійної діяльності, задоволеність навчанням, професійні наміри, нахили, ціннісні орієнтації, очікування, установки, інтереси [6]. Так, зокрема, дослідницею І. Ушаковою було виявлено, що ефективність виконання професійно важливих завдань напряму залежить від мотивації, яка спонукає особистість до здійснення такої важкої та небезпечної роботи. Адже ефективна діяльність можлива лише за наявності у працівників відповідної мотивації: зовнішньої чи внутрішньої, позитивної чи негативної. Дослідження Ушаковою І. особливостей структури мотивації рятувальників

показало, що переважання внутрішніх мотивів підвищує результативність роботи. У той же час для рятувальників із нижчою ефективністю необхідною умовою є наявність зовнішніх спонукань. Проведений дослідницею аналіз взаємозв'язку між показниками ефективності професійної діяльності та видами мотивації показав, що найбільш впливовими мотиваційними факторами ефективності праці рятувальників ДСНС можна вважати мотивацію досягнення успіхів та уникнення невдач і внутрішню мотивацію [10, с. 179].

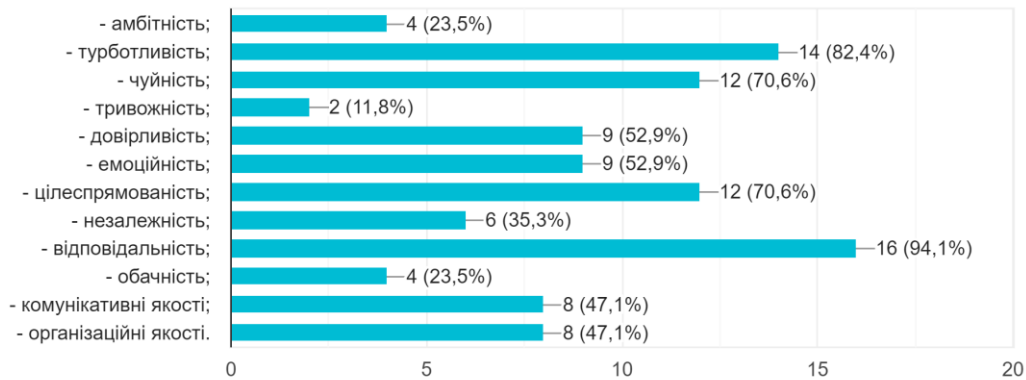
Формування окремого критерію до вивчення мотивації, що має гендерну обумовленість розпочалося ще на початку ХХІ століття. Розглядаючи дослідження гендерних особливостей мотивації, слід відзначити їх особливу актуальність на сьогодні. Гендерний аспект вивчення мотивації дослідив Е. Ільїн, – у роботі «Диференційна психофізіологія чоловіка і жінки» він, розглядаючи проблеми мотивації, поділяє її на два типи: зовнішньо організовану і внутрішньо організовану [5, с. 43]. Під зовнішньо організованою мотивацією він розумів такий процес формування людиною мотиву, який відбувається під значним впливом ззовні (коли інші люди віддають накази, розпорядження, поради). Внутрішньо організована мотивація – це процес формування мотиву, при якому людина виходить з наявної потреби, без стороннього втручання у вибір цілі і способів її досягнення. Однак, як зазначав Е. П. Ільїн, на формування мотивації людини великий вплив мають гендерні стереотипи, які склалися в нашому суспільстві.

Статеворольові стереотипи, як показують численні дослідження, присутні у багатьох сферах діяльності. І. Броверман з колегами вивчив опис чоловіків і жінок, надані клінічними практиками, психіатрами та соціальними працівниками. У результаті була виявлена спільна для них установка стосовно того, що компетентність, як провідна якість характерна для чоловіків, ніж для жінок. Жінки ж характеризувалися як більш поступливі, менш об'єктивні і схильні до зовнішнього впливу, менш агресивні і змагальні, легко дратуються із незначних приводів. Дж. Мак-Кі та А. Шеріффс прийшли до висновку, що типово чоловічий образ – це сукупність рис, що пов'язані з соціально необмеженим стилем поведінки, компетенцією і раціональними здібностями, активністю та ефективністю. Типово жіночий образ, навпаки, має соціальні та комунікативні уміння, теплоту й емоційну підтримку. При цьому автори вважають, що надмірна акцентуація як типово маскулінічних, так і типово фемінних рис набуває вже негативного оцінюючого

забарвлення: типово негативними якостями чоловіка визнаються грубість, авторитаризм, зайвий раціоналізм тощо, жінок – формалізм, пасивність, зайва емоційність і т. ін. [2]. Також у працях Дж. Мак-Кі та А. Шеріффа прослідковується думка, що чоловіки більш схильні до першості, переваги, тому мотивація досягнення успіху у чоловіків набагато вища, ніж у жінок [5, с. 134].

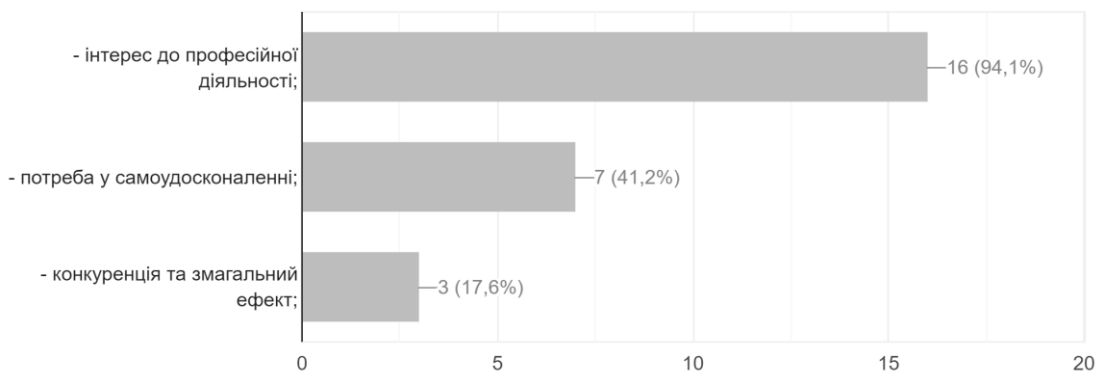
Дослідження мотиваційної складової професійної підготовки курсанток Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля – майбутніх офіцерів ДСНС України нами проводилось у декілька етапів і мало на меті виявити та проаналізувати мотиваційні фактори курсанток, що в майбутньому планують стати офіцерами служби цивільного захисту, в умовах їх професійної підготовки у ЗВО ДСНС України. Опитування проводилось серед курсанток 1–4 курсів, які здобувають фах за спеціальності «Пожежна безпека» або «Цивільна безпека». Виходячи з розуміння актуальності зазначеного питання та необхідності його подальшого вивчення, кінцевою метою є підвищення ефективності професійної підготовки курсанток, адже професійна підготовка рятувальників є спрямованою більшою мірою на формування та удосконалення професійних знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей чоловіків – майбутніх офіцерів служби цивільного захисту, і в ній слабо врахований гендерний компонент. Опитувальник містив 20 запитань, їх зміст був спрямований на вивчення професійно важливих якостей, мотивів, стимулів та факторів, що впливають на професійну підготовку курсанток, а також визначення факторів, що негативно впливають на рівень професійної підготовки майбутніх офіцерів ДСНС. Було виявлено, що домінантними рисами серед дівчат є високий рівень відповідальності, турботливість, чуйність, цілеспрямованість професійному зростанні. Найбільший відсоток дівчат прагнуть самореалізуватися у обраній сфері та обрали професію за покликанням (31,58%). Економічні аспекти також відіграють визначну роль. Гарантоване працевлаштування (29,7%) та стабільне матеріальне забезпечення (16,65%) посідають провідну позицію. До факторів, які набрали мінімальну кількість виборів відносяться система соціального захисту (2,55%) та можливість влаштувати особисте життя (1,48%).

1. Із запропонованих якостей та рис виберіть ті, які у Вас є найбільш вираженими
17 відповідей

Під час аналізу особливу увагу привернули відповіді, що стосувалися визначення факторів, які впливають на мотивацію професійної підготовки. Курсанткам було запропоновано три варіанти відповідей: інтерес до професійної діяльності, потреба у самовдосконаленні та конкуренція або змагальний ефект.

2. Оберіть фактори, які мотивують вашу професійну підготовку як фахівця ЦБ:
0 правильних відповідей із 17

Аналіз показав, що серед відповідей усіх курсанток провідне місце займає інтерес до професійної діяльності, друге місце посідає потреба у самовдосконаленні, незначну кількість голосів має конкуренція, змагальний ефект. Серед факторів, що мотивують до професійної підготовки 85% дівчат відмічають інтерес до професійної діяльності та 42% – потребу у самовдосконаленні. У результаті аналізу проведеного опитування курсанток також було визначено основні мотиви і стимули вибору проходження служби в ДСНС України.

Отже, результати дослідження підтвердили, що психологічними умовами формування професійної мотивації виступають зацікавле-

ність у професійній діяльності, її перспективні цілі, потреба у самовдосконаленні, конкуренція та змагальний ефект. Можна стверджувати, що інтерес до професійної підготовки та потреба у самовдосконаленні є провідними мотивами підготовки курсанток-дівчат до майбутньої професійної діяльності в органах та підрозділах ДСНС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк Н.П., Фомич М.В. Гендерні особливості професійного становлення фахівців цивільного захисту у системі Державної служби України з надзвичайних ситуацій. *Вісник Національного університету оборони України*: Зб. наук. праць. К.: НУОУ, 2015. Вип. 1 (44). 2015. С. 43–49.
2. Вовк Н. П., Кришталь М. А., Фомич М. В. Гендерні особливості професійної самореалізації жінок у пожежно-рятувальних підрозділах. *Вісник Національного Університету оборони України*: збірник наукових праць. К.: НУОУ, № 56 (3), 2020. С. 134–139.
3. Дячкова О. М. Проблема формування мотивації фахівця до професійної діяльності в особливих умовах. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені В.Даля. Северодонецьк : НУОУ, 2020. № 3 (53), Том I. С. 79–98.
4. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Стаття 1. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
5. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2008. 106 с.
6. Мальцев А. П. Профессиональная успешность курсантов высших учебных заведений Государственной противопожарной службы МЧС России. *Пожарное и спасательное дело*. 2009. №5. С. 424–427.
7. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 року № 273.
8. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/3/3/386408.pdf>
9. Скоробогатов Ю. А. Аналіз стану розробки проблеми професійної мотивації рятувальників МНС України. *Вісник Національного університету оборони України* : Зб. наук. праць. 2012. № 4 (29). С. 250–255.
10. Ушакова І. М., Коробейник М. А. Мотиваційні фактори ефективності професійної діяльності рятувальників ДСНС. *Теорія і практика сучасної психології*: Зб. наук. праць. 2019. №6, Т.2. С. 177–183.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

На сьогоднішній день актуальною проблемою є самореалізація фахівців. У науковій літературі дана тема досліджувалась так само глибоко, як і проблема самоосвіти. Створення сучасного суспільства розглядається науковцями як самореалізація особистості. Науковці Б. Ананьєв та С. Рубінштейн досліджували самореалізацію як процес формування особистості. Проблеми самоуправління та управління процесами самореалізації та їх оптимізацію досліджували К. Роджерс та А. Маслоу. Вітчизняні науковці розглядають самореалізацію як цілеспрямований та свідомий процес опредметнення та розкриття внутрішніх сил особистості.

Від швидкості та інтенсивності реалізації власного потенціалу особистості, залежать досягнення професійної самореалізації та пристосування до умов і вимог професії [6].

Свою життєву перспективу, особистість вибудовує, уточнює та змінює протягом всього життя. Відповідно самореалізацію можна вивчати з різних сторін, але в першу чергу – це процес, який передбачає розуміння особистістю мети, яку вона хоче досягнути. Це можна доповнити думкою А. Ковальнової: «самореалізація – це процес становлення особистості, результатом якого є вихід на цінності – цілі, напрями та способи активності, адекватні щодо індивідуальних здібностей, та здатність через цілепокладання самостійно та самобутньо реалізувати своє призначення...» [1].

Прагнення до самотворення полягає в потребі самореалізації. Саме тому С. Рубінштейн вважав, що самовиховання та саморозвиток особистості полягає в реальній та активній діяльності. Отже, важливим є з'ясування мотивів до різносторонньої самореалізації. Можна розглядати думку, що змістом мотивів особистості є їх взаємозумовлення та нескінченність. Для підтвердження даної думки, можна опиратись на наукову позицію Д. Леонтьєва, який стверджує, що «в основі прагнення людини до самореалізації лежить не завжди усвідомлюване прагнення до безсмертя, яке може усвідомлюватися в різних формах як прагнення підвищити знання, покращити умови життя людей, передати іншим знання та досвід, відкрити людям сенс буття тощо». Можна сказати, що це життєво важливий компонент, який не може бути

відображеним в межах існування окремої особистості. Прагнення можна реалізувати за допомогою подолання обмежень [3].

Особистість контактує із соціумом внаслідок свого життєвого руху та активної діяльності. Відповідно можна виокремити такі визначення як внутрішнє та зовнішнє буття. Внутрішнє буття – це смислове, а зовнішнє – це поведінка та форма існування. Як результат – це спільне активне та змінне значення самосприйняття кожної людини в певний проміжок часу.

У даному випадку особистість не виступає проти світу. Для неї він є світом індивідуального існування із можливістю вибору очікувань, пріоритетів та цінностей. Таку ж думку висловив С. Рубінштейн: «Людина перебуває всередині світу, а не протистоїть йому, а її життєдіяльність перебуває у власному світі». Лише усвідомлення внутрішнього світу визначає важливу трансформацію, яка робить процес існування особистості унікальним. Найвищою формою вираження є процес утілення. Саме цей процес є новою формою співіснування людини та навоколишнього світу, і є фіксацією діяльності як процесу життя особистості [5].

Після аналізу наукових досліджень ми можемо говорити про професійну самореалізацію особистості як процес максимально можливого втілення внутрішнього потенціалу людини у суспільство. Даний етап характеризується розвитком професійних вмінь та навичок. Результатом цього етапу є відчуття задоволення від зробленого суспільно корисного внеску. Кожній людині притаманне прагнення реалізувати свій потенціал, адже це і є необхідна функція та якість в особистому житті кожної людини. [4]

Як спосіб розвитку та функціонування, професійну самореалізацію можна віднести до таких психічних явищ як стан, процес та властивість. Провідним класом психічних явищ є самореалізація як процес, і тому дозволяє системно та комплексно вивчати життєдіяльність людини. Тому можемо стверджувати, що самореалізація суб'єкта включає вибір, усвідомлення та реалізацію свого потенціалу, формування цінностей, мотивів, уявлень, постановку цілей та визначення способів їх досягнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальова А. В. Педагогічні умови самореалізації старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2005. 20 с.

2. Максименко С. Д. Структура та особистісні детермінанти професійної само-реалізації суб'єкта. *Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Вип. 8. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. С. 3–19.
3. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / за ред. З. Н. Курлянд. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Знання, 2005. 399 с.
4. Поселецька К. А. Теоретичні основи дослідження професійної реалізації студентської молоді. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць*. Випуск 39. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2013. С. 217–222.
5. Рибалка В. В. Теорія особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навчальний посібник. Одеса, 2009. 575 с.
6. Старинська Н. В. Адапційний потенціал як чинник професійної самореалізації особистості. *Вісник Харківського національного університету ім. Г. С. Сковороди*. зб. наук. праць. Випуск 38. Харків-ХНПУ–2011. URL : www.nbu.gov.ua/portal/Soc-Gum/vkhnpu-psyknol/2011-38/index/html.

УДК 343.62:343.85

**Віктор КОВАЛЕНКО,
Олена БУРАКОВА, м. Маріуполь**

МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ПІД ЧАС ВОГНЕВОГО КОНТАКТУ В ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

На сьогоднішній день все більшу увагу потрібно приділити тематиці методів поліпшення стресостійкості у працівників Національної поліції щодо застосування вогнепальної зброї. Так як ставлення суспільства до такого застосування найбільш суворого заходу примусу є неоднозначним і викликає безліч запитань до поліцейських, навіть у тих випадках, коли воно було нормативно обумовленим та існували визначені Законом України «Про Національну поліцію» підстави для застосування вищезгаданого заходу примусу. Тому у сучасних реаліях важливо розробити методи вдосконалення швидкого реагування поліцейських у стресових ситуаціях, а також досконалого володіння вогнепальною зброєю.

Умови застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і

свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. З цією метою, відповідно до ч. 2 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський уповноважений на зберігання, носіння вогнепальної зброї, а також на її застосування і використання. Крім того, поліція під час виконання повноважень, передбачених ст. 23 цього Закону, уповноважена застосовувати заходи примусу. До заходів примусу відноситься і застосування вогнепальної зброї [2].

Серед проаналізованих *методик тренування*, спрямованих на подолання стресостійкості під час вогневого контакту працівників Національної поліції України, можемо навести наступні:

I. Зменшення реакції організму внаслідок постійних тренувань в екстремальних умовах та пристосуванням до них. Методика носить назву «навчання, стимул, реакція» і розроблена американським дослідником А. Коуном. Вона передбачає попередній інструктаж та почерговий вплив негативних факторів (реалізм і сила впливу при цьому збільшується в ході засвоєння навичок). Метою цього способу є вдосконалення практичних навичок, підвищення психологічної стійкості та максимальна самовіддача поліцейського навіть в умовах підвищеного рівня стресу. Прикладами стресових чинників є: заміна паперових мішеней реальним супротивником (із використанням тренувальних боеприпасів); несподівана поява супротивника на близькій відстані/збоку; стрільба в умовах постійного руху з різкою зміною положення тощо. Окрім цього, вдосконаленню навичок сприяють тренування у віртуальних стрількових тирах із рухомими мішенями, тренування з використанням пейнтбольного та страйкбольного обладнання, а також перевірка навичок в умовах, максимально наближених до реальності (наприклад щорічні змагання з практичної стрільби в Україні «Odessa Rifle Marathon» [1]).

II. Компенсація негативних реакцій іншими навичками організму. Під впливом адреналіну та сильних емоцій утримання рівної мушки в прорізі цілика та плавний натиск на спусковий гачок неможливі, тому дрібна моторика повинна компенсуватися грубою моторикою. Вона застосовується в умовах «інтуїтивної стрільби», при цьому розумові затрати зводяться до мінімуму, а елементарні навички та реакція на зміну обстановки відпрацьовується до автоматизму (візуальний контакт при цьому є необов'язковим). Американський дослідник К. Недря пояснює необхідність навчання «інтуїтивній стрільбі» наступним чином: «В умовах стресу вимикається передній мозок людини, який відповідає за раціональне осмислення кожного руху, а дії організму координуються

лише середнім мозком, який відповідає за рефлексії та елементарні навички. Тому поліцейський буде діяти лише на рівні власних умінь, відпрацьованих до автоматизму» [4].

III. Зміна режимів розслаблення і напруги під час стрільби. Окремі практичні працівники стверджують, що повністю усунути емоційне і фізичне напруження, як негативну реакцію організму на стрес, не лише неможливо, а й недоречно. Тому вони пропонують контролювати режими напруження та розслаблення самостійно кожному працівникові, в залежності від зміни оперативної обстановки. Це означає, що під час пострілу поліцейський має використовувати явище тунельного зору на свою користь, таким чином зосередивши всю увагу на потенційній загрозі, і лише після пострілу він має повністю розслаблювати м'язи усього тіла, в тому числі і целіарні м'язи очей [3].

Підсумовуючи, можна зауважити, що процес тактичної підготовки поліцейського до застосування вогнепальної зброї необхідно розглядати як об'єднуючий початок стосовно інших сторін підготовленості поліцейського (фізичної, психологічної, морально-вольової тощо). Вибір того чи іншого варіанта застосування сили, його відпрацювання та реалізація в практичній діяльності зумовлюються рівнем володіння поліцейським вогнепальною зброєю, розвитком його фізичних якостей, можливостями функціональних систем, морально-вольовою та психологічною підготовкою. Донині елементи тактичної підготовки щодо застосування вогнепальної зброї ґрунтувалися на навчанні реалізовувати викладені в підручниках, посібниках та інструктивних документах стандартні, вузько варіативні схеми протидії правопорушнику. Однак завдання тактичного вдосконалення, з врахуванням сучасних вимог до тактики самозахисту та вогневої підготовки, поліцейських значно змінилися. Оволодіння тактичними діями пов'язується з розширенням кількості використовуваних засобів і способів, розвитком умінь використовувати один прийом для виконання тактичних завдань, а різних прийомів – для реалізації однієї тактичної схеми дій. Знання тактичної суті прийомів застосування та використання вогнепальної зброї, їх можливої ефективності дає змогу поліцейському робити оптимальний вибір та успішно виконувати те чи інше тактичне завдання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беги и стреляй. *Odessa Rifle Marathon. Живой журнал*. 2016. URL : <http://tactical.livejournal.com/102917.html>.

2. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
3. Тьорло О. І., Йосипів Ю. Р., Синенький В. М. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
4. Недря К. М. Стресостійкість у роботі поліцейського : навч.-практ. посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 124 с.

УДК 378.6-028.42:351.746.1

Мирослав КОВАЛЬ, м. Львів

КОМПОНЕНТИ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

На початку ХХІ ст. загальносвітові тенденції, перетворення в усіх царинах життя нашої держави, динамічні інтеграційні процеси і становлення інформаційного суспільства диктують необхідність модернізації освітньої системи. Кардинальні зміни в завданнях вищої освіти вимагають оновлення професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти (ЗВО), вдосконалення змісту освітніх програм, методів і технологій навчання. Особливо актуально це для підготовки фахівців у царині безпеки людини, від компетентності, кваліфікованих, виважених і рішучих дій яких залежить життя і добробут всього суспільства.

Для повноцінного функціонування державної системи цивільного захисту України необхідне оснащення сил цивільного захисту сучасною технікою, засобами і спорядженням, а також нові підходи до діяльності органів і підрозділів, що відповідають за різні напрями цивільної безпеки людини. Перед науково-педагогічними колективами ЗВО із специфічними умовами навчання стоїть завдання підвищити ефективність підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності, передусім із ліквідації надзвичайних ситуацій.

Стратегічна мета нашого закладу – розвиток Львівського державного університету безпеки життєдіяльності як потужного центру з безпеки людини й осередку духовності та патріотизму, що формується на основі історичних традицій та інновацій. Ми вважаємо, що досягнення цієї мети вимагає побудови інноваційного інформаційно-освітнього середовища ЛДУБЖД – цілісної сукупності апаратно-програмних за-

собів, електронних навчально-методичних комплексів та організаційно-педагогічних умов застосування ІКТ, які сприяють реалізації навчальної інтерактивної взаємодії між курсантами, студентами, науково-педагогічними працівниками і різноманітними електронними освітніми ресурсами, підвищенню пізнавальної активності та якості підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту шляхом дидактично доцільного задоволення їхніх потреб в інформаційних послугах і навчальному контенті, а також оптимізації інформаційного, організаційного та науково-методичного забезпечення освітнього процесу й управління закладом, узгодженню режиму функціонування всіх підрозділів і служб ЗВО [1, с. 92].

Виділяють низку технічно та педагогічно важливих елементів ІОС, які об'єднуються в різні блоки (підсистеми, модулі). При цьому розрізняють функціональні (за призначенням, напрямом дії) і структурні (за основними складовими побудови) компоненти (складники). Прискіпливий аналіз реалізованих на практиці та потенційних завдань освітнього середовища ЛДУБЖД дав нам підстави запропонувати такі функціональні компоненти: програмно-стратегічний, мотиваційно-цільовий, комплексно-технологічний, організаційно-методичний, інформаційно-освітній, екстремально-професійний, позааудиторний, науково-інформаційний, адміністративно-управлінський. А розробивши загальну схему ІОС, ми визначили його взаємопов'язані структурні складники: апаратний, програмний, інформаційно-ресурсний, методично-кадровий, регламентний та організаційний. Структура інформаційно-освітнього середовища у ЗВО ДСНС України охоплює три блоки: програмно-технічний (технологічна підсистема), педагогічний (навчально-виховна підсистема) й адміністративний (підсистема управління та обліку) [1, с. 237].

Наголосимо на надзвичайно важливому та ресурсовитратному апаратному складнику ІОС нашого закладу, який охоплює оснащення навчальних аудиторій, приміщень для самостійної роботи, лабораторно-практичних комплексів, Навчальної пожежно-рятувальної частини, бібліотечного комплексу й окремих робочих місць аудіовізуальною, комп'ютерною та телекомунікаційною технікою, необхідними периферійними пристроями, доступом до локальної мережі та Інтернету. Ця структура ІОС представлена сукупністю апаратних засобів і систем (модулів):

– центральний комунікаційний вузол, до якого підведені всі комунікації, що з'єднують елементи внутрішньої мережі закладу;

– локальна обчислювальна мережа закладу, що забезпечує доступ до серверів закладу вищої освіти, комп'ютерної та телекомунікаційної техніки;

– сховище даних (дата центр із різноманітними базами даних);

– комп'ютерні аудиторії різного призначення (комп'ютерні та Інтернет-аудиторії, навчально-науковий центр інтелектуального моделювання безпечного майбутнього, спеціалізовані навчальні кабінети);

– лабораторно-практичні комплекси (цифрові лабораторії за різними профілями підготовки, оснащені новітнім комп'ютеризованим лабораторним устаткуванням, психолого-тренувальний полігон, обладнаний автоматизованою системою контролю за маршрутом-лабіринтом, що імітує резервуар, термічну зону, приміщення квартири, виробничої зони; комп'ютеризований пожежний тренажер – мобільний тренувальний комплекс «Mobile Fire Trainer ML2000» (виробник «EGERIA»), який дає змогу реалізувати тренування в реальному середовищі з високою температурою й обмеженою видимістю; багатомодульний тренажер контейнерного типу, що складається з приміщень, оснащених пристроями й обладнанням, які дозволяють виконувати тренувальні вправи з тактики рятувальних дій і пожежогасіння; тренажер на базі автомобіля-трансформера (Toyota Avensis) для відпрацювання дій рятувальників під час ліквідації надзвичайних ситуацій на автомобільному транспорті; цифрове лінгафонне обладнання та ін.);

– Інтернет-центр та інформаційно-аналітичний центр закладу;

– пересувні та стаціонарні демонстраційні комплекси;

– малі інформаційні комплекси, медіатеки, поліграфічні комплекси;

– різноманітне периферійне та проєкційне обладнання – принтери (у тому числі 3D принтери), плотери, сканери, багатофункціональні пристрої, графічні планшети, мультимедійні проєктори, інтерактивні дошки, мультимедійні центри, цифрові камери, веб-камери та ін.);

– телекомунікаційне обладнання для організації локальної мережі, зв'язку та виходу в Інтернет (модеми, комутатори, маршрутизатори та ін.);

– спеціалізовані комп'ютерні пристрої й обладнання ДСНС та інших рятувальних підрозділів;

– набори інтерактивного устаткування, що належать до технічних засобів навчання;

– технічні засоби і пристрої, призначені для автоматизації наукових досліджень, проведення експериментів і керування ними, що діють, зокрема, в Науково-дослідній лабораторії пожежної безпеки (прилади

для визначення вибухопожежонебезпечних параметрів горючих речовин і матеріалів, засоби вимірювальної техніки, випробувальне обладнання та стандартні взірці, засоби зворотного зв'язку та ін.) і Навчально-науковій лабораторії систем протипожежного захисту (сучасні спринклерні та дренчерні системи водяного, газового та порошкового пожежогасіння, автоматичні системи сигналізації та оповіщення про пожежу), Науково-дослідній лабораторії екологічної безпеки (прилади й устаткування, призначені для дослідження складу та фізико-хімічних параметрів об'єктів довкілля, промислової продукції та побутових матеріалів із метою оцінювання їх чистоти та безпечності); Лабораторії комп'ютерної графіки (робочі місця із програмним забезпеченням, що дозволяє створювати 2D і 3D графічні зображення, інтерактивними і графічними планшетами, периферійною технікою для виводу змодельованої продукції на паперові носії та 3D принтер); Лабораторії телекомунікаційних систем (аналог центру оперативно-диспетчерської служби для підготовки спеціалістів пунктів зв'язку «Системи 112» підрозділів ДСНС України); Лабораторії інтелектуального моделювання безпечного майбутнього (обладнання для розроблення методів, засобів і методик моніторингу, прогнозування, запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, моделювання явищ і процесів, які виникають внаслідок надзвичайних ситуацій, із використанням спеціалізованих комп'ютерних систем тощо) [2];

– комплекс технічних засобів автоматизованих робочих місць (АРМ) педагогічних і адміністративних працівників, методистів, співробітників різних служб (диспетчера, парамедика та психолога-консультанта в навчальному call-центрі Служби 112);

– стаціонарні та переносні бортові комп'ютери, встановлені на навчальних пожежно-рятувальних автомобілях; камери, які транслюють зображення з місця надзвичайної ситуації; пристрої доступ до Інтернету для пошуку різноманітної додаткової інформації, потрібної під час ліквідації надзвичайної ситуації [2];

– електронна бібліотечна система (бібліотечний сервер і програмні модулі автоматизації бібліотеки);

– пристрої автоматизованої системи управління (АСУ) ЗВО;

– мобільні електронні засоби – ультрамобільні комп'ютери (UMPC), планшетні комп'ютери, надпортативні ноутбуки, персональні цифрові

помічники (PDA, Pocket PC), аудіопрогравачі для запису та прослуховування лекцій, мультимедійні консолі, електронні книжки, смартфони та інші девайси.

Зазначимо, що лише за останній рік в Університеті створено та наповнено обладнанням і програмним забезпеченням тренінговий центр рятувальних робіт, призначений для відпрацювання низки практичних навичок курсантів і студентів, а також комплекс лабораторій інформаційних систем і технологій: лабораторію соціальних комунікацій та інформаційної діяльності; лабораторію проєктування та забезпечення безпеки інформаційних систем; лабораторію інформаційних систем та технологій програмування; лабораторію цифрових методів обробки та захисту інформації; лабораторію прикладної математики.

Активне оновлення навчально-матеріальної бази разом з інтенсифікацією всіх напрямів роботи (освітньої, навчально-методичної, організаційно-управлінської, науково-дослідної та ін.) колективу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності дало змогу нашому закладу посісти 83 місце (перше серед ЗВО із специфічними умовами навчання) в консолідованому рейтингу закладів вищої освіти України 2020 року.

Отже, розроблення та впровадження інформаційно-освітнього середовища займає пріоритетне місце в стратегії розвитку закладів вищої освіти ДСНС України, розширюючи їх організаційно-методичний і навчально-виховний потенціал. Серед функціональних і структурних елементів ІОС закладу вищої освіти надзвичайно важливим є апаратний, від оновлення та постійного вдосконалення якого, як свідчить практика, залежить ефективність використання цього середовища для оптимізації професійної освіти майбутніх фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль М. С. Система професійної підготовки майбутніх працівників ДСНС України в інформаційно-освітньому середовищі закладу вищої освіти : монографія. Львів : ПАІС, 2019. 544 с.
2. Львівський державний університет безпеки життєдіяльності : офіційний сайт. URL: <https://ldubgd.edu.ua> (дата звернення: 10.02.2021).

РИТОРИЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Професія психолога передбачає особливий вид діяльності, який, окрім спеціально-професійних знань, вимагає виняткової структури світорозуміння та світосприймання, певних особистісно-ділових рис і доброго володіння мистецтвом слова. Питання підготовки кваліфікованих психологів, які поєднуюватимуть високий професіоналізм, професійну відповідальність, навички міжособистісної комунікації зі здатністю переконувати і впливати на погляди інших нині постало надзвичайно гостро.

Оскільки діяльність психолога вимагає вміння спілкуватися, консультувати, організовувати зустрічі і проводити психологічні тренінги тощо, то формування риторичних умінь є надзвичайно важливою складовою їхньої професійної компетентності. Тому особливу увагу необхідно приділити формуванню саме риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО, оскільки вона становить фундамент їхньої професійної діяльності. Сучасна система вищої освіти України потребує нового погляду на професійну підготовку практичних психологів, враховуючи виклики нинішнього інформаційного суспільства й особливості професійного спрямування студентів у ЗВО. Для цього потрібно виявити шляхи ефективного розвитку риторичних умінь майбутніх психологів під час вивчення риторики у ЗВО.

Комунікативна та риторична компетентність студентів-психологів є важливою складовою їхньої підготовки і відповідно до стандартів вищої освіти [3; 4] передбачає вміння доносити до фахівців і нефахівців інформацію, ідеї, проблеми, рішення та власний досвід у галузі професійної діяльності, тобто здатність ефективно формувати комунікативну стратегію [3]. Структуру спілкування практичного психолога розробили Н. Бачманова і Н. Стафуріна, згрупувавши низку блоків за важливими характеристиками: здатність до повного та правильного, реалістичного сприйняття об'єкта; здатність до розуміння внутрішніх властивостей і особливостей об'єкта; здатність до співпереживання, емпатія, доброта, повага до людини та ін.; здатність до самоаналізу, рефлексія; уміння керувати собою та процесом спілкування, бути уважним; уміння слухати тощо [1].

Проте аналіз навчального процесу й риторичної підготовки студентів виявив перевагу теоретичного аспекту, лінгвістичну спрямованість риторичної підготовки, слабке висвітлення психолого-педагогічних аспектів риторичної діяльності, які є професійно необхідними для майбутніх фахівців [2], а отже, недостатня увага надається саме формуванню та розвиткові практичних умінь і навичок риторичної діяльності, а також професійно-риторичним навичкам відповідно до викликів і запитів майбутньої професії.

Вважаємо доцільним передбачити в освітньому процесі ЗВО низку заходів, спрямованих на формування риторичної компетентності, яка сприятиме становленню висококваліфікованих фахівців-психологів. Позитивним аспектом у розвитку професійної підготовки психологів є все активніше впровадження в освітній процес риторикознавчих дисциплін, а отже розуміння вагомості риторики як окремої науки в системі освіти і розвитку особистості та значення для професійного становлення саме психологів. У навчальних планах багатьох ЗВО вивчення риторики передбачено для студентів-психологів, проте для деяких риторика є обов'язковою дисципліною, а для більшості – дисципліною за вибором студента. Це позитивний аспект, однак є комплекс проблем щодо ефективності вивчення риторики в контексті набуття достатніх практичних риторичних умінь і навичок протягом вивчення курсу риторики у ЗВО. Відомо, що вивчення теоретичного матеріалу без практичного застосування для оволодіння ораторською майстерністю не принесе бажаного результату. Тому важливо спрямовувати курс на розвиток саме практичних навичок у студентів, оскільки лише практика дає змогу сформувати риторичну компетентність для ефективної комунікації.

Для формування риторичної компетентності студентів-психологів у ЗВО недостатньо лише зосереджувати увагу на вивченні теорії класичної риторики; більш вагомим, на наш погляд, є завдання навчитись практично застосовувати набуті знання відповідно до подальшої професійної діяльності. Відомо, що вивчення теоретичного матеріалу без практичного застосування для оволодіння мистецтвом слова не приносить бажаного результату. Саме практичний курс, на наш погляд, дає змогу актуалізувати знання професійної комунікації, сформувати комплекс знань, умінь і навичок, виробити якості, необхідні для продукування ефективного монологу та діалогу в професійному спілкуванні.

Вивчення риторики у різних ЗВО передбачено на різних курсах професійної підготовки (на другому році підготовки чи під час навчання в

магістратурі). На нашу думку, вивчення риторики професійної діяльності не зовсім доцільно вводити на початкових курсах, оскільки студенти молодших курсів ще не є достатньо професійно сформовані, тому важче спрямувати вивчення риторики саме в контексті професійного розвитку та становлення. Студенти старших курсів вже усвідомлюють всі аспекти майбутньої професії, тому мають розуміння необхідності вивчення риторики та розвитку риторичних умінь і навичок для майбутньої діяльності. На жаль, цього принципу не враховують в освітніх програмах і навчальних планах українських ЗВО. У цьому контексті доречно врахувати позитивні результати перевіреної досвідом моделі риторичної підготовки майбутніх правників, згідно з якою, крім вивчення загальних засад риторики, передбачено курси з удосконалення риторичних знань, умінь і навичок професійної діяльності. Це дає змогу випускникам ЗВО за спеціальністю «Правознавство» сформувати належний рівень професійно орієнтованої риторичної компетентності, що сприяє, безперечно, їхній готовності до ефективного виконання фахових обов'язків.

Отже, вагомою складовою у професійній підготовці майбутнього психолога у ЗВО є формування риторичної компетентності, оскільки, оволодівши законами риторики, психолог набуде вміння і навички ефективного та переконливого спілкування, свідомо застосовуючи певні методи психологічного впливу, публічно виголошувати певні ідеї та презентувати власні погляди, судження відповідно до потреб та інтересів аудиторії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачманова Н. В., Стафурина Н. А. К вопросу о профессиональных способностях психолога. *Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы* / Отв. ред. А. А. Крылов, Н.В. Кузьмина. Вып. 5. Ленинград, 1985. С. 72–77.
2. Моркотун С. Б. Дослідження спрямованості змісту професійної підготовки студентів магістратури на проведення презентації в академічній сфері. *Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2011. № 13 (224). С. 185–191.
3. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія»: наказ МОН від 24.04.2019 р. № 565. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053psikhologiyabakalavr.pdf>
4. Стандарт вищої освіти України: другий (магістерський) рівень, галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія»: наказ МОН від 24.04.2019 р. № 564. URL :

УДК 371.134:347.132.17

Андрій ЛИТВИН, м. Львів

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДСНС

Невпинне зростання ролі та значення людського чинника в реалізації завдань запобігання та ліквідації наслідків аварій, катастроф природного та техногенного характеру потребує повсякчасного вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців ДСНС України у відомчих ЗВО, поліпшення їхньої адаптаційної здатності до негативних чинників професійної діяльності, підвищення ефективності роботи в умовах небезпеки і ризику.

Професійна діяльність рятувальників відрізняється передусім тим, що висуває підвищені вимоги до їхніх психічних і фізіологічних можливостей. Працю фахівців ДСНС відносять до категорії «з особливими умовами» – екстремальними, шкідливими для здоров'я, ризиконебезпечними. Особливістю виконання службових обов'язків є усвідомлення ними прямої загрози для життя та здоров'я, де гарантією безпеки виступають високий рівень компетентності, фізичної витривалості, морально-бойових психологічних якостей. У процесі навчання курсанти мають виховати в собі готовність у ризиконебезпечних обставинах приходити на допомогу людям, рятувати життя, долаючи наслідки надзвичайних ситуацій.

Найбільш стресогенний вплив на психофізичний і функціональний стан фахівців-рятувальників чинять, безперечно, непередбачуваність і невизначеність екстремальних ситуацій у їхній роботі. Виконання професійної діяльності в цих обставинах вимагає від них не лише сформованості специфічних професійних знань, умінь, навичок і здатності їх швидко та точно застосовувати (компетентність), а й постійної зібраності, мобілізованості, пильності, граничної концентрації уваги, оперативності мислення та реагування на перебіг подій, водночас упевненості в правильності прийнятих рішень, успіху власних дій (професійно важливі якості), а також стану емоційно-вольової стійкості та актуалізації свого інтелектуального й особистісного потенціалу під час

прийняття рішень і безпосередньої діяльності в екстремальних ситуаціях, що відображає зв'язок з різними аспектами особистісної регуляції, в тому числі раціональністю (психологічна готовність). Сьогодення характеризується посиленням вимог органів і підрозділів ДСНС до рівня підготовленості випускників відомчих ЗВО, зокрема психологічної [1, с. 153].

Готовність фахівця науковці розуміють як інтегративну якість психіки особистості, що органічно поєднує значущі мотиви, емоційно-вольову стійкість, налаштованість на виконання майбутніх завдань, впевненість у собі, стабільність психічних реакцій, емоційну стійкість до небезпеки, високий ступінь самоорганізації та саморегуляції.

На наш погляд, *психологічна готовність майбутніх фахівців ДСНС* – це стан підвищеної налаштованості та мобілізованості психіки, спрямований на дієву реалізацію отриманих знань, умінь, навичок, подолання труднощів службової діяльності, що дозволяє швидко орієнтуватися в ризиконебезпечних обставинах надзвичайних ситуацій, ухвалювати найбільш доцільні рішення для їх ліквідації та виявляти волю в їх реалізації. До важливих чинників, що визначають психологічну готовність фахівця, слід віднести типологічні характеристики поведінки і психологічні особливості, зокрема адаптивні здібності, нервово-психічну стійкість, індивідуальні психологічні якості.

Психологічна готовність фахівців є результатом цілеспрямованого та неперервного процесу їхнього професійного навчання та виховання. Основи психологічної готовності майбутніх керівників органів і підрозділів цивільного захисту закладаються в стінах закладів освіти, де вони формуються та розвиваються як спеціалісти та відповідальні посадовці.

Психологічна готовність фахівця до службової діяльності в ризиконебезпечних обставинах має складну динамічну структуру та складається з мотиваційного, пізнавального, емоційного, операційно-технологічного та вольового компонентів, які тісно взаємопов'язані. Виявлено основні групи якостей, що визначають психологічну готовність фахівців ДСНС до службової діяльності в ризиконебезпечних обставинах: вольові, особистісно-характерологічні, поведінкові, якості психологічної надійності та професійно-психологічні. [3]. Ефективність формування психологічної готовності курсантів до службової діяльності в ризиконебезпечних обставинах істотно залежить від розвитку цих професійно важливих якостей особистості, передусім таких як рішучість, самостійність, відповідальність, вимогливість до себе, здатність

швидко орієнтуватися в обстановці, впевненість у своїх силах, вміння володіти собою, організаторські здібності тощо. Рівень сформованості у курсантів цих якостей необхідно враховувати під час оцінювання на заняттях відповідей і визначення поточних результатів навчання та рівня підготовленості.

Комплексна підготовка фахівців ДСНС до діяльності в ризиконебезпечних обставинах реалізується поетапно й охоплює базову професійно-екстремальну підготовку (загальну та спеціальну), контекстно-екстремальну підготовку (спеціально-екстремальну й оперативно-екстремальну), а також постекстремальну підготовку [2, с. 4]. Цьому сприяє організація стажування курсантів 4–6 курсів у підрозділах ДСНС, де вони виконують реальні службові (бойові) завдання з ліквідації надзвичайних ситуацій.

Усвідомлення та врахування командирами, начальницьким і викладацьким складом ЗВО змістових елементів структури психологічної готовності, рівнів її прояву, чинників, що впливають на її формування дає змогу підвищити ефективність педагогічного впливу на майбутніх фахівців у цьому процесі. Треба забезпечити не лише формування автоматизованих дій, а й психологічних механізмів, які забезпечують адаптацію організму до умов виконання діяльності в ризиконебезпечних обставинах.

На думку науковців, під час підготовки курсантів до діяльності в ризиконебезпечних обставинах доцільно застосовувати такі методи і прийоми: забезпечення тісного взаємозв'язку між теоретичними питаннями навчальних дисциплін і аналізом завдань, які фахівці вирішують в умовах ризику та небезпеки; розв'язання навчальних задач із нестачею інформації, зі створенням труднощів, з елементами небезпеки і ризику; уведення в хід заняття непередбачених перешкод і несподіваних ускладнень; проведення вправ із порівняння та класифікації окремих аспектів професійної діяльності в залежності від їх важливості, складності, строків досягнення; постановка завдань, що потребують самостійного вибору найбільш доцільного способу вирішення з декількох можливих; створення ситуацій, що призводять до часткових невдач і вимагають підвищеної уважності й активності; постановка завдань і створення ситуацій, що потребують негайного переходу до рішучих, самостійних і організованих дій; організація змагання між курсантами та групами; моделювання майбутньої діяльності в залежності від зміни зовнішніх умов і внутрішніх чинників; проведення прак-

тичних занять із використанням пожежно-рятувальної та іншої техніки, засобів і спорядження в обставинах, максимально наближених до реальних надзвичайних ситуацій; реалізація комп'ютерних імітаційних тренажерів із системою віртуальної реальності; використання тренінгових методик активізації навчання, самонавчання та самовиховання майбутніх фахівців [3].

Таким чином, у процесі навчання необхідно приділити особливу увагу формуванню психологічної готовності курсантів до службової діяльності. Завдання професійної освіти – сформувати цілісну структуру особистості, надаючи різносторонній вплив на недостатньо виражені якості, які визначають успішність дій у ризиконебезпечних обставинах. На основі наукового аналізу у має бути розроблена педагогічна система формування в курсантів ЗВО ДСНС України психологічної готовності до службової діяльності, яка дасть змогу цілеспрямовано конкретизувати цілі освітнього процесу, удосконалити зміст, форми і методи цієї роботи, широко використовувати сучасні педагогічні технології, що забезпечуватимуть якісну підготовку випускників до діяльності в надзвичайних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль М., Козяр М., Литвин А. Педагогічна модель формування готовності фахівців цивільного захисту до професійної діяльності. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. Львів : ЛДУ БЖД, 2018. Вип 18. С. 151–159.
2. Козяр М. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2005. 37 с.
3. Михайлова В. В. Повышение эффективности формирования психологической готовности курсантов вузов ГПС МЧС России к деятельности в условиях риска : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Санкт-Петерб. гос. ун-т ГПС. Санкт-Петербург, 2008. 243 с.

*Христина ЛЮТА,
науковий керівник – Лариса РУДЕНКО, м. Львів*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У Збройних силах України проходить процес реформування. З 2018 року введено в дію План з реалізації дотримання гендерних питань у військовій галузі, який передбачає суттєве розширення переліку військово-облікових спеціальностей, які можуть обіймати військовослужбовці-жінки (близько 100 спеціальностей). Нині у Збройних Силах України проходять службу близько 25 тисяч жінок, із них – понад 3 тисячі – офіцери. 10 тисяч жінок служать на посадах, які визначають боєздатність ЗСУ. Учасниками АТО є понад 6 тисяч жінок, 2 тисячі жінок і зараз виконують бойові завдання у зоні конфлікту на сході країни [1].

Військовий аспект жіночої проблематики започатковано у наукових дослідженнях 80-90-ті рр. ХХ ст., коли з'явилися праці, які розкривають роль жінок у війнах людства (М. Бінкін, Є. Джексон, С. Єнлоу, Д. Мітчел, Д. Паркер, М. Растанд, М. Яновіц та ін.) [3-8].

Поняття «мотивація» займає важливе місце у психологічній науці. Вперше цей термін вжив А. Шопенгауер у статті «Чотири принципи достатньої причини» [2]. Під мотивацією психологи розуміють сукупність психологічних процесів, які спонукають людину до діяльності. Мотивація підсилює бажання людини до праці. Вона ґрунтується на внутрішніх і зовнішніх стимулах або на мотивах і стимулах. Мотив – це причина, підстава до дії. Мотив є суб'єктивним явищем, усвідомленням вчинків, які у кінцевому підсумку перетворюються у постановку цілі, що спонукає людину до дії внаслідок трансформації зовнішнього спонукального чинника (стимулу) і його усвідомлення індивідом.

Мотивація виникає внаслідок незадоволених потреб і дій, що дають їй поштовх, якщо вони успішні і задовольняють ці потреби. Чинниками мотивації часто виступають системи стимулювання праці, трудові винагороди, соціальне забезпечення, внутрішні переконання, бажання самоствердитись. Мотивами можуть виступати цілі досягнень, ідентифікації з іншими людьми.

У психологічній науці виокремлюють зовнішню і внутрішню мотивацію. Зовнішня мотивація (екстенсивна) не стосується процесу діяль-

ності, а змушує працювати через зовнішні стимули. Внутрішня мотивація (інтринсивна) йде із середини і безпосередньо стосується діяльності людини.

Отже, зважаючи на зростання у сучасних ЗСУ кількості жінок-військовослужбовців, питання їхньої мотивації зараз набуває все більшої актуальності, оскільки саме професійна мотивація відіграє важливе значення для оптимізації професійної діяльності особового складу жіночої статі підрозділів ЗСУ. Мотивація впливає на прагнення до самореалізації і підвищує здатність ефективно виконувати поставлені завдання. Водночас зауважимо, що важливим завданням дослідників у цьому контексті є розроблення методів розвитку і підсилення мотивації жінок-військовослужбовців до успішної професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міністерство оборони України забезпечує рівність прав та можливостей жінок та чоловіків. URL : <https://www.mil.gov.ua/news/2018/03/05/ministerstvo-oboroni-ukraini-zabezpechue-rivnist-prav-ta-mozhливостей-zhinok-ta-cholovikiv/>.
2. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. СПб., 2004. 368 с.
3. Binkin M., Bach S.J. Women and the military. Washington: The Brookings Institution, 1977. 134 p.
4. Isaksson E. Women and the military system. N.Y. etc. : Havester, Wheatsheaf, 1988. 455 p.
5. Enloe C. Does khaki become you? The militarization of women's lives. L.: Pluto Press Limited, 1983. 262 p.
6. Mitchell D. Women on the Warpath. The Story of the Women of the First World War. L.: Cape, 1966. 400 p.
7. Parker J. The army of Flanders and the Spanish road, 1567–1659 : The logistics of Spanish victory and defeat in the Low countries' wars. Cambridge: Univ. Press, 1972. 309 p.
8. Rustad M. Women in khaki. (The American Enlisted Woman). N.Y.: Praeger Publishers, 1982. 285 p.

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Удосконалення системи освіти вимагає нових підходів до навчально-виховного процесу з фізичного виховання студентів закладів вищої освіти.

Мета роботи – дослідження використання технологічного підходу як засобу розвитку професійно важливих якостей студентів.

Відповідно до мети сформульовано завдання:

- формування в процесі навчання необхідних психофізичних якостей студентів;
- формування прикладних знань, вмінь і навичок, які б допомогли студентам адаптуватись у виробничих умовах і підвищити рівень професійної придатності;
- формування у студентів обізнаності, свідомості та дієвості у сфері здоров'язбереження.

Для досягнення мети і реалізації окреслених завдань обрано наступні методи дослідження:

1. Теоретичні – вивчення й аналіз наукової літератури (для узагальнення та зіставлення різних поглядів учених на означену проблему, з'ясування базових понять дослідження); порівняння, класифікація та ін.

2. Емпіричні – педагогічне спостереження, бесіди, опитування та ін.

Технологічний підхід спрямований на формування та забезпечення необхідного рівня професійної психофізичної готовності майбутніх фахівців і зміцнення та збереження їхнього здоров'я. Цього можна досягнути засобами розробки та використання на практиці навчально-виховного процесу з фізичного виховання професійних, оздоровчих, педагогічних та інформаційних технологій, використання яких забезпечило б системний підхід до підготовки фахівців різних галузей на базі сучасних досягнень теорії і методики фізичного виховання, та відповідали б сучасному розвитку рівня знань [1, 2].

Фізичне виховання як навчальний предмет повинен зайняти в системі підготовки фахівців вагоме місце на рівні з іншими навчальними

дисциплінами. Зрозуміло, що такий підхід вимагає удосконалення роботи кафедр, підвищенні професійного рівня викладачів.

У протилежному випадку постає питання: навіщо кафедри? Заняття з фізичного виховання, спортивну роботу можуть забезпечити спортивні клуби. Треба переконливо довести, що процес фізичного виховання не може бути однаковим у майбутніх будівельників, лікарів, економістів і ін. І не випадково, що виховання психофізичних якостей в галузях, де існують екстремальні ситуації, розглядається як частина професійної підготовки. Важливим кроком у вихованні професійно-важливих якостей є відбір і використання на практиці фізичних вправ, які в значній мірі сприяють тій чи іншій професійній діяльності.

Дослідження проведені В. М. Коваленко, О. В. Карвашкіна, Т. Т Савків показують, що для усіх видів професійної діяльності важливими фізичними якостями є загальна витривалість, сила, швидкість, спритність, гнучкість. Але рівень їх розвитку для різних професій повинен бути неоднаковий. Витривалість є єдиною якістю, яка має позитивний вплив на стан серцево-судинної та дихальної систем та тісно пов'язана з розумовою і фізичною працездатністю. Сила і гнучкість позитивно впливає на емоції та енергетику, швидкість і спритність – на рухливість нервових процесів, оперативність мислення і розумову працездатність.

Тому кафедри фізичного виховання можуть внести і вносять вагомий вклад в систему підготовки випускників закладів вищої освіти до майбутньої професійної діяльності, шляхом цілеспрямованого впливу на підвищення рівня професійно-важливих якостей і тим самим підвищують своє значення в загальній системі освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цільова комплексна програма “Фізичне виховання – здоров’я нації”. К, 1998.
2. Вяткин Б. А. Роль темперамента в спортивной деятельности. М.: Физкультура и спорт, 1978. 134 с.

*Сергій МАРЧУК,
Ірина КОВАЛЬЧУК, м. Луцьк*

ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЗАСОБАМИ ПЕДАГОГІЧНОГО ГУРТКА

Дуже важливим аспектом є те, що науково-дослідницька компетентність – це складне комплексне утворення, яке включає як теоретичні знання, так і практичні навички, а також досвід практичної діяльності (досвід використання наявних знань і навичок). Формування дослідницької компетенції передбачає засвоєння знань, розвиток здібностей і отримання досвіду проведення досліджень. Ця компетентність, будучи одним з головних структурних елементів професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів, розширює його функції, роль і місце в системі освіти, сприяє формуванню інноваційного стилю професійної діяльності, виявляючи її дослідницький характер.

На думку К. Василенко, саме такий вчитель буде готовий до забезпечення якісного освітнього процесу в умовах Нової української школи. Зважаючи на доробки вчених, дослідниця виокремлює такі структурні компоненти дослідницької компетентності майбутнього вчителя початкових класів: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-змістовий, діяльнісно-поведінковий, оцінювально-рефлексивний компоненти [1, с. 60].

Важливими за нашими переконаннями є діяльнісно-поведінковий, оцінювально-рефлексивний компоненти. Так, діяльнісно-поведінковий компонент дослідницької компетентності майбутнього вчителя початкових класів визначає процес організації досліджень у галузі педагогіки, вирішення творчих педагогічних завдань в інноваційній діяльності, припускає не лише усвідомлення суті проблеми дослідження, її осмислення, але й уміння творчо реалізувати психолого-педагогічні дослідження в освітній практиці.

Оцінювально-рефлексивний компонент дослідницької компетентності майбутнього вчителя початкових класів представлений педагогічною рефлексією, адже у процесі професійної діяльності вчителю початкових класів необхідно вміти осмислювати власну педагогічну діяльність з позицій сучасної науки [1, с. 60].

Важливу роль у формуванні творчого обличчя майбутніх учителів відіграє їх участь в організованій і систематичній науково-дослідній

праці. Саме педагогічний гурток спроможний включити студентів у таку діяльність. Оскільки в педагогічному коледжі найбільша активізація науково-пошукової, самостійної навчально-пізнавальної роботи студентів припадає на завершальні курси навчання, то доцільним є залучення в гурток третьокурсників і четвертокурсників, хоча в ньому можуть брати участь і студенти молодших курсів.

Науковий гурток – організаційне утворення на кафедрі, у якому бере участь широке коло студентів факультету, що формується за напрямком наукової діяльності кафедри відповідно до затверджених тематичних планів роботи кафедри [6, с. 2]. За своєю суттю гурток – це специфічна діяльність студентської молоді, «яка ґрунтується, насамперед, на добровільності, спільності інтересів, спрямованої на певний вид навчальної чи практичної діяльності; середовище, де забезпечуються умови інтелектуального, духовного, фізичного розвитку особистості» [3, с. 159].

Зауважимо, що педагогічний гурток науково-дослідницького характеру в коледжі організовується як позааудиторна форма наукової роботи з метою створення умов для розвитку в майбутніх учителів нахилу до пошукової, дослідницької діяльності та залучення їх до вивчення спадщини видатних педагогів, кращих освітньо-виховних традицій української та світової педагогіки. У назві нашого педагогічного гуртка «Дидаскал» простежується зв'язок з античними освітніми традиціями. Так називали вчителя в Стародавній Греції та Візантії [2, с. 89]. Вітчизняний педагогічний лексикон словом «дидаскал» позначає вчителя Києво-Могилянської академії, братських шкіл України. Зокрема, в одному із найстаріших шкільних статутів Європи – статуті Луцької братської школи 1624 року – у першій статті зафіксовано: «Даскал, або вчитель, цієї школи має бути благочестивий, розсудливий, смиренномудрий, лагідний, стриманий, не п'яниця, не блудник, не хабарник, не гнівливий, не заздрисний, не сміхотворець, не лихослов, не чародій, не басносказатель, не посібник єресей, але прихильник благочестія, в усьому являючи собою взірець добрих діл» [4, с. 48].

Проаналізуємо основні напрямки роботи педагогічного гуртка «Дидаскал», який діє при кафедрі педагогіки та психології.

1. Дидаскал-гуманіст: прийняття присяги вчителя-гуманіста; вивчення творчої спадщини видатних зарубіжних та вітчизняних педагогів-гуманістів (Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Л. Толстого, М. Пирогова, Януша Корчака, Г. Сковороди, К. Ушинського,

С. Русової, І. Огієнка, А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін.); оволодіння навичками особистісно-гуманістичного спілкування; вивчення та використання гуманістичних освітньо-виховних традицій української народної педагогіки; допомога ветеранам кафедри.

2. Дидакал-дослідник: опанування культури академічного письма (написання тез, статей, наукової, курсової роботи); виступи на студентських науково-практичних конференціях, методичних семінарах, наукових пікніках; ведення історико-педагогічного календаря; зустрічі з науковцями педагогічного коледжу, ученими з інших ЗВО; читання та обговорення праць класиків педагогіки, організація педагогічних читань, приурочених видатним вітчизняним та світовим персоналіям науки, освіти, культури; робота з бібліотечними каталогами, Інтернет-ресурсами в бібліотеці коледжу, наукових бібліотеках м. Луцька.

3. Дидакал-актор: інсценізація уривків праць відомих педагогів; постановка освітньо-виховних традицій, обрядів, звичаїв народного педагогічного досвіду; мікро-викладання (проведення виховних заходів, уроків); участь у конкурсах педагогічної майстерності.

4. Дидакал-мандрівник: організація наукових, освітньо-культурних мандрівок у музеї, наукові бібліотеки, на творчі виставки; організація творчих поїздок в історичні навчальні заклади Волині, України; культурно-освітні поїздки за кордон; співробітництво з педагогічними, науковими гуртками інших ЗВО Волині.

5. Дидакал-практик: співпраця зі вчителями, вихователями м. Луцька під час педагогічної практики; вироблення методичних рекомендацій щодо ефективного проведення виховних годин, ігор тощо в початковій школі; співпраця з бібліотекою коледжу щодо укладання електронних каталогів педагогічної періодики, організації тематичних бібліотечних виставок педагогічної проблематики [6].

Гуртківці беруть активну участь у науково-практичних конференціях, педагогічних читаннях, дискусійних платформах, освітніх проєктах. Залучаються до організації науково-практичних семінарів, практикумів. Результати своїх наукових досліджень презентують під час виступів на різноманітних наукових заходах коледжу та інших закладів вищої освіти України.

Тези виступів та статті студентів вміщено у збірниках конференцій, педагогічних читань: всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Волинська весна: перші паростки науки» (м. Луцьк), всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції «На-

уковий простір студента: пошуки і знахідки» (м. Київ), науково-практичної конференції «Розвиток школи і освіти на Волині» (м. Володимир-Волинський), всеукраїнської науково-практичної конференції «Вектор пошуку в сучасному освітньому просторі», педагогічних читаннях: «Серце, віддане дітям», присвячених творчості Василя Сухомлинського, «Актуальні ідеї С. Русової в контексті сучасних освітніх реформ», Актуальні ідеї К. Д. Ушинського в контексті навчання й виховання української молоді» та ін.

Отже, проаналізувавши діяльність студентського гуртка «Дидаascal», висновуємо, що він є дієвою формою наукової та освітньої роботи, активізує професійну спрямованість підготовки майбутніх учителів та розвиває їх творчу самостійність, формує науково-дослідницьку компетентність.

Науковий гурток «Дидаascal» у Луцькому педагогічному коледжі – це специфічна активна діяльність студентської молоді, яка ґрунтується, насамперед, на добровільності, спільності інтересів, спрямованої на професійну діяльність та виступає середовищем, де забезпечуються умови інтелектуального, духовного, фізичного розвитку особистості майбутнього педагога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко К. Дослідницька компетентність майбутнього вчителя початкових класів: структурні компоненти. *Освітній простір України*. 2019. № 16. С. 56–62.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Памятники, избранные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. Т.1; изд. второе с дополн. Киев : Типография Императорского ун-та им. Св. Владимира, 1898. 620 с.
5. Положення про студентський науковий гурток та проблемну групу Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка. Житомир, 2010. 5 с.
6. Програма педагогічного гуртка «Дидаascal» / автор-уклад. С. С. Марчук. Луцьк : Луцький педагогічний коледж, 2016. 16 с.

*Сергій МАРЧУК,
Ірина ЧЕМЕРИС, м. Луцьк*

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Мета професійної діяльності вчителя полягає в організації навчання та виховання учнів під час здобуття ними повної загальної середньої освіти шляхом формування у них ключових компетентностей і світогляду на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвитку інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей необхідних для успішної самореалізації та продовження навчання. Вчитель спільно з батьками, іншими законними представниками учнів сприяє розвитку здібностей, формуванню в них навичок здорового способу життя, дбає про їхнє фізичне і психічне здоров'я; формує в учнів усвідомлення необхідності додержуватися Конституції та законів України, захищати суверенітет і територіальну цілісність України; настановленням і особистим прикладом утворює повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства; формує в учнів прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами [3].

Формування професійної компетентності вміщує важливий аспект становлення вчителя як соціальної істоти: задоволення її соціогенних потреб, що виражаються у самоствердженні, самореалізації і самоактуалізації. Визначення змісту поняття «соціальна компетентність» науковцями розглядається у межах дослідження вікових періодів дитини, що тісно пов'язане з завданнями соціального розвитку особистості: розвитку здатності дитини сприймати себе в контексті відносин з іншими людьми; формування потреби в контактах з оточуючими людьми; виховання соціальних мотивів спілкування; гармонійне поєднання різних засобів спілкування; збагачення досвіду спілкування; формування соціальних якостей особистості [1, с. 55]. На думку В. Ковальчук, можна виділити два підходи визначення поняття соціальної компетентності: педагогічний і соціологічний. Педагогічний підхід визначає зміст цього поняття відповідно рівня сформованості особистості, як результат соціального розвитку, що являє собою суму певних особистісних властивостей, потреб, здібностей, елементарних теоретичних

уявлень та практичних умінь і торкається насамперед таких сфер як соціальне мислення, мовлення, мотиви, емоції, міжособистісна поведінка тобто когнітивний, поведінковий та емоційно-мотиваційний компоненти.

Соціологічний підхід розглядає це поняття відносно соціалізаційних процесів становлення особистості як соціальної істоти. Соціально компетентна особистість визначається як результат цілеспрямованого формального і неформального соціалізаційного впливу на особистість з метою набуття нею максимального соціального досвіду та можливості реалізації цього досвіду у соціальній практиці. А поняття соціальна компетентність – це здатність особистості орієнтуватися у різних життєвих ситуаціях, жити й ефективно працювати у суспільстві з ринковою економікою на основі сучасної базової методологічної, світоглядної, духовної, моральної, інформаційної культури. На основі цього підходу соціально компетентна людина здатна: приймати рішення стосовно себе і прагнути до розуміння власних почуттів і вимог; блокувати неприємні почуття і власну невпевненість; представляти, як слід досягати мети найефективнішим чином; правильно розуміти бажання, очікування і вимоги інших людей, враховувати їхні права; уявляти, як з урахуванням конкретних обставин і часу поводитися, беручи до уваги інтереси інших людей та власні вимоги; – усвідомлювати, що соціальна компетентність не має нічого спільного із агресивністю і передбачає повагу прав і обов'язків інших [1, с. 55].

У діяльності вчителя початкової школи ідейна переконаність визначає його соціально-моральну спрямованість, що виражається у соціальних потребах, моральних і ціннісних орієнтаціях, почутті суспільного обов'язку і громадянської відповідальності. Основними умови формування соціально-педагогічної компетентності є професійно-педагогічна спрямованість майбутнього вчителя початкових класів. Навколо неї компонуються основні професійно значущі якості особистості педагога: інтерес до професії, педагогічне покликання, педагогічні нахили [2, с. 100].

Метою курсу «Соціальна педагогіка» є оволодіння студентами: основними поняттями, теоретичними засадами, структурою, суб'єктами та об'єктами соціально-педагогічної діяльності; загальними тенденціями, принципами, методами та формами соціально-педагогічної діяльності; кваліфікаційними вимогами до соціального педагога тощо. Ці знання та уміння необхідні студентам для усвідомлення сутності впливу оточуючого середовища на соціальний розвиток особистості, з

метою пошуку шляхів та засобів мінімізації шкідливого впливу оточення на фізичне, психічне та духовне здоров'я людей різних вікових категорій, а також для забезпечення умов повноцінної соціалізації людини. Навчальний курс «Соціальна педагогіка» покликаний забезпечити майбутнім фахівцям соціально-педагогічної сфери мотивацію до вивчення психолого-педагогічних, фахових і спеціальних дисциплін. Ознайомлення з понятійно-категоріальним апаратом соціальної педагогіки є підґрунтям для вивчення інших професійно-орієнтованих дисциплін. У програмі курсу акцентовано увагу самовихованню та саморозвитку студентів, що є основою для оволодіння професійною діяльністю; розкрито провідні професійні ролі та функції діяльності педагога тощо [4, с. 5].

Соціально-педагогічна компетентність тісно пов'язана з методичною компетентністю. Методична компетентність учителя полягає в оволодінні засобами, шляхами, формами, методами педагогічних впливів і продуктивному їх використанні. Соціально-педагогічна компетентність охоплює вміння учителя спілкуватися, пізнавати учнів, їх індивідуальні особливості, налагоджувати міжособистісні стосунки.

Формування соціально-педагогічної компетентності – це процес цілісний і багатогранний. Такий процес припускає не просто навчання майбутнього вчителя початкової школи новим способам професійної діяльності, а становлення його мотиваційної, інтелектуальної, афективної й поведінкової сфер особистості. Тому формування соціально-педагогічної компетентності доцільно здійснювати в рамках основної професійної підготовки, тобто в процесі навчання й на тому наочному змісті, який складає основу майбутньої спеціалізації. Завдання, які необхідно вирішити для формування соціально-педагогічної компетенції майбутнього вчителя початкової школи полягають у тому, щоб:

- визначити зміст, мету, завдання, розуміння соціально-педагогічної діяльності майбутнього вчителя початкових класів;
- підсилити соціальний аспект педагогічної діяльності; скоординувати соціально-виховні впливи педагогічного колективу закладу освіти;
- сприяти виявленню соціальних якостей педагогів, які слугують прикладом для студентів; застосувати демократичний стиль у процесах навчання та виховання;
- забезпечити прояв спільної творчості педагогічного колективу в плануванні та реалізації соціально-педагогічної діяльності [2, с.101].

Зазначимо, що формування в студентів соціально-педагогічної компетентності передбачає наявність знань про національнокультурні особливості країни, мова якої вивчається, про норми мовленнєвої та немовленнєвої поведінки її носіїв і вміння будувати свою поведінку відповідно до цих особливостей і норм. Процес формування соціально-педагогічної компетентності не може бути спонтанним, стихійним процесом. Програмоване досягнення високого рівня соціально-педагогічної компетентності можливе тільки при здійсненні спеціальних формуючих методичних дій, які вимагають самовизначення, самовираження індивіда, його творчої самореалізації. І. Кутняк виділяє такі основні форми роботи щодо формування соціально-педагогічної компетентності майбутніх учителів початкових класів: планування соціально-педагогічної діяльності, лекції, семінари, круглі столи, тренінги, конференції.

Цілеспрямованому формуванню соціально-педагогічної компетентності в майбутніх учителів початкової школи може сприяє алгоритм формування соціально-педагогічної компетентності, що включає такі компоненти: становлення мотиваційних установок, життєвих цінностей, позицій, поведінки й формування високого рівня соціокультурної компетентності в студентів; базові психічні процеси, що активно протікають на кожному етапі: актуалізація мотивів професійного навчання; осмислення альтернатив педагогічних рішень; свідомий вибір; професійно-особистісне самоствердження й самореалізація; комплекс методів педагогічної дії (традиційних та інтерактивних) [2, с.101].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальчук В. А. Соціальна компетентність: проблема визначення. *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя*. Серія: психолого-педагогічні науки. 2002. №4. Ч.1. С. 54–57.
2. Кутняк І. Формування соціально-педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. *Молодь і ринок*. 2016. № 5(136). С. 98–101.
3. Наказ Мінекономіки від 23.12.2020 № 2736 «Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»». URL : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/78704/.
4. Чубук Р. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 348 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ АНАЛІЗУ СИТУАЦІЙ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасне освітнє середовище вимагає використання методів активного навчання, основною метою яких є включення здобувачів освіти у діяльність, розвиток практичних умінь і навичок. Використання активних методів навчання дає можливість викладачу не тільки впливати на формування умінь і навичок творчого та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, змінювати їх мотивацію, але й набувати інноваційний практичний досвід для вирішення інтелектуальних, творчих та кризових проблем [1].

Використання інтерактивних технологій в навчальному процесі ЗВО, на жаль використовується недостатньо, що загальмовує інноваційний напрям розвитку. Процес запровадження інновацій залежить від професійної майстерності, творчого потенціалу, інноваційності майбутнього фахівця, від його психолого-педагогічної та комунікативної компетентності, мотиваційної готовності і володіння технологіями ігрового моделювання [5].

Дослідники і практики різних галузей професійної діяльності у різні роки звертали увагу на впровадження інтерактивних технологій у навчальний процес. Для формування і розвитку професіоналізму з'явилися спеціальні навчальні заклади в яких навчальний процес відбувався з використанням різноманітних способів, методів, або, як їх тепер називають, технологій навчання. Поряд із традиційними методами були розроблені й методи активного навчання, або інтенсивні технології навчання: дидактичні, ділові та імітаційні ігри, тренінги, аналіз конкретних ситуацій та ін. [1].

Навчання за інтерактивними технологіями у ЗВО дозволяє навчити майбутніх фахівців позитивно ставитись до себе та інших, більш досконало оперувати матеріалом, володіти навичками успішного спілкування, роботи з аудиторією, вербальної та невербальної поведінки, постійно вдосконалювати свої знання й уміння [3].

Сутність інтерактивних технологій навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної активної взаємодії всіх його учасників. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де студент і викладач є рівноправними,

рівнозначними суб'єктами, проте педагог є організатором процесу навчання. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем. Таке навчання ефективно сприяє формуванню цінностей, навичок і вмінь, створює атмосферу співпраці, взаємодії, стимулює пізнавальну діяльність і самостійність студентів [4].

Методи активного навчання використовують різноманітні технології: ігрове проектування на якому учасники обговорюють інноваційні підходи та ідеї, або на тренінгу розігрують ситуації у ролях, переглядають відеозаписи. В комплексі такого роду інтерактивні технології відносяться до методу аналізу ситуації. Завдяки широкому практичному використанню методу аналізу ситуацій з'являється можливість імітувати рішення багатьох протиріч та криз, а також здійснювати розвідки в освоєнні сучасних технічних та інформаційних засобів і технологій у різноманітних галузях діяльності людини [2].

Ефективність професійної підготовки здобувачів освіти на етапі навчання у ЗВО забезпечується професійною спрямованістю, соціокультурною детермінованістю освітньої діяльності, єдністю індивідуалізації та диференціації підготовки фахівця. Формування професійних компетенцій фахівця за допомогою методу аналізу ситуації передбачає комплекс заходів, спрямованих на усвідомлення суб'єктом ролі навчально-професійної діяльності, соціальної значущості своєї професії [4].

Розглянемо педагогічні цілі методу аналізу ситуацій: розвиток у здобувачів освіти навичок аналізу та критичного мислення; аналіз практичних прийомів для прийняття управлінських рішень; наочність аналізу наслідків прийнятих рішень; розвиток вміння висловлювати свою позицію та точку зору; формування навичок оцінки альтернативних варіантів рішення або поведінки в умовах невизначеності.

Окрім педагогічних цілей, при використанні методу аналізу ситуацій досягаються додаткові ефекти. Наприклад здобувачі освіти: отримують комунікативні навички конкретного висловлювання думки, слухання, аргументованого висловлювання, контраргументації та ін.; розвивають презентаційні вміння і навички представлення інформації; приходять до висновку, що у більшості реальних ситуацій не буває тільки одного і обов'язково правильного рішення і, що наявність знань, набутих під час навчання, не є панацеєю для прийняття рішення, що вирішує всі проблеми; виробляють упевненість у собі і своїх силах, впевненість в тому, що в реальній практичній ситуації вони зможуть

професійно вирішувати управлінські проблеми; формують стійкі навички раціональної поведінки в умовах неповної інформації; формують інтерактивні уміння, освоюють партнерські відносини і здобувають навички прийняття колективних рішень; розширюють практичний досвід, що дозволяє краще пізнати обрану професію; здійснюють самооцінку і на її основі самокорекцію індивідуального стилю спілкування; вчаться вчитися, самостійно шукаючи необхідні знання для вирішення ситуаційної проблеми, засвоюючи алгоритми управлінських рішень; змінюють мотивацію до навчання.

Активне навчання надає реальний досвід роботи з фактичними проблемами і допомагає набути навички аналізу, прогнозування, планування і вміння практичного вирішення складної задачі, а робота в групі дозволяє бачити різноманітні можливості та підходи до вирішення проблем і адаптуватися до різних типів людей та їхнього стилю спілкування. Процес засвоєння інформації за основними закономірностями являє собою процес вирішення нових задач; однією з головних умов управління навчанням та одночасно і однією з головних умов, що забезпечують розвиток мислення, є попередня постановка завдань, які створюють проблемні ситуації, що активізують мисленнєву діяльність здобувачів освіти.

Особливий інтерес для навчального процесу представляють практичні ситуаційні задачі з реального життя, аналізуючи їх студенти розвивають навички прийняття професійних рішень, засвоюють принципи, закономірності, правила, процедури, засоби і сучасні технології.

Практичні ситуаційні задачі можуть охоплювати широке коло проблем, з якими стикатиметься майбутній фахівець у своїй професійній діяльності, наприклад: екстремальних, психологічних, педагогічних, економічних, юридичних, виробничих, етичних, організаційних, соціальних та ін.

Методи ситуаційного аналізу дозволяють оптимально вирішувати одночасно три педагогічні задачі: викладач має можливість повністю управляти навчальним процесом; забезпечується включення в активну роботу всіх студентів; встановлюється зворотній зв'язок і постійний контроль за процесом засвоєння знань і якістю навчання.

Методи активного навчання також сприяють формуванню у студентів наступних ділових якостей і характеристик: готовність прийняти на себе відповідальність за діяльність групи; здатність правильно організувати роботу в групі і розподіляти ролі; вміння долати супротив оточую-

чих; вміння відстоювати свою думку із залученням аргументації і контраргументації, використовувати різні комунікативні техніки, стратегії і моделі спілкування; вміння знаходити причини та джерела критичних ситуацій; здатність висувати і формулювати ідеї, пропозиції та проекти; готовність іти на розрахований ризик і приймати нестандартні рішення; здатність передбачити наслідки виконуваних дій та рішень; вміння продуктивно використовувати робочий час.

Метод аналізу ситуацій в процесі підготовки фахівців до професійної діяльності є ефективним при досягненні наступних цілей: розвиток аналітичного мислення, здійснення аналізу в динаміці; здобуття практичних навичок роботи з інформацією – виділення, структурування і ранжування по значимості проблем; набуття управлінських і професійних рішень; формування здібності обирати оптимальні варіанти ефективної взаємодії з іншими людьми; актуалізація та критика досвіду учасників ситуаційного аналізу; руйнування стереотипів мислення, відмова від попереднього негативного досвіду; підвищення мотивації і демократизації навчального процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матвійчук Т. Ф., Соловйов В. Ф. Ігрове моделювання у підготовці майбутніх учителів фізичної культури. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 15, Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наук. пр. Київ, 2019. Вип. 5 (113). С.89–93.
2. Панфилова А. П. Игровое моделирование в деятельности педагога: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под общ. ред. В. А. Сластёнина, И. А. Колесниковой. 3-е изд., испр. Москва : Издательский центр «Академия», 2008. 368 с.
3. Савченко В. А. Формування професійної майстерності вчителів фізичної культури в системі післядипломної педагогічної освіти URL : <http://osvitadnepr.Com/index.php/metodichni-rekomendatsiji>
4. Developing pedagogical mastery of future physical education teachers in higher education institutions / I. Maksymchuk, B. Maksymchuk, V. Frutziuk, T. Matyiichuk, I. Demchenko, I. Babii, S. Tsymbal-Slatvinska, A. Nikitenko, V. Bilan, A. Sitovskyi, I. Savshuk. *Journal of Physical Education and Sport*. 2018. Vol. 18, is. 2. P. 810–815.
5. Studying innovation as the factor in professional self-development of specialists in physical education and sport / Palamarchuk O., Gurevych R., Maksymchuk B., Gerasymova I., Fushtey O., Logutina N., Kalashnik N., Kylivnyk A., Haba I., Matviichuk T., Solovyov V., Maksymchuk I. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2020. Vol. 12, is. 4. P. 118–136.

*Дар'я МІЛЮТІНА,
Ксенія БЕРЕЗЯК, м. Львів*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОЇ ГНУЧКОСТІ ТА СТРЕСОСТІЙКОСТІ КУРСАНТІВ

Повсякденне життя людей наповнене різноманітними важкими, критичними ситуаціями. А життя курсантів, професія яких, в майбутньому, пов'язана з високим ризиком та виконанням службових обов'язків у екстремальних умовах, ризиком для їх життя та життя громадян вимагає відповідного рівня розвитку стресостійкості, що допоможе їм значною мірою покращити свою діяльність у екстремальних умовах.

Когнітивна гнучкість, яка виступає фактором стресостійкості, характеризується здатністю адаптуватися до змін, вибірково використовувати необхідні знання, перемикатись з однієї думки на іншу, що дасть можливість ефективніше діяти в умовах екстремальної ситуації.

У психологічній літературі, у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях, розкриті основні аспекти когнітивної гнучкості (Ф. Бартлет, П. Блонський, П. Зінченко, Г. Костюк, В. Ляудіс, С. Рубінштейн, А. Смирнов) досліджені шляхи її розвитку та засоби формування в навчанні (Л. Занков, В. Давидов, П. Гальперін, З. Істоміна, Л. Житнікова, Е.О. Фарапонова, С.А. Ізюмова). Проте, за твердженням деяких вчених (С.П. Бочарова, Н.Н. Корж, В.Я. Ляудіс), наука знаходиться лише на підступах до створення єдиної, завершеної теорії пам'яті, що вимагає комплексного підходу науковців, які досліджують традиційні та нові аспекти пам'яті, різні функціональні рівні її активності.

Когнітивна гнучкість (*cognitive flexibility*) визначає здатність людини адаптуватися до змін, успішно вирішувати нові проблеми, переключатися з вже неактуальних завдань на необхідні.

Крім того, когнітивна гнучкість передбачає одночасне мислення про різні аспекти цього явища, будь то два параметра, об'єкта чи великою кількістю аспектів складної ситуації. В тій чи іншій мірі є синонімами є: когнітивна гнучкість розумових здібностей, зміна ставлення, когнітивні зрушення, перемикування завдань, перемикування.

Найчастіше когнітивна гнучкість описує здатність адаптувати мислення і увагу у відповідь на зміну цілей, або зовнішніх стимулів. Зокрема, дослідники описують це поняття як здатність переключитися і

змінити мислення і увагу між різними завданнями або операціями, як правило, у відповідь на зміну правил і умов експерименту [1].

Аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що вибір стратегії подолання стресу багато в чому залежить від тих же детермінант, що і стресостійкість. Так, суб'єктивна оцінка людиною стресової ситуації впливає на її вирішення – якщо людина оцінює проблему раціонально, то вона її всебічно аналізує і шукає альтернативні шляхи виходу [3].

М. Є. Зеленова акцентує увагу на професійному здоров'ї суб'єктів трудової діяльності, яке розглядається як здатність індивіда бути продуктивним та креативним в реальних умовах конкретної трудової діяльності, зберігати фізичне, психологічне та соціальне благополуччя. Вона підкреслює важливість індивідуального стилю саморегуляції як внутрішнього ресурсу суб'єктів трудової діяльності та відзначає, що найважливішу роль у збереженні суб'єктивного благополуччя грають такі компоненти індивідуального стилю саморегуляції як гнучкість та програмування, тобто вміння вводити корективи, змінювати хід дій та усвідомлено відповідати за них [2].

У нашому дослідженні когнітивної гнучкості та стресостійкості курсантів дослідженні приймали участь 30 осіб – курсанти I курсу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, спеціальності «Пожежна безпека». За гендерною ознакою вибірка поділена на 70% чоловіків, та на 30% жінок. Вік обстежуваних 17-19 років. Були застосовані методики: Методика дослідження копінг-поведінки в стресових ситуаціях (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер; адаптація Т. Крюкової), «Опитувальник адаптивності до стресу» (В.Розов), Методика «Самооцінка психічних станів» (за Айзенком), Тест Струпа Д. Рідлі.

При дослідженні копінг – поведінки в стресових ситуаціях були отримані такі результати: домінуючим стилем поведінки є орієнтація на розв'язання завдання (43%), тобто активний пошук інформації та можливостей діяльності у стресових ситуаціях, причому іноді такий пошук може спричиняти емоційну напруженість та психологічний дискомфорт, але є ефективною з позиції розвитку адаптаційних і стресостійких ресурсів особистості.

В результаті проведення опитувальника на визначення рівня розвитку адаптивності до стресу можна зробити висновки, що більшість курсантів мають виражений (76%) та середній (24%) рівень розвитку ада-

птивності до стресу, що свідчить про здатність курсантів пристосовуватися до нових умов середовища та окремих несприятливих ситуацій. Низьких показників не виявлено в жодного респондента

Згідно з отриманими даними за методикою Айзенка, рівень тривожності, фрустрації, агресивності і ригідності у більшості курсантів знаходиться на середньому рівні. У тих курсантів, у яких фрустрація, агресивність і ригідність знаходяться на високому рівні, спостерігається низька самооцінка, уникнення труднощів і невдач, труднощі у спілкуванні з людьми, незмінність поведінки, переконання поглядів, що є перешкодою в адаптаційному процесі до сучасних умов життя, кризи і вимог суспільства щодо конкурентоспроможних фахівців в цілому та у формуванні стресостійкого потенціалу особистості.

За результатами тесту Струпа Д. Рідлі. ми отримали такі результати: 82% опитуваних отримали високі показники в відповідях на дану методику. Що свідчить про високо розвинену когнітивну гнучкість курсантів, 28 % респондентів мають середній рівень когнітивної гнучкості, тому що при відповідях на деякі питання були допущені помилки. Низького рівня серед опитуваних респондентів не виявлено. З чого можна зробити висновок, що всі опитувані з даної вибірки дослідження мають достатній рівень когнітивної гнучкості.

Кореляційний аналіз засвідчив, що когнітивна гнучкість має зв'язок з показником вираженої адаптивності до стресу ($r = ,502^{**}$, $p \leq 0,01$), з показником орієнтації курсантів на завдання ($r = ,491^{**}$, $p \leq 0,01$), з показником орієнтації на уникнення ($r = ,365^*$, $p \leq 0,01$). Тобто, Когнітивна гнучкість дозволяє швидко оцінити стрес-фактор, знайти шляхи пристосування до нього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галажинский Э. В. Ригидность как общесистемное свойство человека и самореализация личности. *Человек в психологии: ориентиры исследования в новом столетии*: Материалы межвузовской научной конференции. Караганда, 2011. URL : <http://flogiston.ru/articles/general/galazhinsky>
2. Зеленова М. Е. Исследования смысловых ориентаций у ветеранов боевых действий в Афганистане. *Боевой стресс: механизмы стресса в экстремальных условиях*. М. : Истоки, 2005. 240 с.
3. Конаржевська В. І., Сіренко А. Є. Критичне мислення як складова формування комунікативних якостей військового лідера. *Педагогіка та психологія* : Збірник наукових праць. Харків, 2017. Вип. 58. С. 90–99.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ В ДИСТАНЦІЙНОМУ РЕЖИМІ

Введення з 12 березня 2020 року карантинних обмежень, спричинених поширенням на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, зумовило переведення практичної підготовки студентів Луцького педагогічного коледжу у дистанційний режим. На той час проблемними були питання опанування викладачами і студентами платформ для відеоконференцій, сучасних веб-сервісів; адаптація змісту практики до можливостей проведення уроків і занять в онлайн-форматі. Для вироблення єдиної концепції проведення практичної підготовки студентів підтримувався контакт із закладами педагогічної освіти Західного регіону України, адже кожна освітня установа стикнулася із аналогічними проблемами.

Враховуючи необхідність переведення усіх видів практики у дистанційний режим, викладачі-методисти коледжу внесли відповідні зміни в окремі робочі навчальні програми, розробили завдання практичного характеру, які дозволили максимально наблизити практичну підготовку до реальних умов її організації в базових закладах освіти, оновили критерії оцінювання. Особливе значення приділялось навчально-методичному супроводу практики – відкоректовано комплекси дидактичних матеріалів на допомогу студенту-практиканту, систематизовано відеозаписи показових занять і заходів, оцифровано авторські методичні розробки.

Протягом березня, квітня, травня пробна педагогічна практика, практика з позанавчальної та позашкільної виховної роботи проводилась в онлайн-режимі згідно з графіком та відповідно до календарно-тематичних планів учителів, вихователів базових закладів освіти. Викладачі-методисти надавали консультації для підготовки студентами конспектів уроків (занять); за допомогою платформ для відеоконференцій відбувалось демонстрування студентами фрагментів навчальних та виховних занять, їх детальний аналіз, оцінювання.

Також успішно було проведено в дистанційному форматі навчальну практику з основ природознавства і краєзнавства для студентів 2-го курсу спеціальностей 013 Початкова освіта та 012 Дошкільна освіта. Фо-

тозвіти, презентації та підсумкові Zoom-зустрічі засвідчили гарний рівень опанування студентами компетентностей, передбачених цим видом практики.

Досить складно в умовах карантину було визначитись із організацією літньої практики, оскільки тривалий час питання функціонування оздоровчих і пришкільних таборів було не вирішеним. У зв'язку із цим, літня практика була відтермінована з червня на липень-серпень місяць. Після прийняття Кабінетом Міністрів України постанови № 500 від 17 червня 2020 року «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України», що передбачає заборону діяльності дитячих закладів оздоровлення і відпочинку на період дії карантину, літня практика студентів усіх спеціальностей була переведена у дистанційний формат. Викладачами кафедри дошкільної освіти та кафедри педагогіки, психології та окремих методик було розроблено комплекс завдань для практики «Підготовки до роботи в літній період» і літньої практики. Ці завдання максимально адаптовані для майбутньої реалізації студентами в оздоровчих закладах, закладах дошкільної освіти. Перевірка у студентів знань з охорони праці, безпеки життєдіяльності під час роботи в оздоровчому таборі проводилась у формі тестування в Google. Майбутні вчителі початкових класів, фізичної культури, музичного мистецтва склали сценарій масового табірної свята, підбирали відповідне відео та музичне оформлення, виготовляли елементи сценічного костюму, декорації. Студенти спеціальності 012 Дошкільна освіта проходили літню педагогічну практику у формі веб-квесту. Для дистанційного супроводу виконання завдань створено сайт, на якому були розміщені інформаційні та навчально-методичні матеріали, зразки документів, форми звітності, інформаційні ресурси, завдання квесту.

На сайті колежу (у рубриці «Новини») систематично розміщувалась текстова інформація про результати практичної підготовки студентів, а також відповідні фото- і відеоматеріали.

У вересні 2020 року студенти спеціальності 013 Початкова освіта успішно пройшли у дистанційному режимі практику «Перші дні дитини в школі». Специфіка її проведення була у тому, що майбутні вчителі початкових класів аналізували відеозаписи Свята знань, уроків у першому класі, розробляли конспект першого уроку, підбирали фізкультхвилинки тощо.

Організація навчально-виробничої роботи в дистанційному режимі вимагає від учасників освітнього процесу своєчасного інформування

про онлайн-зустрічі, налагодження контактів для термінового збору даних, взаємоузгодження окремих кроків у проведенні організаційних заходів. З цією метою створено групи і спільноти у мобільному додатку Viber для керівників та старост з практики кожної спеціальності. Для зберігання та файлового обміну інформацією між методистами практики використовуються віртуальні сховища. На Google дисках розташовані відомості оцінювання результатів практичної підготовки студентів, до яких надано доступ методистам для виставлення балів в кінці семестру. З 1 вересня переведено повністю облік практичної підготовки студентів в онлайн-режим. Щотижня методисти з усіх видів практик виставляють оцінки та ведуть облік відвідування в електронних журналах. На гугл-диску розміщено контактні дані педагогів базових закладів освіти.

З керівниками практики систематично проводяться інструктивні наради, семінари-практикуми з метою обговорення особливостей організації освітнього процесу з використанням дистанційних технологій. Пріоритетна роль відводиться ознайомленню із нормативною базою, зокрема, акцентується увага на таких документах:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 №1236 «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2»;

2. Постанова Головного санітарного лікаря України від 22.08.2020 №50 «Про затвердження протиепідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)»;

3. Лист Міністерства освіти і науки України №1/9-411 від 30.07.2020 «Щодо організації діяльності закладів дошкільної освіти у 2020/2021 навчальному році»;

4. Лист Міністерства освіти і науки України №1/9-420 від 05.08.2020 «Щодо організації роботи закладів загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році»;

5. Лист Міністерства освіти і науки України від 31.08.2020 №1/9-493 «Щодо створення безпечних умов організації освітнього процесу у 202-2021 навчальному році»;

6. Лист Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 №1/9-539 «Щодо окремих питань відвідування закладів загальної середньої освіти учнями, які бувають на самоізоляції» та ін.

Організація пробної, позанавчальної виховної, тренерської, пропедевтичної практики вимагає також моделювання уроків (занять) в аудиторіях коледжу для студентів-одногогрупників (для цілої академічної групи або окремих підгруп). Аудиторії обираються максимально адаптовані для демонстрування студентами їх фахових компетентностей. Проведення уроків (занять) здійснюється згідно з графіком та відповідно до календарно-тематичних планів педагогів базових закладів освіти. За можливості студенти долучаються в Zoom для проведення онлайн-уроків і занять з дітьми базових закладів. Нами було проведено опитування серед викладачів-методистів щодо користі такої організації практики, і дійшли висновку, що вона має низку переваг, зокрема:

1) студенти намагаються показати себе з кращої сторони перед однокласниками, здорова конкуренція сприяє ретельнішій підготовці до занять;

2) спостерігаючи заняття один в одного, майбутні спеціалісти добре закріплюють знання з фахових методик (адже переглядають багато занять за день практики, засвоюють їх структуру, мають можливість порівняти). Хоча, здобувачам освіти не вистачає «живого» спілкування з дітьми, вони не завжди можуть передбачити їх реакцію на певні завдання тощо. Разом з тим, респонденти зазначають, що доцільним є створення комплексу відеозаписів найкращих уроків, занять, проведених студентами в аудиторіях коледжу.

В освітрянських колах сьогодні часто обговорюється питання негативного впливу дистанційного навчання на якість надання освітніх послуг. Звичайно, усі надають перевагу навчанню офлайн. Але у проходженні нашими студентами практики в онлайн-форматі є свої плюси: адже випускники 2021 року зможуть не лише проводити заняття в звичному форматі, вони також спроможні успішно працювати у дистанційному та змішаному режимі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биков В. Ю. Дистанційне навчання в країнах Європи та США і перспективи для України. *Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу: інноваційні засоби і технології* : кол. монографія Київ: Атіка, 2015. С. 77–140.
2. Долинський Є. В. Дистанційне навчання – одна з прогресивних форм підготовки фахівців. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*: Зб. наук. пр. Вип. 42 / за заг. ред. О. В. Матвієнко. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2010. С. 202–207.
3. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text>.

*Микола ФОМИЧ,
Анна ГРИГОРЕНКО, м. Черкаси*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПОЖЕЖНИХ-РЯТУВАЛЬНИКІВ

Оцінюючи ефективність визначених психологічних засад розвитку пізнавальної активності пожежних-рятувальників, ми орієнтувалися на три головні показники, які комплексно відображають основні аспекти пізнавальної активності: мотиваційний, операційно-дійовий і особистісний. Відповідно до плану дослідження було проведено два діагностичні зрізи: перед початком експерименту і після його завершення. Моніторинг пізнавальної активності пожежних-рятувальників в навчальних групах здійснювався за допомогою комплексу методів і методик: спостереження, бесід, анкетування, експертних оцінок.

Проаналізуємо більш докладно, які зміни відбулися в структурних компонентах пізнавальної активності пожежних-рятувальників експериментальної і контрольної груп. Насамперед, нас цікавили зрушення в мотиваційному компоненті пізнавальної активності. Адже саме характер мотивів у кінцевому рахунку визначає напрям і зміст пізнавальної активності працівників, зокрема їх особистісну включеність, активність, задоволеність навчальною діяльністю. При цьому особистісна включеність у навчальну діяльність, задоволеність собою й своїми результатами є основою розвитку пізнавальної активності працівників, їхнього подальшого самовдосконалення й самореалізації.

У цьому контексті особливого значення набуває співвідношення зовнішніх і внутрішніх мотивів навчальної діяльності пожежних-рятувальників.

Результати досліджень свідчать, що саме від співвідношення зовнішніх і внутрішніх мотивів залежить характер пізнавальної активності особистості: внутрішньо-детермінований або вимушений, зумовлений зовнішнім тиском. У зв'язку з цим, визначаючи динаміку мотиваційного компоненту пізнавальної активності пожежних-рятувальників контрольної і експериментальної груп, ми звертали увагу передусім на зміну співвідношення в структурі їх мотивації зовнішніх і внутрішніх мотивів.

Результати діагностування динаміки рівнів внутрішньої мотивації навчальної діяльності працівників контрольної групи представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

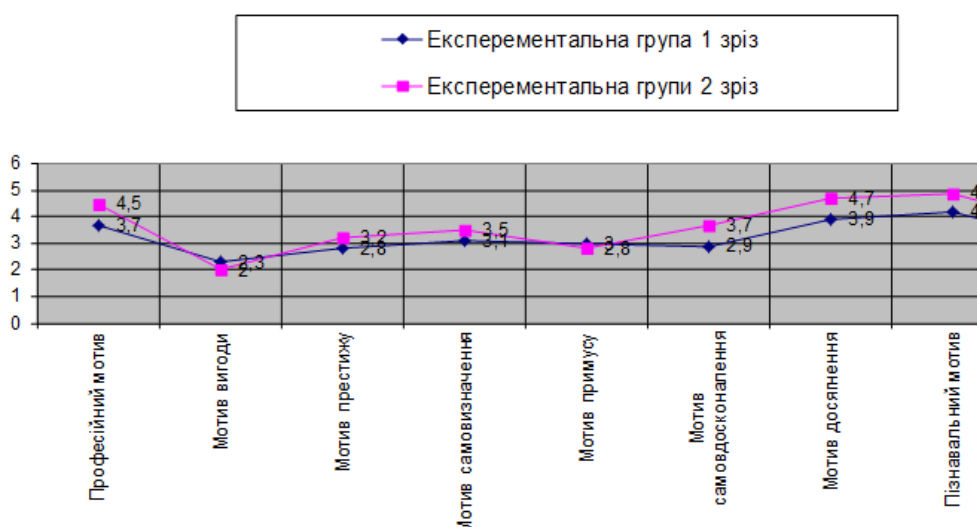
**Психологічні особливості розвитку внутрішньої мотивації
навчальної діяльності пожежних-рятувальників**

№	Рівні внутрішньої мотивації	Експериментальна група (n=11)	
		1 зріз	2 зріз
1.	Високий	4 (19,1%)	11 (52,4%)
2.	Середній	7 (33,3%)	9 (42,9%)
3.	Низький	10 (47,6%)	1 (4,7%)

Одержані результати свідчать, що в експериментальній групі, суттєво збільшилась кількість пожежних-рятувальників з високим і середнім рівнями внутрішньої мотивації навчальної діяльності. Одночасно зменшилось число працівників, яким притаманний низький рівень внутрішньої мотивації (з 47,6% до 4,7%).

Це дає підстави стверджувати, що основним фактором позитивної динаміки рівнів внутрішньої мотивації навчальної діяльності працівників експериментальної групи є впроваджені в процесі експерименту психологічні засади розвитку пізнавальної активності.

У процесі дослідження працівникам експериментальної групи пропонувалося за п'ятибальною шкалою оцінити, якою мірою кожний із цих мотив визначає їхню навчальну діяльність. Первинна обробка результатів анкетування полягала в побудові матриці оцінок і визначенні середнього показника значущості кожного мотиву по групі працівників. Одержані результати подано на рис. 1.

Рис. 1. Динаміка суб'єктивної значущості мотивів навчальної діяльності пожежних-рятувальників експериментальної групи

Одержані результати свідчать, що в експериментальній групі суттєво зросло значення пізнавальних і професійних мотивів, а також мотивів самоосвіти, досягнення, обов'язку і спілкування.

Якщо на початку експерименту значущість професійного мотиву для працівників експериментальної групи становила 3,7 балів, то на завершальному етапі вона зросла до 4,5. Таким чином, усвідомлення працівниками важливості навчання як засобу підготовки до ефективного виконання майбутньої професійної діяльності стало одним із провідних стимулів учіння. Такого ефекту вдалося досягти завдяки моделюванню у навчальному процесі елементів професійної діяльності на основі контекстного підходу.

В експериментальній групі, сталися також статистично достовірні зміни у значущості пізнавального мотиву учіння. На початку експерименту вона становила 4,2 бали, після завершення – 4,9. У працівників посилювався інтерес до навчання, прагнення пізнавати нові факти, відкривати певні закономірності. Їх більше цікавить процес виконання навчальних завдань, ніж результат. Спостереження свідчать, що працівники експериментальних груп часто вдавались до пошуку додаткової інформації з тем, які вивчались. Очевидно, такі зміни можна пояснити застосуванням методів проблемного навчання, які стимулювали розвиток пізнавальних потреб і викликали зацікавленість у працівників.

Слід відзначити також позитивну динаміку суб'єктивної значущості для працівників мотивів досягнення (приріст становить 0,9 бала), самоосвіти (0,9 бала), спілкування (0,8 бала) і обов'язку (0,6 бала).

Привертає увагу деяке зменшення суб'єктивної значущості для працівників мотиву примусу (з 3 до 2,8), що свідчить про загальний позитивний розвиток їхньої мотиваційної сфери, домінування у ній внутрішніх спонукань, які забезпечують особистісний смисл навчальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богун Л. В. Професійна підготовка майбутніх рятувальників у системі відомчої освіти (на прикладі Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ). *Гуманітарний вісник*. Сер. : Історичні науки. 2015. Ч. 23, Вип. 7. С. 165–172. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Gvi_2015_23_7_18
2. Кришталь М. А. Особливості ергономічного забезпечення підготовки пожежників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.03 «Психологія праці, інженерна психологія». К., 1997. 18 с.

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ОСОБИСТОСТІ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

УДК

*Оксана БАБИЧ,
науковий керівник – Алла НЕУРОВА, м. Львів*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ПІД ЧАС ДІЙ ПІДРОЗДІЛУ В ОТОЧЕННІ

Події в зоні операції об'єднаних сил мають потужний вплив на психіку учасників бойових дій, піддають її сильним змінам, що можуть проявлятися від чітко виражених форм до зовні мало помітних, прихованих, мов би «відстрочених» в часі реакцій.

Українські військовослужбовці перебувають в умовах тривалого надзвичайного психоемоційного навантаження особливо при перебуванні в оточенні, яке нерідко призводить до психічних порушень та втрати боєздатності. Стресогенні події негативно позначаються на психічному здоров'ї та якості життя всього населення країни, саме тому держава повинна своєчасно реагувати.

Виконуючи завдання, захищаючи землі своєї батьківщини, воїни неодноразово потрапляли в оточення ворога, в полон, в засідку. Одні військовослужбовці можуть подолати наслідки таких факторів самостійно, інші не можуть цього зробити і потребують допомоги психологів та інших спеціалістів. У тому випадку, якщо поряд немає фахівця-психолога, потрібно знати і вміти скористатися деякими порадами і рекомендаціями, які допоможуть не тільки оцінити свій психологічний стан, але і навчать швидкому відновленню власних психічних функцій, зняттю напруги.

Основними завданнями оцінювання МПС особового складу є:

- визначення рівня морально-психологічного стану особового складу;
- виявлення чинників, що позитивно або негативно впливають на МПС;

- військовослужбовців, їх здатність виконувати завдання за призначенням;
- прогнозування поведінки особового складу під час підготовки та в ході виконання завдань за призначенням;
- прийняття управлінських рішень щодо організації заходів і створення командирам оптимальних соціально-психологічних умов для ефективної службової, бойової діяльності особового складу військових частин, формування підтримання і відновлення морально-психологічного стану особового складу [1].

Практика свідчить, що елементарні психологічні знання тих психологічних явищ, з якими кожен може зіткнутися в небезпечній обстановці, дозволить психологічно до них підготуватися.

Найінтенсивнішою та найбільш руйнівною вважається реакція людини на загрозу, що походить від іншої людини, яскравим прикладом чого є бойові дії. Асиметричний, неконвенціональний характер ведення сучасних бойових дій та відсутність в Україні засад тактичної медицини також посилюють ймовірність розвитку ПТСР та інших психологічних розладів, і навіть до суїциду.

З огляду літературних джерел наведемо приклади наслідків травм війни [2]:

За місцем дислокації військової частини виявлено труп військовослужбовця 1980 р. н., який скоїв самогубство шляхом підризу на гранаті.

Військовослужбовець 1990 р. н. скоїв самогубство шляхом пострілу в голову з автомата.

За медичною допомогою доставлено військовослужбовця 1992 р. н. з вогнепальним пораненням голови та щелепи.

Такі та подібні їм фабули містяться в описах зареєстрованих у зоні АТО кримінальних проваджень. Загалом з 2014 року понад тисячу українських військових, які брали участь у бойових діях на Донбасі, наклали на себе руки.

Однак психологічно війну важко витримувати... Психологічно це все вплинуло на нас, звичайно, і фізичний стан погіршився, і нервова система. Буває, іноді спогади накривають, це так. Особливо погіршується морально-психологічний стан у тих хлопців, котрі перебували в полоні[4].

«У полоні допомагало те, що я сильно і багато молився, і хлопці теж. У мене був молитовник з собою.» Інший військовослужбовець розкажує, що найбільше був страх до каліцтва, тривожність та гнів,

коли ворог проявляв сильну агресію, але тут допомагали журнали та книги, які були у цій кімнаті, де перебував сам полонений [3].

Наведемо конкретні приклади бойових дій в умовах оточення за досвідом антитерористичної операції (АТО) на даний час операція об'єднаних сил (ООС) та психологічні особливості МПС військовослужбовців, котрі були в оточенні.

Квітень 2014 року: українські десантники тримали оборону Луганського міжнародного аеропорту впродовж 146 днів. Оборона тривала до 31 серпня 2014 року.

Травень 2014 року: українські військові утримували старий та новий термінали Донецького аеропорту 242 дні оборона тривала до 22 січня 2015 року.

6 серпень 2014 року: бої за Іловайськ які тривали до 30 серпня 2014 року.

21 січня 2015 року: зимові бої за Дебальцеве, які тривали до 18 лютого 2015 року.

Це найбільш відомі і найбільш запекліші бої українських військових на сході нашої країни.

Багато бійців, зокрема ті, що прийшли з-під Іловайська, зіткнулися із зрадництвом, нерозумінням, дефіцитом підтримки, відсутністю порозуміння з боку населення. Фахівцям довелося зіткнутися з демонстративними суїцидами, пияцтвом, психічними розладами військових та ін.

З опитування учасників АТО (ООС) які брали участь у бойових діях в оточенні[3;4].

Що допомагало не здаватись та підтримувати морально-психологічний стан?

– Відповідальність за підлеглих. Знання що скоро має бути підсилення. Підтримка одне одного.

– Злагожденість офіцерського складу, страх підставити один одного, відповідальність за солдат. Усвідомлення того, що морально здатись це вірна смерть.

– Допомогало відповідальність яка на тебе покладалась. Розуміння своєї справи. Коли віриш у те, що робиш не виникає таких питань. Роботу свою потрібно любити.

– Наказ. Бажання нанести противнику максимальні втрати.

Були думки про самогубство, дезертирство? Чи були такі випадки у ваших підрозділах?

– Не було. Сильний тиск на командира. Виконувати завдання коли біля тебе командир легше.

– Таких думок не виникало і в загалом за час боїв в оточенні в бригаді жодного суїциду.

– Випадки були гроші штовхають людей на самогубство та дезертирство. Також проблеми в особистому житті штовхають на самогубство. Тиск з дому. Виснажена психіка [3].

Оточення – найбільш складний вид бою як у тактичному, так і в психологічному розумінні. Наші війська зустрілись з стресовою обстановкою до якої частково не були готові. Низька психологічна підготовка загострила напругу серед військових. Потрібна постійна і точна діагностика військовослужбовців, які беруть участь в бойових діях. Також за даними опитування впливає ще одне нагальне питання: це відсутність кваліфікованих фахівців з психологічної допомоги.

Під час спілкування з бійцями розумієш: війна – це середовище, де людина здатна проявити найкращі якості. Люди, які свято вірять у перемогу: «Бо з нами Бог і Україна! Бо за нами – Правда!». Та все ж війна, на якій їм довелося побувати, залишається у душах воїнів. Вона там – назавжди... Непроханою гостею приходитиме у мирні сни, громовицею нагадає про ворожі смертельні залпи, падатиме скупими сльозинками-спогадами про загиблих бойових побратимів.... Але якщо Батьківщина знову покличе, вони не роздумуючи промовлять: «Хто ж, як не ми!».

ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України 29.04.2017 №153 «Про затвердження Інструкції з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України».
2. Книжковий портал з персональними рекомендаціями і особистими колекціями. URL : <https://www.livelib.ru/author/568792-leonid-kitaevsmyk>
3. Кобза В. Незламні. Спогади полонених. *Військо України*. 2015. № 09 (179). С. 12–17.
4. Широбоков Ю.М. Особливості перебування військовополонених у психологічному просторі «релігійна обробка». *Сучасні дослідження вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 3–4 березня 2017 р.). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С. 105–107.

*Оксана БАБІЧ, Дмитро КОРШЕВНЮК,
Євген САСЬКО, Вероніка ГАРАЗДОВСЬКА, м. Київ*

ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТОСТІ З УРАХУВАННЯМ ТИПІВ ЕМОЦІЙНОГО РЕАГУВАННЯ

Діяльності силових структур притаманний ряд особливостей, результати впливу яких тісно пов'язані з людським фактором та психологічними характеристиками особового складу.

Кожен із заходів передбачає у людини, задіяної до них, прояви певних морально-вольових якостей, наявність яких доцільно визначати на ранньому етапі вивчення кандидатів.

Правильне розуміння характеристик особистості, та зокрема, її емотивного стану, відіграє велику роль для досягнення потрібного результату у повсякденній діяльності та в екстремальних умовах, які з різною періодичністю властиві зазначеним структурам.

Емоції – це психофізіологічний феномен, якому властивий характер змінення вегетативних показників (артеріальний тиск, частота серцевих скорочень тощо) та психомоториці (міміка, пантоміміка, рухливих реакціях, голосу) [1].

Емоції кваліфікують як «психічні процеси, що відбуваються у формі переживань та віддзеркалюють особистісну значущість й оцінку зовнішніх і внутрішніх станів для життєдіяльності людини». Головною характеристикою емоцій є їхня суб'єктивність.

Емоція – це оціночна реакція людини на певні ситуації (реальні або можливі). Емоції й психічні стани нерозривно пов'язані: мають інтегративні функції та забезпечують реагування людини як цілісності (у його духовній, психічній і тілесній єдності) на поточну ситуацію, на всі впливи, спрямовані на неї. Будь-який психічний стан містить у собі певні емоції як невід'ємну складову [1].

Саме в початковий період формування психічного стану виникають найпотужніші емоції як суб'єктивні реакції людини, що виражає своє відношення до процесу реалізації актуальної потреби. Щоб краще розуміти емоції, їх перебіг і властивості, слід усвідомити, що вони є властивістю психіки людини та одним із проявів її психічних станів.

Психічний стан – це цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, що показує своєрідність перебігу психічних процесів залежно від відображених предметів і явищ дійсності, попередніх

станів і психічних властивостей особистості. Є конкретним проявом усіх компонентів психіки, які неминуче мають окрему, різну чи однакову напруженість та силу. Являє собою складне, відносно стійке психічне явище, що змінюється, підвищуючи або знижуючи активність і успішність життєдіяльності індивіда в кожній конкретній ситуації [2].

Усі психічні стани є як переживанням, так і поведінкою, що має деякий зовнішній прояв. Порівняння психічних станів індивіда й має у якісному аспекті дозволяє зрозуміти можливість вираження загального колективного стану однією людиною. Так, лідером зазвичай стає той член групи, що, одержуючи й переробляючи масу інформації, найкраще виражає суспільний «спектр» стану людей [2].

Емоції трансформуються у поведінкові реакції. Це миттєво поєднує складний ланцюг людського сприйняття від стимулу до конкретної дії. Так, при розпізнанні загрози і при небезпеці людина одразу відчуває страх і жах, що змушує її відсторонитись, збігти, підкорюючись інстинкту самозбереження.

Емоції співвідносяться із рисами характеру людини: страх властивий боязкості, радість – дружності, а очікування – допитливості. Граничні вираження почуттів в подальшому можуть визначити навіть картину психічних розладів: стан смутку людини у крайньому ступені переходить у депресію, гнів – в агресію, а відраза – в параноїдальний розлад [3].

Особам з різними типами особистості властиві зовсім різні мотиви їх поведінки та прояви щодо власної реалізації. Наприклад, декому вкрай необхідно привернути увагу оточуючих, задля чого він готовий завдати болю колегам чи близьким, захоплюючись собою та своїми гідними та негідними вчинками [4]. Для інших важливо отримати владу, разом з цим вони прагнуть впливати на людей, тримати все під контролем, при цьому чітко дотримуватись міри дозволеного та не виходити за рамки загальноприйнятого. Вони не виносять непокори собі. Негативний бік таких осіб – схильність до роздратувань з афективними вибухами, пошуку об'єктів, щоб на них зірвати свою злість, дріб'язкові акуратність та педантизм, додержання усіх правил, навіть на шкоду справі [4].

Деякі відрізняються активним рухом до своєї мети та увагою до підвищення особистої ефективності. Їм властива висока працездатність та вимогливість у цьому до інших. Таких людей доцільно залучати до вирішення складних задач, які вимагають пробивних властивостей. Однак, вони негативно реагують на критику або недооцінення їх внеску

у спільну справу, вперті та не надто сприйнятливі до зворотного зв'язку [4].

Є також низка інших психотипів, кожен з яких має свої особливості та прояви у суспільному житті та у професійному середовищі.

З психотипом людини та проявом акцентуацій особистості певною мірою співвідноситься її емоційне реагування.

Тому важливо у вивченні особистості, у тому числі її професійних характеристик та схильностей, визначати тип її емоційного реагування. Адже для виконання різних видів завдань потрібно враховувати властивості певних психічних станів і типів даного реагування.

Для забезпечення цього пропонується визначення основних характеристик особистості за допомогою методу експертного оцінювання, зокрема, з використанням методу семантичного диференціалу.

Семантичний диференціал – це вимірювальна техніка, заснована на використанні факторного аналізу відносно дослідження значень. За визначенням Ч. Осгуда, “Семантичний диференціал є в основному комбінацією методу контрольованих асоціацій і процедур шкалування” [5]. Використання цього методу виявляє певні особливості емоційного реагування та особистісну психічну акцентуацію. Це відображає прояви психотипів, які присутні та переважають як у конкретної людини, так і взагалі в середовищі, яке становить інтерес для дослідження. Результати дослідження доцільно враховувати для подальшого залучення осіб до певних видів діяльності, де вони можуть виконувати завдання з максимальною ефективністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин Е.П. И32 Психология эмоций. СПб.: Питер, 2012. 464 с.
2. Психические состояния: Хрестоматия / Сост. и общая редакция Л. В. Куликова. СПб. : Питер, 2001. 512 с.
3. Величко М. Теория эмоций Келлермана-Плутчика. URL : <http://psy-diagnoz.com/theories/103-teoriya-emotsij.html>
4. Грунина С. Научный профайлинг. URL : <https://profilegroup.ru/poleznyie-materialyi/stati/tipologiya-lichnosti.html>
5. Петренко В. Ф. Основы психосемантики. СПб.: Питер, 2005. 480 с.

ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

На сьогодні в Україні, в умовах розвитку усіх сфер суспільного життя, у тому числі й освітнього процесу, направлену на вдосконалення системи освіти та виховання майбутнього покоління, трапляються випадки, що призводять до різноманітних поведінкових відхилень у неповнолітніх.

У ХХ ст. проблему «важких» дітей було порушено П. Блонським, Л. Виготським, В. Кащенко, С. Шацьким та ін. Уперше термін «поведінка, що відхиляється» з'явився в Короткому психологічному словнику за редакцією А. Петровського і М. Ярошевського у 1985 році [1]. Серед вітчизняних і зарубіжних дослідників досі ще не сформовано єдиного погляду на поняття «девіантна поведінка», тому серед основних видів поширених девіацій у поведінці неповнолітніх було визначено такі як: агресія, азартні ігри, інтернет-залежність, куріння, алкоголізм (пияцтво), наркоманія, злочинність і правопорушення, статеві девіації та суїцид. Найчастіше саме «коріння девіації» лежить у глибинних процесах подружнього життя сім'ї, коли дитина стикається з байдужістю, нерозумінням, колізіями між батьками, неправильно встановленими пріоритетами. Це породжує такі девіації, як обрання дітьми поведінки безпритульних, бродяжництво, жебрацтво тощо. Сьогодні в соціальній літературі безпритульність описується як «стан людської особистості, який характеризується відсутністю мінімальної пристосованості до вимог, що висуваються до поведінки суспільством» [2, с. 48].

Девіантну поведінку (лат. *deviatio* – відхилення) здебільшого розуміють як поведінку, яка не відповідає очікуванням суспільства, що відображають загальноприйняті або офіційно затверджені соціальні норми, традиції та правила. Людина з такою поведінкою поводить себе не так, як усі, її манера поводження відрізняється від звичайної, прийнятої для всіх [3, с. 10].

У сучасній соціологічній літературі склався підхід, який абсолютизує роль родини в подоланні девіантних явищ. Зокрема, І. Пеша і Н. Комарова щодо ролі сім'ї у вихованні зазначали: «Насамперед сім'я забезпечує: природність процесу виховання; емоційний контакт дитини з дорослими членами родини, який ґрунтується на довірі; виховання в

такому мікросередовищі, яке найповніше відповідає вимозі поступового залучення дитини до соціального життя; тривалість виховного впливу батьків; інтегративний характер виховання; індивідуальний підхід до кожної дитини; взаємозацікавленість у стосунках; контроль за негативними проявами серед дітей, за негативними впливами на них як внутрішніх, так і внутрішніх чинників – однолітків, засобів масової інформації, мистецтва, молодіжної субкультури тощо» [2, с. 43].

Ю. А. Клейберг трактування причин девіантної поведінки тісно пов'язує з розумінням самої природи цього соціально-психологічного явища. Відомо, що в людській поведінці поєднуються компоненти різного рівня, а саме біологічні, психологічні й соціальні. Залежно від того, якому з них у рамках тієї чи іншої теорії надається велике значення, визначаються основні причини цієї поведінки [4, с. 631]. Різними авторами називаються інші фактори соціальних девіацій, зокрема індивідуальні відмінності між учасниками соціальної взаємодії, невиконання соціальних очікувань, невідповідність між особистими якостями людей і розподілом благ, вплив норм девіантної субкультури. Водночас соціологи того часу виявили зв'язок між соціально-економічними умовами існування суспільства й девіантною поведінкою, не змогли до кінця диференціювати та пояснити природу цих відхилень. У рамках вітчизняних досліджень проблеми девіантної поведінки переважно пояснюються двома причинами, а саме суперечністю між вимогами норми й вимогами життя, з одного боку, та невідповідністю вимог життя інтересам цієї особистості, з іншого боку. Це викликано протиріччям розвитку суспільства. Основним тут є протиріччя між стабільністю та мобільністю суспільства як системи. Деякі дослідники вважають, що головною причиною всіх соціальних відхилень є соціальна нерівність. Вона породжує протиріччя між потребами та нерівними можливостями їх задоволення залежно від того, до якої соціальної групи належить індивід, який соціальний статус він має. Соціологічні теорії не пояснюють, чому в одних і тих самих соціальних умовах різні люди демонструють різну поведінку. Слід відзначити, що соціальні умови дійсно визначають характер соціальних девіацій (масштаб поширення цих явищ у суспільстві чи соціальній групі). Проте їх недостатньо для пояснення причин і механізмів девіантної поведінки конкретної особистості [4, с. 631].

Зазвичай вчені пояснюють девіантну поведінку неповнолітніх недоліками виховання, внаслідок чого формуються стійкі психологічні властивості, які зумовлюють вчинення не схвалюваних суспільством дій.

У неповнолітньому віці девіації можуть бути наслідком незавершеності процесу формування особистості, негативного впливу сім'ї, залежності від найближчого оточення й прийнятих у ньому ціннісних орієнтацій. У більш зрілому віці девіантна поведінка може бути результатом неправильного розвитку особистості або дії несприятливої ситуації, в якій вона опинилась [5, с. 38].

Отже, девіація як соціальне явище може розглядатися як форма дезорганізації світогляду та поведінки індивіда, групи чи категорії осіб, яка характеризується невідповідністю моральним і правовим нормам та очікуванням суспільства. Відповідно, девіантність може розглядатися як якісна характеристика суб'єкта девіації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демічева А. В. Проблеми девіантної поведінки молоді в умовах трансформації сучасного українського суспільства: автореф. дис... канд. соціол. наук : 22.00.06 / Харк. держ. ун-т. Х., 1998. 16 с.
2. Пеша І. В., Комарова Н. М. Інформованість громадян України щодо причин та наслідків соціального сирітства. *Український соціум*. 2004. № 2 (4). С. 40–51.
3. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ, 2011. 520 с.
4. Чайковська О.М. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології* : Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2015. Вип. 28. С. 627–637.
5. Зобенько Н.М. Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх. *Рідна школа*. 2012. № 3 (березень). С. 36–40.

УКД 159.9.

*Наталія КАЛЬКА,
Галина ОДИНЦОВА, м. Львів*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОБОТИ ЗІ СНОВИДІННЯМИ ОСІБ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ТРАВМАТИЧНІ ПОДІЇ

Сновидіння є особливим людським феноменом, який відображає у собі тонку об'єднувальну ланку свідомої та несвідомої підструктури психіки людини. На думку А. Панґраці, сні допомагають глибше усвідомити драму життя, віднайти ресурси та вселити надію. У психічній реальності індивіда це явище десь посередині між психологічним та духовним горизонтом. Вони можуть як утішати, так і бентежити, й оцінювати їх треба розважливо та з відкритістю розуму [2, с.83].

Сни підносять нас над обмеженнями фізичного життя, дають змогу ввійти в контакт із силами підсвідомості. Іноді вони попереджають про події, що можуть відбутися в майбутньому або віддзеркалюють тривоги та страхи сновидця [2].

Сни, їхнє символічне та смислове навантаження для індивіда є важливим елементом у психоконсультативній та психотерапевтичній роботі з особами, особливо тими, хто пережили кризові та травматичні події. Тракткування снів та роботи з ними є визначальним у пошуку копінг-стратегій подолання травматичних ситуацій та набуття ресурсу.

Травматична подія залишає слід у психіці та «перебуває» у різних частинах мозку певний час. За цей час у людини з'являється можливість побороти наслідки цієї події. Сновидіння має чудову здатність символічно презентувати матеріал. Сильні і складні життєві переживання, травми, трагедії концентруються в символічному вираженні. Символи в сновидіннях стають несвідомими механізмами, що приховують свій зв'язок не тільки з переживаннями в минулому, але і з хворобливими афектами.

Х. Дікманн виокремлює три фундаментальні підходи трактування сновидінь:

- перший підхід розглядає сон як частину зовнішньої реальності, оскільки він не передбачає чіткої різниці між несвідомими фантазіями та реальним життям;

- згідно з другим підходом – сни є посланням Бога і є зашифрованими повідомленнями, що потребують ретельного трактування;

- у сучасному трактуванні сновидінь популярний індивідуальний підхід, у якому кожен мотив та елемент співвідносяться з індивідуальною історією клієнта та особистим досвідом [1].

У психоаналітичній традиції, зокрема аналітичній психології К. Юнга, сновидіння розглядають як елемент психічного життя і трактування їх опирається на такі основні базові положення, як вираження несвідомого через особисту та архетипічну структуру, смисли, які можна розшифрувати через компенсаторний процес в несвідомому, цільову тенденцію в бік індивідуації та аналіз серії снів, а не одиничних варіантів [4].

Для цього К. Юнг пропонує застосовувати метод ампліфікації (розширення), який передбачає пошук історичних, міфічних та культурних паралелей з метою метафоричного розуміння сну, завдяки цьому відбувається об'єднання особистісного контексту сну з індивідуальними образами.

Гештальт-терапія пропонує аналіз сновидінь з позиції не інтерпретації, а програвання їх елементів для інтеграції особистості. Ф. Перлз зазначав, що сни є екзистенційним посланням людини собі, ким вона є і що переживає в конкретній життєвій ситуації. На його думку, сни є шляхом до інтеграції і забезпечують повернення відчужених частин особистості [1].

Щоб зрозуміти сон, необхідно та важливо зіграти роль кожного елементу та фігури зі сну, предметів, явищ тощо. Через програвання елементи сну відображають систему стосунків у просторі психічного та соціального життя особистості.

Цікавим варіантом роботи зі снами в гештальт-підході є усвідомлене сновидіння, що дає можливість зрозуміти суть та роль елементів та складових сну в індивідуальній історії особистості. В усвідомленому сні людина має змогу оцінювати ситуацію, приймати рішення і змінювати перебіг сну за власним бажанням. Контроль сну дає можливість активізувати внутрішні ресурси та відчути якість та повноту життя.

Схожим до гештальт-терапевтичного підходу у роботі зі сновидіннями є психодрама. За допомогою використання технік психодрами людина має змогу вивільнити енергію несвідомого, зробити своє життя та себе у ньому більш усвідомленим. Психодрама акцентує на екзистенційному змісті сновидінь, а його суть тлумачить через програвання основного сюжету чи ролей учасників сну [3]. Важливо, щоб усі тлумачення сну трансливала сама особа, що бачила його, шляхом спонтанних дій та емоційних переживань образів сновидінь. Основні компоненти, які включає в себе робота зі сном у психодрамі: відтворення сну, його продовження та спонтанна актуалізація латентного бажання.

Узагальнюючи підходи та техніки у роботі зі сновидіннями для осіб, які пережили травматичні події, ефективним може бути використання таких:

- невербальні засоби роботи зі сном (зобразити емоції та події сну через тілесні канали, рухи, завдяки чому вивільняється і глибше усвідомлюється зміст сну);

- розповідь сну з позиції найважливішого, найменш зрозумілого і найменш приємного його учасника (найбільше інформації містять розповіді, де присутнє ототожнення себе з найбільш неприємною чи незрозумілою фігурою);

- діалог між учасниками сну (дає можливість погляду на проблему з різних позицій та усвідомлення власних переживань);

– альтернативне закінчення (намагання уявити себе сильнішим або ввести нового персонажа, який буде підтримкою чи допомогою. Важливим завданням є зміна сюжетної лінії сну і придумування абсолютно іншого закінчення. Такий підхід є особливо дієвим, коли сняться жахи).

Загалом, у сучасних психотерапевтичних підходах все частіше використовується не тлумачення сновидінь, а їх малювання, ліпка, програвання, створення картини сну в пісочниці тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джойс Ф., Силлс Ш. Работа со сновидениями. URL : <https://gestaltclub.com/articles/gestalt-terapia/4937-rabota-so-snovideniami>
2. Панграці А. Біль не триватиме вічно. Взаємодопомога в жалобі за померлими та при інших втратах / перекл. О. Якимець за ред. Р. Скакуна. Львів : Вид-во УКУ, 2018. 184 с.
3. Чудаєва Н. А. Психодрама. Курс лекцій : навчальний посібник. Умань: Жовтий, 2014. 158 с.
4. Юнг К-Г. Архетип и символ. М.: Канон+, 2016. 336 с.

УДК 159.99

Олександр КУЦИЙ, м. Львів

ОРГАНІЗАЦІЙНА (КОРПОРАТИВНА) КУЛЬТУРА У ВІДОМСТВАХ УКРАЇНИ ІЗ ЗАВДАННЯМИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ

В Україні вже тривалий час намагаються досліджувати, оперувати та вдосконалювати таке поняття як «організаційна (корпоративна) культура». Поняття все більше стає «модним» та розповсюджується в професійному середовищі, а найбільше в бізнес-організаціях. Разом з цим, воно майже зовсім ігнорується в державному секторі. Напевно, тому й існують скарги на несприятливі умови для якісного реформування через наявність усталеної «певної системи». Склалась та продовжує впевнено існувати ситуація, за якої намагання особистостей з лідерським потенціалом з реформаторськими ідеями виявляються неспроможними їх реалізувати. Виявляється, що потенціал з ефективної реформи розбивається об супротив певних соціально-психологічних професійних умов, які багато хто критикує, але продовжує підтримувати. Парадоксально, але саме сформовані організаційно-культурні особливості гальмують розвиток організацій як в цілому, так й щодо

більшості з їх працівників. Окремі негативні явища дуже глибоко вкорінилися у професійно-психологічному середовищі й регулярно провалюють поодинокі спроби змінити систему. Злагоджена організаційна (корпоративна) культура як фактор ефективної реформи в наших силових структурах занадто сильно відстав, але є занадто важливим й буде ганебним продовжувати його ігнорувати.

Поняття корпоративної культури існує вже досить тривалий час. Й почнемо з Е. Шейна, який розглядає такі проблеми організаційної культури та лідерства як різне розуміння сутності організаційної культури, її структури, ролі в успіхах і провалах проєктів, методика дослідження культури, методика створення і трансформації культури. В Е. Шейна щодо організаційної культури мова йде про духовну культуру групи (організації), причому найбільше про культуру керівництва (управління) і культуру взаємин, комунікацій. Він застерігає від помилок, що є неминучими при поверхневому підході до дослідження і трактування корпоративної культури. Й лідерство є ключовим фактором формування, підтримання та трансформації корпоративної культури як реального явища [6]. Тому, управління культурою здатне регулювати лідерство й цим бути особливо корисним для діяльності в екстремальних умовах.

Л.М. Карамушка [5] вказала на «необхідність психологічного забезпечення управління організаціями». Це для України є потужною інновацією, але якщо це буде лише проблемою психологів з надання допомоги персоналу у вирішенні його проблем особистісно-психологічного та соціально-психологічного змісту – проблема ефективної діяльності організацій не може бути вирішена, оскільки це буде проблема лише певного відділу (кадрового, роботи з персоналом), а решта будуть дивуватись тій дивній та аморфній роботі й далі визнавати психологію нездатною вирішити хоча б щось.

А.М. Занковський [2] встановив, що «першою і необхідною умовою створення організації є не стільки загальна мета, скільки якась сила, що здатна надати будь-якій індивідуальній меті статус загальної і зробити її суб'єкта носієм спільної мети. Такою силою виступає організаційна влада – процес, що забезпечує стійку пріоритетність спільної мети над індивідуальними цілями працівників і використовує для цього широкий набір засобів, включаючи насильство». Для досягнення організаційної влади необхідно враховувати лідерство, мотивацію, процес й динаміку організаційного розвитку, групові норми, комунікацію, цінності організації в їх динаміко-процесуальних особливостях.

Д.А. Аширов [1] зазначає, що організаційна поведінка є «адаптованою психологією», як додаток психології до вирішення проблем менеджменту. Розуміння людей і управління ними становить сутність організаційної поведінки.

В.О. Співак [4] каже про корпоративну культуру як про складне, багатогарне, динамічне явище, що включає і матеріальне, і духовне в поведінці організації по відношенню до суб'єктів зовнішнього середовища і до власних співробітників. Це є системою матеріальних і духовних цінностей, проявів, що взаємодіють між собою, які притаманні даній корпорації, які відбивають її індивідуальність і сприйняття себе та інших у соціальному та речовому середовищах, виявляється в поведінці, взаємодії, сприйнятті власного і навколишнього середовища. Він вважає, що культура є властивістю людських спільнот, яка обов'язково виникає, трансформується й є одним з базових факторів існування цієї спільноти.

Вже була спроба з експериментального дослідження корпоративної культури як фактора службової взаємодії у військово-професійному середовищі, що проведене О.С. Колосовичем [3]. В результаті цього було доведено, що службова взаємодія має 4 основні фактори, з яких саме організаційна (корпоративна) культура є базовим фактором для функціонування інших трьох.

Далі перейдемо до короткого аналізу публікацій практиків [9], що викладене у наступних найбільш основних положеннях:

- типові помилки при цілеспрямованому формуванні: ігнорувати думку команди, її розвиток, будувати чи планувати процеси без участі персоналу, відсутність гнучкості та достатньої рішучості при прийнятті рішення, відсутність балансу в дихотомії аврал-відпочинок (постійне вимагання надмірних зусиль для досягнення поставлених завдань або ж пропускання розхлябаності);

- цінності організації, які «працюють» можуть бути сформовані в будь-який спосіб. Але, основними вимогами (умовами) їх формування є досяжність, зрозумілість, відносна простота, реальна необхідність, від 5 до 9 за кількістю (7 ± 2), виконання всіма членами колективу. Цінності пропонують розділяти за рівнями. Наприклад: основні цінності (регулюють всі процеси, такого роду «списки принципів» і конституції внутрішнього устрою є майже скрізь у відкритому доступі. Це як основні закони життя всередині – вони не можуть бути порушені заради іншої вигоди. Це має бути щось непорушне і принципово важливе), бажані цінності (в основі формування яких лежить перспектива, що в

даний момент для роботи не надто актуальна, але це те, до чого прагнуть), «вхідний квиток» (типові соціальні та поведінкові характеристики, які шукають в кандидатах і нових співробітників) та другорядні цінності (унікальні цінності, які будуть найважливішими і відрізняють принципово від інших організацій);

– для організаційної культури важливі п'ять основних систем: прийом на роботу (поведінка, що очікується), стратегія і постановка цілей (це об'єднує навколо спільних цілей, одночасно даючи зрозуміти, яких результатів мають домогтися), оцінка (як оцінюється поведінка? Наскільки часто? Чи надається зворотний зв'язок?), розвиток (реальний стан щодо професійного розвитку, його оцінка, залученість у вирішення професійних завдань), винагорода (матеріальні, моральні, емоційні, кар'єрні та інші фактори);

– культура організації дуже чутлива до змін, існує незалежно від того, займається хтось цим питанням навмисно чи ні. Якщо в організації не визначені правила поведінки, місія, цінності існують лише на словах, співробітники не розуміють сенс своєї роботи і діяльності організації, її культура буде слабкою, схильною до найменшого впливу з боку;

– ознаки сильної культури виявляються в тому, що вона показує, як прийнято поводитися, створює атмосферу довіри, творчості, надає можливість розкриття потенціалу, навіює впевненість, демонструє стабільність. Для оцінки сили культури можуть бути застосовані наступні критерії: бачення (розуміння персоналом діяльності організації, напрямку розвитку), місія (як виконується основне завдання), стратегія, цінності, стандарти поведінки, традиції, стиль лідерства, культура управління, рівень та особливості залучення персоналу в діяльність організації, соціально-психологічний клімат, вирішення конфліктних ситуацій, імідж, корпоративний стиль;

– створення сильної культури можливо лише за підтримки з боку керівництва організації та вищого менеджменту. Й це є щоденною працею кожного учасника команди. Тут немає чарівної таблетки або секретного алгоритму. Це мистецтво маленьких кроків. Завдяки сильній культурі упорядковуються всі робочі чи службові процеси, створюється сприятливий психологічний клімат в колективі, що дозволяє залучати в команду кращих фахівців і підвищувати якість праці.

Таким чином, зазначене може свідчити про те, що організаційна (корпоративна) культура є дієвим інструментом підвищення ефективності функціонування всіх організацій. Культура є властивістю людських

спільнот, яка обов'язково виникає, трансформується й є одним з базових факторів існування цієї спільноти, що реалізується в організаційній (корпоративній) формах. Ефективна культура створюється відносно тривалий час через цілеспрямоване та постійно регульоване впровадження елементів соціально-психологічного підґрунтя. Ознаками сильної культури є те, що вона показує, як прийнято поводитися, створює атмосферу довіри, творення, творчості, надає можливість розкриття потенціалу, сильних сторін кожного, навіює впевненість в майбутнє, демонструє стабільність компанії в даний час. Це й є необхідним елементом ефективної реалізації задумів з реформ всіх силових відомств України, що суттєво підвищить здатність персоналу бути готовим ефективно діяти в професійно-екстремальних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аширов Д. А. Организационное поведение: учеб. М. : ТК Велби, Проспект, 2006. 360 с.
2. Занковский А.Н. Организационная психология : учебное пособие для вузов по специальности «Организационная психология». 2-е изд. М.: Флинта: МПСИ, 2002. 648 с.
3. Колосович О.С. Психологічні особливості службової взаємодії офіцера з неформальними лідерами військового підрозділу : дис. канд. психол. наук : 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах. НУЦЗУ. Харків, 2015. 231 с.
4. Спивак В. А. Корпоративная культура. СПб.: Питер, 2001. 352 с.
5. Технології роботи організаційних психологів : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / за наук. ред. Л. М. Карамушки. К.: Фірма «ІНКОС», 2005. 366 с.
6. Шейн Э. Х. Организационная культура и лидерство / Пер. с англ. под ред. В. А. Спивака. СПб. : Питер, 2002. 336 с.
7. HR-лига. Сообщество кадровиков и специалистов по управлению персоналом. URL: <https://hrliga.com/>

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ
ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я: ДОСВІД США, ІЗРАЇЛЮ, ГРУЗІЇ
(аналітичний огляд літератури)**

Збереження психічного здоров'я військовослужбовців є найактуальніша проблема сьогодення, тому що виконання бойового завдання має досить багато стресогенних факторів і ризиків втратити психічне здоров'я, розчаруватися у військовій службі, в собі, і як наслідок отримати психосоматичні захворювання. Для збереження психічного здоров'я воїнам важливо відновлювати свій психоенергетичний потенціал, формувати стресостійкість, знижувати рівень тривожності, страху, а також постає потреба психологічної допомоги щодо збереження психічного здоров'я військовослужбовців.

Психологічна допомога військовослужбовцям спрямована на покращення морально-психологічного стану та зниженню наслідків бойової психічної травми. Аналіз літератури щодо організації психологічної допомоги військовослужбовцям засвідчив: в американській армії за наказом Міністерства оборони кожний військовий підрозділ повинен професійно володіти методами контролю бойового стресу, зокрема, методами первинної, вторинної і третинної профілактики стресу [3]. На рівні дивізій та бригад створено відділи охорони психічного здоров'я, які очолюють психіатри. У складі відділів є офіцери з охорони психічного здоров'я, які мають відповідний магістерський ступінь із психології чи соціальної роботи, ліцензію на діяльність та мінімум рік практичної роботи в медичних закладах. Вони зобов'язані надавати лікувальні послуги; планувати послуги з охорони психічного здоров'я у військовій частині та нагляд за якістю надання таких послуг; консультувати командирів та лікарів дивізії з питань психічного здоров'я; співпрацювати з капеланами, що відповідають за питання бойового стресу; співпрацювати з медичним персоналом, що супроводжує військових за кордоном; наставництво та забезпечення навчання медичного персоналу найновіших практик діагностики та лікування психологічних і психічних розладів, проведення діагностики та підготовка звітів щодо ризику скоєння самогубств у військовій частині тощо [3].

Важливою для підготовки військових до стресових ситуацій є навчальна програма «Battlemind» (www.battlemind.org) розрахована на солдатів, командирів та подружжя військовиків, що базується на позитивно орієнтованих підходах, опирається на сильні риси учасників програми, ідею взаємопідтримки і поваги до командира як відповідального за психічне здоров'я військовослужбовців [7].

Психосоціальна підтримка існує і для родини військовослужбовця під час перебування його на військовій службі. Фахівці психічного здоров'я NGO організують програми з формування стресостійкості та здійснюють психосоціальний супровід не тільки дружин, а й дітей. (Реалізуються і програми підтримки родин загиблих військовослужбовців, наприклад TAPS[8].

У бойових військових частинах, переважно на рівні бригади, створені підрозділи з контролю бойового стресу, та мета їх полягає у виявленні ознак ПТСР; перенаправлення їх до фахівців для подальшої перевірки симптомів; організувати профілактичні заходи. До складу підрозділів входять психіатри, психологи, соціальні працівники, спеціалісти з психічного здоров'я та ін.

Також у США створено Департамент у справах ветеранів (ВА), що має бази для збереження психічного здоров'я ветеранів. Департамент розширив клінічні програми для забезпечення активного виявлення депресії, ПТСР, проблем з алкоголем, військових сексуальних травм та для відновлення психічного здоров'я в закладах первинної медичної допомоги, в інших медичних і реабілітаційних закладах. Організація забезпечує доказове спеціалізоване лікування ветеранів у стаціонарах, лікарнях за місцем проживання та в амбулаторіях зі спеціальними послугами лікування ПТСР; лікування проблем із зловживанням наркотиків та алкоголю, серйозних психічних розладів, а також забезпечує загальні послуги з відновлення психічного здоров'я та послуги професіоналів. Департамент підтримує близько 250 стаціонарних реабілітаційних програм котрі спрямовані, на психологічну реабілітацію військовослужбовців з симптомами ПТСР [1; 2;5].

У реабілітаційних центрах працюють мультидисциплінарні команди, що передбачає тісну співпрацю психіатрів, психологів, соціальних працівників, сімейних терапевтів тощо.

Організація психологічної допомоги в Грузії. Грузинська програма психологічної допомоги учасникам бойових дій розглядає основні завдання: виявити рівень психологічної готовності військовослужбовців (офіцерів) до виконання завдань; визначити характер психотравм,

отриманих військовослужбовцями в бойових діях, прогнозувати можливості і динаміку виникнення ПТСР; відновити психологічну готовність військовослужбовців до виконання бойових завдань; управління ситуацією і психологічна допомога військовослужбовцям та членам їхніх сімей, спрямована на реадаптацію до мирних умов та ін. У грузинській програмі звертають увагу на специфіку зовнішнього ворога та місцевість. Звертають увагу на психологічний вплив російських мас-медіа на населення, проросійські погляди на події [3;5].

Досвід грузинських психологів можна взяти для українських фахівців, так як українські ветерани, повернувшись із зони бойових дій, також стикаються з фактами насильства з боку деяких «мирних» мешканців їхніх міст, що перебувають під маніпуляційним інформаційним впливом сусідньої держави-агресора. У роботі з учасниками бойових дій, використовуються індивідуальні та групові форми, надається телефонна екстрена психологічна допомога військовослужбовцям (ТЕРРВ), створюються психологічні консультативні центри та інші підрозділи екстреної допомоги для невідкладного надання кваліфікованої психологічної допомоги в разі серйозної кризи [3;5-7].

Проводиться психологічне навчання командирів усіх рівнів, передусім командирів підрозділів, відділів, екіпажів, що індивідуально працюють з підлеглими, які брали участь в бойових діях. Особлива увага зосереджується на формуванні позитивного настрою бійців, використовуються й мобілізаційні методи, зокрема: бойові кличі, «кричалки», пісні, бойові ритуали, підтримуються традиції, сформовані під час проведення локальних операцій і місій з підтримання миру. Серед психотерапевтичних напрямів психологічного супроводу та психологічної реабілітації військовослужбовців грузинські фахівці рекомендують розмовну (раціональну) терапію, бодинаміку, аутогенне тренування, NLP-терапію, поведінкову терапію, ігрову терапію, ароматерапію, арт-терапію, музичну терапію, бібліотерапію, зцілення вірою[5].

Попри те, що запропонований перелік видів психотерапевтичної допомоги відмінний від рекомендованих американськими фахівцями, значущість духовної компоненти простежується в обох підходах[3;5;7].

Організація психологічної допомоги в Ізраїлі. Досвід Ізраїлю особливо цікавий для України, адже ця країна веде бойові дії вже кілька десятиліть, і тут чи не найкраща в світі організація психологічної допомоги і військовослужбовцям, і ветеранам, і членам їхніх родин. В Ізраїлі понад 2500 фахових військових психологів, один фахівець на

70–90 військовослужбовців[4;5]. На особливу увагу заслуговує той факт, що військових психологів в Ізраїлі визначають як «офіцерів зі здоров'я душі», що унеможливорює спекуляції щодо психічної повноцінності військовослужбовців.

Ізраїльська система психологічної допомоги та підтримки складається з п'яти великих підрозділів: підрозділ діагностики, профілізації та профорієнтації; служба психологічної підтримки військовослужбовців; підрозділ із реабілітації та роботи з демобілізованими; служба підтримки та допомоги цивільного населення при кризових ситуаціях; служба роботи з сім'ями постраждалих. Також важливу роль в ізраїльській армії надається підготовка командирів, так як вони постійно перебувають пліч-о-пліч зі своїм підлеглим, і саме на них покладена роль первинної діагностики і скерування його до спеціалістів: психолога, психотерапевта[4;5].

Участь наших захисників у бойових діях є потужним стресом, який призводить до порушень: функціональних, психологічних, фізіологічних. Спричиняє розвиток соматичних захворювань і виникненню патологічних реакцій. Тому, дуже важливим для заступників командирів з морально-психологічного забезпечення є організація психологічної допомоги з метою попередження наслідків бойової психічної травми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наконечний В.Д., Клименко В.С., Копаниця Н.І. Досвід організації психологічної роботи під час ведення збройних конфліктів, підготовки та виконання миротворчих завдань. К., 2013. 56 с.
2. Сірко Р. Методологічні питання екстремальної психології. URL: www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe
3. Список почуттів. URL: <http://www.cnvc.org/ru>.
4. Фельдман А. Інтерв'ю. *НейроNEWS: психоневрологія і нейропсихіатрія*. № 9 (73). URL: <http://neuronews.com.ua/page/albert-feldman-E280A6ochen-vazhno-sozdat-takuyusistemu-pri-kotoroj-voennosluzhacshij-smogC2A0byC2A0poluchit-psihologicheskuyupomocsh-na-vseh-etapah-neseniyaC2A0sluzhby-iC2A0posleC2A0demobilizacii>
5. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : Навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. 208 с.
6. <http://www.realwarriors.net/>.
7. www.battlemind.org
8. www.TAPS.org

*Алла НЕУРОВА,
Валерій ЛЯШЕНКО, м. Львів*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ СЛУЖБИ

Під час вторгнення військ РФ на сході України і початку бойових дій гостро постало питання забезпечення психологічного супроводу військовослужбовців в екстремальних умовах служби. Однак слід зауважити, що в перші роки при вирішенні цього завдання виникало багато труднощів і проблем. Не було теоретичних і методичних рекомендацій для проведення роботи з психологічного супроводу особового складу в екстремальних умовах гібридної війни.

На сучасному етапі психологічний супровід – це комплекс заходів з підтримання оптимального стану психічного здоров'я військовослужбовців, психологічної стійкості до впливу факторів стресу та готовності до виконання обов'язків військової служби та запобігання виникненню негативних психологічних станів. (Н. А. Агаєв, А. Б. Дейко, О.Г.Скрипін, В.В. Поливанюк, О. В. Еверт) [2].

Здійснивши аналіз науково-психологічних джерел, можна сказати наступне, питання організації психологічного супроводу діяльності особового складу різних військових формувань займалися військові науковці-дослідники: В. І. Алещенко (морально-психологічне забезпечення застосування військ), М. Й. Варій (проблема морально-психологічного стану військ), М. І. Д'яченко, Л. О. Кандибович (психологічні проблеми підготовки до діяльності), О. Г. Караяні (забезпечення соціально-психологічної стійкості військових підрозділів) [4;6].

Є. В. Кравченко, О. В. Тімченко, В. Є. Хрестінко (психологічний супровід оперативно-службової діяльності органів і підрозділів Внутрішніх справ), В. Ф. Кулаков (морально-психологічне забезпечення діяльності військ), Лебедева С. Ю. (психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України), М. Г. Логачов (психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях), Г. В. Ложкін, Приходько І.І., (психологічне супроводження військовослужбовців у діяльності за екстремальних умов), В. І. Савінцев (морально-психологічне забезпечення бою), В. В. Стасюк (соціально-психологічне забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів), Л. М. Уваров (сутність

та зміст морально-психологічного забезпечення), М. Ф. Феденко, Л. Ф. Желєзняк (морально-психологічне забезпечення бойових дій частини і підрозділів), В. В. Ягупов (сутність та зміст морально-психологічного забезпечення) та ін. [4;6].

Завданнями психологічного супроводження виступають:

- діагностика професійно-значимих психологічних властивостей, так як цей вид адаптаційного синдрому часто детермінований прихованою професійною непридатністю;
- психологічне консультування для мобілізації професійної активності контрактника;
- підтримка у саморегуляції емоційних станів та зняття стану тривоги; формування позитивної установки на подолання труднощів [6].

Психологічне супроводження зводиться до оцінки реальної компетентності спеціаліста, надання допомоги у підвищенні кваліфікації, подолання почуття професійної неповноцінності, що з'являється, формування адекватної професійної самооцінки.

Таким чином, психологічний супровід здійснюється в три етапи:

- 1 етап – підготовчий;
- 2 етап – виконання службово-бойових завдань;
- 3 етап – психологічна реабілітація особового складу після виконання службово-бойових завдань [5].

Перший етап: підготовчий. Під час відбору військовослужбовців для виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах проводиться психодіагностичне обстеження. Під час проведення індивідуальної бесіди з військовослужбовцем оцінюється психічні властивості характеру: імпульсивність, агресивність, неврівноваженість.

Другий етап: виконання службово-бойових завдань, включає в себе такі основні напрями роботи:

- а) виявлення стрес-факторів, які негативно впливають на психічний стан військовослужбовців і ефективність їхньої службово-бойової діяльності;
- б) проведення психодіагностичних обстежень, здійснення контролю за психічним станом особового складу, виявлення військовослужбовців, які потребують психологічної допомоги та проведення психокорекційної роботи;
- в) проведення заходів психологічної допомоги, психокорекції, спрямованих на зняття гострих стресових проявів, відновлення працездатності;
- г) навчання й інструктаж військовослужбовців;

д) участь психолога в організаційних заходах;

е) напрацювання рекомендацій з: – попередження міжособистісних і міжгрупових конфліктів, нормалізації соціально-психологічного клімату в підрозділах; – проведення роботи з особовим складом з урахуванням психологічних особливостей і станів військовослужбовців; – тимчасового звільнення військовослужбовців від виконання службових обов'язків для проведення короткочасних відновлювальних заходів у зв'язку з розладами психічного стану і зниженням працездатності; – відрядження, евакуації військовослужбовців для надання кваліфікованої медико-психологічної допомоги [1; 3].

Третій етап: психологічна допомога та реабілітація особового складу після виконання службово-бойового завдання. Після прибуття до місця постійної дислокації проводиться психологічна декомпресія, яка проводиться з спеціалістами. враховуючи відпочинок військовослужбовців, робота з родинами і родичами військовослужбовців, вечори вшанування (з повідомленням підсумків діяльності, відмічати найбільш сумлінних військовослужбовців), індивідуальні зустрічі з родичами військовослужбовців і т. п. [1;3].

Тому психологічний супровід здійснюється за допомогою групового та індивідуального консультування, психологічної едукативної роботи щодо попередження можливих наслідків порушення поведінки у військовослужбовців, первинної підтримки особового складу до виїзду в зону ООС, під час виконання бойового завдання після травматичної події та під час адаптації після повернення з бойового завдання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ Міністра оборони України від 09.12.2015 р. № 702 «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)».
2. Діяльність психолога у ході психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України: (методичні рекомендації) / Міністерство оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України: О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, О.В. Евєрт. К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. 110 с.
3. Досвід організації психологічної роботи під час ведення збройних конфліктів, підготовки та виконання миротворчих завдань. Авторський колектив Наконечний В.Д., Клименко В.С., Копаниця Н.І., 2013. 56 с.
4. Ложкін Г.В. Психологічне супроводження діяльності військовослужбовців в екстремальних умовах: навч. посіб. Житомир: ЖВІРЕ. 2002. 273 с.

5. Прикладна психологія службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку : підручник / І. І. Приходько, І. І. Ліпатов, Л. Ф. Шестопалова та ін.; за заг. ред. проф. І. І. Приходька, 2-ге вид. Х. : НА НГУ, 2016. 334 с.
6. Журавель А.П. психологічний супровід оперативно-службової діяльності особового складу підрозділів охорони державного кордону України : автореф. дис...канд. психол. наук 19.00.09. / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2006. 20 с.

УДК 355.5

*Андрій РОМАНИШИН,
Юрій СУСОЛ, м. Львів*

ВПЛИВ УЧАСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У БОЙОВИХ ДІЯХ НА ЇХ СІМ'Ї

Підготовка та участь у бойових діях суттєво впливають на військовослужбовців, бойові підрозділи і підрозділи, які залишаються виконувати поточні завдання. Впливає це також і на членів сімей військовослужбовців. Ми розглянемо етапи підготовки та участі у бойових діях військовослужбовців та обговоримо важливість аналізу впливу тривалого перебування в бойових умовах на моральний дух членів їхніх сімей. Дані були отримані під час багато чисельних спілкувань із учасниками бойових дій та на власному досвіді авторів.

Кожен етап відрядження в район ведення бойових дій містить емоційний і організаційний елементи, які впливають, як на військовослужбовців, так і на членів їхніх сімей.

Етап «перед початком відрядження» починається з оповіщення про початок підготовки до участі у бойових діях і закінчується, коли військовослужбовці залишають пункт постійної дислокації. Його терміни можуть варіюватися від кількох тижнів до кількох місяців. Період «перед початком відрядження» часто провокує виникнення як заперечення, так і очікування розлуки.

З наближенням дати відправлення дружини часто запитують, чи дійсно військовослужбовцям потрібно їхати. Єднання з членами підрозділу, коли солдати думають і говорять про майбутнє відрядження та стосунки в підрозділі, важливе для згуртованості і безпеки підрозділу під час бойових дій. Але це може призвести до зростання почуття емоційної та фізичної віддаленості у дружин і дітей військовиків. Через це психологічне дистанціювання люди часто почуваються так, ніби їхні

близькі вже поїхали. Це може бути особливо складно для мобілізованих військовослужбовців або військовослужбовців Резерву, які переходять від цивільного до військового життя. У ширшому розумінні дружини цих військовослужбовців можуть мати значні труднощі звикання під час цього переходу. Очікуючи на відрядження в район ведення бойових дій, сім'ї переглядають свої особисті та сімейні справи, щоб змінити порядок життя під час відсутності військовослужбовця. Ставлення до статевої близькості може бути двоїстим і змінюється від бажання близькості до небажання бути близькими перед майбутньою розлукою. Побоювання про подружню вірність може стати темою обговорення або залишитись негласним. Перед відрядження в район ведення бойових дій для військових пар характерні часті суперечки. Усталені пари і ті, хто знайомий із циклом підготовки до участі у бойових діях, спроможні сприймати сварки як частину ритму подружнього життя і адаптації до цього процесу. Для менш досвідчених пар, особливо для тих, які вперше переживають довгу розлуку, такі сварки можуть викликати побоювання щодо завершення відносин.

Невирішені проблеми сім'ї мають потенційно руйнівні наслідки. У гіршому випадку, невирішена емоційна напруга може призвести до серйозних нещасних випадків або розвитку бойового стресу, який, у свою чергу, може стати причиною зриву виконання бойового завдання. Вдома значне подружнє засмучення заважає виконувати рутинні справи, концентруватися на роботі і займатися дітьми. Негативні емоції можуть призвести до того, що і військовослужбовець, і його дружина стають ще більше засмученими перспективою розлуки.

Коли військові пари можуть визначати і обговорювати свої взаємні очікування під час підготовки до участі у бойових діях, їхні шанси успішно адаптуватись до етапів відрядження вищі. У здорових парах очікується, що партнер, який залишається вдома, матиме свободу приймати незалежні рішення, підтримувати стосунки з друзями тієї ж або протилежної статі (для допомоги та соціалізації), ефективно керувати бюджетом, компетентно доглядати за дітьми, підтримувати зв'язок через посилки, е-мейли, повідомлення та телефонні дзвінки. Нездатність виконувати ці та інші очікування часто стає джерелом неправильного сприйняття, спотворення і образ під час і після відрядження.

Етап «безпосереднього відрядження» – це період від виїзду з дому військовослужбовця до кінця першого місяця розлуки. Під час цього етапу виникають змішані емоції. Подружжя можуть відчувати почуття

дезорієнтації або перевантаження, можуть відчувати полегшення, що більше не мусять вдавати себе сміливими й сильними. Може бути залишковий гнів, пов'язаний з невирішеними питаннями, які залишилися, коли чоловік поїхав. Від'їзд створює розрив, який може призвести до відчуття печалі, самотності або занедбаності.

Етап «самозабезпечення» триває з кінця першого місяця відрядження до одного місяця перед поверненням додому. Самозабезпечення – час встановлення нових джерел підтримки і нового режиму. Коли виникають проблеми, більшість дружин/чоловіків вважають, що вони здатні впоратися з кризами і приймати важливі рішення самостійно. Частота, метод і зміст спілкування між військовими та їхніми сім'ями є важливими чинниками на кожному етапі відрядження, але особливо підчас самозабезпечення. Багато сімей можуть залишатися в контакті за допомогою відеоконференцій через Інтернет. Для більшості військових дружин/чоловіків налагодження зв'язку з коханими є стабілізуючим чинником. Для тих, хто має складні взаємини під час телефонних дзвінків, контакт може посилити стрес у період відрядження. З набуттям доступності електронної пошти подружжя та військовослужбовці відчують себе більш впевнено; обидві сторони здатні ініціювати зв'язок і не обмежені можливостями здійснення телефонних дзвінків. Ще однією перевагою електронної пошти є можливість бути більш розсудливими стосовно того, що говорить, і контролювати інтенсивні емоції, які можуть бути надмірно тривожним.

Одним із недоліків поліпшеного доступу до зв'язку (мобільний зв'язок або електронна пошта) є безпосередність і близькість до тривожних новин як від сім'ї, так і від військовослужбовця. Практично неможливо приховати негативні почуття образи, гніву, розчарування і втрати, особливо по телефону.

Етап «закінчення відрядження» визначається як місяць перед поверненням військовослужбовця додому. Участь у бойових діях, може відзначатися несподіваним і пізнім оголошенням про подовження терміну бойових відряджень. Продовження відрядження зазвичай призводить до розчарування і тривоги для всіх учасників і може спровокувати несподівану напругу в той час, коли всі очікують на повернення військовослужбовців. Особливо це характерно для військовослужбовців призваних за мобілізацією. Етап «закінчення відрядження» – це зазвичай час великого очікування. Як і під час етапу «перед початком відрядження», тут можливі суперечливі емоції: радість, що солдат повер-

тається додому; побоювання, занепокоєння, що подружжя може не погоджуватись з тим, як все відбувається; хвилювання щодо втрати самостійності або зміни ролей; турбота про те, як дійдуть згоди члени родини. Коли розлука майже закінчена, можуть знову виникнути складнощі в прийнятті рішень.

Етап «після відрядження» починається з повернення військовослужбовця з району бойових дій і прибуття додому, іноді спочатку в район відновлення боєздатності. Після повернення додому зазвичай триває «медовий місяць», під час якого сім'ї возз'єднуються; однак вони можуть скоро відчувати себе емоційно віддаленими. Після повернення військовослужбовці знову встановлюють свою роль чоловіка/дружини або батька/матері в сім'ї. Це важливе завдання, яке може вирішуватися природно або призвести до напруженості в сім'ї. Військовослужбовці можуть відчувати тиск через бажання надолужити згаяний час і пропущені важливі моменти. Вони хочуть швидко відновити авторитет, який мали раніше. Попри це, деякі речі змінилися за час їхньої відсутності: подружжя зазвичай стають більш автономними протягом відрядження, діти вирости, індивідуальні особисті пріоритети в житті могли змінитися. Очікувати, що все залишиться таким самим, як перед відрядженням, не виправдано. Ролі, які грають подружжя в шлюбі, потрібно відновити, можливо, в новій формі. Возз'єднання з дітьми буває як радісним, так і складним. Почуття дітей здебільшого залежать від їхнього віку і розуміння причин відсутності військовослужбовця.

Таким чином, ми бачимо, що командири підрозділів, фахівці структур морально-психологічного забезпечення мають бути готовими підтримати військовослужбовців та членів їхніх сімей протягом всіх етапів відрядження в район ведення бойових дій та запобігти ускладненням, які можуть виникнути в результаті участі військовослужбовців у бойових діях. Громадськість повинна допомагати сім'ям військовослужбовців, щоб вони могли ефективно впоратися з наслідками участі у бойових діях і мали можливість отримати допомогу, якщо виникнуть проблеми. Додаткові дослідження щодо усунення впливу участі у бойових діях на військовослужбовців і їхні сім'ї допоможуть ЗС України підготуватися до викликів інших збройних конфліктів.

*Вікторія РОМАШЕНКО,
Олексій БОЯРЧЕНКО, м. Маріуполь*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНИМ ПСИХОЕМОЦІЙНИМ СТАНАМ У ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

В сучасних умовах провідною сферою соціальної реалізації людини виступає сфера професійної діяльності. Саме в ній актуалізується творче начало в людині, спрямоване не на біологічне самоствердження, а на утвердження себе як суб'єкта в продуктивній праці з метою соціального визнання: суспільством, значущими оточуючими чи самим собою. Професійна діяльність постає для сучасної людини сферою, що дозволяє визначити суспільний статус, сформуванати стратегію спілкування з оточуючими, забезпечити певний рівень матеріального достатку тощо. Водночас, наявні психологічні дослідження дозволяють стверджувати, що особливості будь-якої професійної діяльності суб'єкта обумовлюються суспільними умовами її реалізації.

Визначення в спектрі визначальних чинників професійної реалізації правоохоронця суспільно обумовлюючих детермінант базується на думці, що «...не існує позасоціальної особистості і не існує позаісторичної особистості» (Б.Г. Ананьєв). Особливості правоохоронної діяльності та, значною мірою, атрибути її суб'єкта є результатом впливу конкретних історичних умов їх існування, а не наслідком ізольованого та стихійного процесу саморозвитку. Умови конкретної історичної епохи проєктують на суб'єкта правоохоронної діяльності макрозміни в суспільстві, політичні, економічні та інші перетворення, а також тенденції змін суспільної свідомості в оцінках населенням нашої держави діяльності окремого правоохоронця та системи правоохоронних органів загалом [2, С. 245-247].

Перш за все, відзначимо, що успішність психологічної підготовки серед особового складу правоохоронної служби пов'язані з такими їх особистісно-професійними характеристиками, як: а) відношення співробітника до служби; б) відповідність його особистісних характеристик змісту правоохоронної діяльності; в) особливості професійного спілкування; г) кількість подразників, що спричиняють ризик, потребують підвищеної обережності та безпечних дій; д) частота дій, пов'язаних із необхідністю прийняття самостійних рішень в умовах ризику. Детермінантами виникнення деструктивних емоційних станів

виступають негативні емоціогенні чинники, що впливають на співробітників при виконанні службових обов'язків в екстремальних ситуаціях правоохоронної діяльності. Серед них зустрічаються такі психічні стани, як дистрес, тривога, страх, фрустрація, афект, паніка, агресія. У цьому контексті особливої значущості набуває чинник «небезпека для життя і здоров'я». Крім того, значною мірою виражається динаміка переживань, що характеризується переходами від одного емоційного стану до іншого – від негативного до позитивного, або від одного негативного до іншого негативного, від домінування стенічних або астеничних емоцій до їх послаблення. Така мінливість емоцій впливає на якість професійних дій. Причинами виникнення деструктивних емоційних станів, що зумовлюють їх виражену динаміку є психологічна неготовність правоохоронців до дій у небезпечних ситуаціях та особливості їх емоційної сфери, зокрема схильність до негативних переживань при появі емоціогенних чинників. До типових характеристик особистості, котрі зумовлюють неадекватну поведінку службовців і появу деструктивного психічного стану в небезпечних для життя і здоров'я ситуаціях, відносяться 15 ознак: чутливий до загрози, тривожний, збуджений; схвильований, незадоволений, заклопотаний, агресивний; незахищений; гостро реагуючий на небезпеку, боязкий, імпульсивний, переляканий, злий; жорстокий; неспокійний.

Успішність перебігу зазначених стадій професійного становлення правоохоронців можлива тільки в умовах відносно сталого професійного середовища. Водночас, характерною ознакою сучасної системи правоохоронних органів МВС України є «вимивання» професійних, досвідчених кадрів із її лав [3, С. 158-160].

Не виглядають новиною для сьогодення випадки наставництва випускників спеціалізованих вищих навчальних закладів системи МВС України працівниками, що мають досвід практичної роботи близько 1 року. Які професійні цінності можуть бути передані та які професійні якості розвинені у молодого працівника наставником, що сам не так давно був курсантом? Залишаються за межами аналізу питання, пов'язані з наявністю певних педагогічних якостей такого наставника, що є необхідною умовою успішності передачі професійного досвіду. На сьогоднішній день знайти правоохоронця з досвідом оперативної роботи в підрозділі кримінальної поліції 10 років та більше є досить складною справою. Виходячи з цього, слід констатувати притаманну

для сьогодення тенденцію вимивання з лав системи МВС України професійного ядра, як головного носія професійних цінностей та моральних орієнтирів діяльності.

Молодим працівникам правоохоронних органів, які приходять для проходження служби в практичний підрозділ, не надаються для наслідування достойні зразки професійної культури та поведінки. Характер реалізації владних повноважень, як складової функціональних обов'язків правоохоронців в ситуаціях професійного спілкування з громадянами, певною мірою обумовлений наявністю чи відсутністю у них сталої узгодженості зовнішніх та внутрішніх компонентів професійної діяльності. Головним показником зазначеної узгодженості виступає рівень сформованості професійної ідентичності правоохоронця.

Мета психологічної підготовки працівників правоохоронних органів – формування у них психологічної компетентності при виконанні службових завдань в екстремальних умовах професійної діяльності. Завдання психологічної підготовки працівників правоохоронних органів полягає у розвитку емоційно-вольової стійкості до дії стрес-факторів, психологічних якостей і вмінь, необхідних для ефективного виконання професійних дій у небезпечних умовах оперативно-службової діяльності. Специфіка психологічної підготовки зумовлена особливостями правоохоронної діяльності, які виражаються у вимогах до особистісних і професійних якостей – емоційно-вольової стійкості, здатності до саморегуляції, психологічній надійності при впливі стресових факторів.

До психологічних умов організації професійно-психологічного тренінгу слід також віднести виявлення індивідуально-психологічних особливостей правоохоронців, сприяння розкриттю їх внутрішніх ресурсів, володіння професійно значущими якостями. Це дозволяє правильно визначати форми і методи підготовки, концентрувати свої зусилля в потрібному напрямку. Для тренувань, спрямованих на оволодіння вміннями емоційно-вольової саморегуляції, рекомендують наведені нижче методи психологічної роботи. Метод «Психологічне моделювання умов і труднощів професійної діяльності» – це комплекс способів і засобів, котрі сприяють створенню зовнішніх і внутрішніх (психологічних) умов, наближених до реальних умов [1, с. 13].

Метод цілеспрямованого уявлення ситуацій, – застосування якого спрямовано на формування вміння налаштуватися або зняти нервову напругу за допомогою уяви та уявлень. При налаштуванні на виконання певної професійної дії рекомендується згадати емоційні сцени,

ситуації, пов'язані з успішним розкриттям злочину, затриманням злочинця, героїчними вчинками.

Метод дихальної саморегуляції психічного стану використовується в ситуаціях, коли необхідно швидко «взяти себе в руки», заспокоїтися або, навпаки, підняти свій тонус. Даний метод складається з таких прийомів: заспокійливий ритм дихання, дихання на рахунок, затримка дихання.

Свідоме управління м'язовим тонусом – метод саморегуляції емоційного стану, покликаний нівелювати психічну напруженість, м'язову скутість, підвищує здатність службовця до успішної реалізації своїх можливостей [1, с. 15].

На основі вищевикладеного слід підсумувати, що описані методи протидії психоемоційним станам при підготовці працівників правоохоронних органів мають практичну значимість для формування у них психологічної компетентності, розвитку здатності до саморегуляції емоційних станів і поведінки в екстремальних ситуаціях професійної діяльності, а також емоційно-вольової стійкості, самовладання та почуття впевненості у своїх силах при виконанні службових завдань в умовах, небезпечних для здоров'я та життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ефремова Д. Н. Психологические особенности совладающего поведения при деструктивных эмоциональных состояниях: автореф. дис. ... к.пс.н. : 19.00.01. Москва, 2012. 28 с.
2. Кокун О. М. Сучасні тенденції психофізичного забезпечення діяльності фахівців в умовах ризику. *Проблеми екстремальної та кризової психології*: зб. наук. праць. Вип. Ч.1. Харків: УЦЗУ, 2007. С. 245–251.
3. Ятчук М. С. Психологія оперативно-розшукової діяльності : навчальний посібник. Київ: «ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 270 с.

УДК 378.01:159.9-051

Лариса РУДЕНКО, м. Львів

ДО ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У державному стандарті вищої освіти України із спеціальності 053 «Психологія» вказано, що об'єктом вивчення та, відповідно, професійної діяльності випускників відповідних ЗВО є: психічні явища, закономірності їх виникнення, функціонування та розвиток; поведінка,

діяльність, учинки; взаємодія людей у малих і великих соціальних групах; психофізіологічні процеси і механізми, які лежать в основі різних форм психічної активності [7, с. 5]. Відповідно до сформованих загальних і фахових компетентностей психолог бере участь у вирішенні комплексних завдань в освіті, охороні здоров'я, сфері соціальної допомоги населенню тощо, виконуючи діагностичну та корекційну, експертну та консультативну, навчально-виховну та науково-дослідницьку, а також культурно-освітню діяльність.

Як бачимо, специфіка роботи фахівців-психологів передбачає: різноплановість і багатофункціональність, складність завдань, особливий режим роботи, високий рівень психічно-емоційної напруженості праці, зокрема в екстремальних ситуаціях, підвищена соціальна відповідальність за професійні помилки. Зважаючи на це, завдання їхньої професійної діяльності полягають у тому, щоб: розуміти цілі психологічної допомоги, володіти глибокими професійними знаннями й уміннями, логічністю мислення, адекватністю та точністю сприйняття, особистісною та соціальною зрілістю, комунікативною компетентністю, толерантністю, терплячістю, витримкою та самовладанням. Для успішного й ефективного виконання професійних функцій кваліфікований психолог психолога має володіти такими якостями: спостережливість, аналітично-конструктивний склад мислення та самостійність суджень, відсутність упереджень, соціальний інтелект, позитивна «Я-концепція», соціальна спрямованість, емпатія, комунікабельність, проникливість, незалежність, креативність, рефлексивність, емоційна стабільність і стійкість до стресів, вміння адаптуватися до різних умов і чинників діяльності. Посадові обов'язки психолога передбачають також сформованість таких якостей, як домінантність, відповідальність, цілеспрямованість, організаторські здібності. Ці характеристики дають змогу досягнути належного рівня професійного розвитку, забезпечують продуктивну діяльність і самореалізацію психолога-практика [3].

Дослідження у попередніх публікаціях проблем і труднощів, виявлених у професійній підготовці психологів [5; 6], можемо констатувати, що багато випускників ЗВО, не сформувавши необхідних компетентностей, уявляють психологічну допомогу як певний ритуал, який лише потрібно достатньо точно відтворити для успішного результату. Стикаючись на початку професійної діяльності з реальними клієнтами, людьми, що потребують консультації, й котрі на практиці виявляються несхожими один на одного, новоявлені фахівці губляться від неперед-

бачуваності їхньої поведінки і виявлених психічних проблем. Справжні ситуації надання психологічної допомоги, особливо в екстремальних ситуаціях, часто призводять до того, що молоді психологи не розуміють клієнтів, своїх завдань і можливостей, не завжди здатні впоратися з посадовими обов'язками і, в результаті, приймають рішення реалізуватися в зовсім інших галузях.

На певних етапах свого професійного розвитку, передусім, під час навчання у ЗВО, майбутні психологи мають опанувати конкретні напрями роботи, найбільш популярні методики тощо. Саме це дасть змогу студенту-психологу, а в подальшому фахівцеві знаходити смисли у своїй навчально-професійній і власне професійній діяльності [2, с. 89]. Зазначимо також, що одержання психологічної освіти висуває підвищені вимоги до самостійного здобування знань і вмінь студентами. На жаль, навчальні перевантаження як студентів, так і викладачів часто не дають можливості повністю реалізувати весь потенціал освітніх програм. У підготовці психологів особливо важливою є можливість самостійно обирати і відвідувати деякі курси і спецкурси «за вибором». Викладачі, розробники і гарант освітньої програми, за якою здійснюється підготовка, мають допомогти студентам обрати не більш «яскраві» та «модні» курси, а ті, які найкраще відповідають напряму спеціалізації майбутнього фахівця.

Щоб модернізувати і підвищити рівень підготовки практичних психологів у проблематиці професійної підготовки психологів-практиків виокремлює «чотири взаємопов'язані аспекти проектування і становлення функціональної особистості психолога-консультанта: 1) побудова теоретичної моделі фахівця, що передбачає створення стандартів (норм і нормативів), вимог до особистості та діяльності психологів різного профілю спеціалізації; 2) первинний відбір професійно придатних кандидатів на здобуття професії; 3) розроблення змісту навчання та розвитку психологів-практиків; 4) вирішення проблеми власного професійного самовизначення фахівців (проблеми професійної ідентифікації)» [1, с. 167]. Безперечно, таких аспектів є значно більше.

Останнім часом із метою вдосконалення вищої освіти майбутніх психологів науковці звертаються до психотехнічного підходу, розкритого у працях А. Асмолова, Ф. Василюка, В. Кузовкіна, А. Пузирея та ін., який передбачає цілеспрямоване занурення студентів у спеціально організовані ситуації, що дають змогу переживати різні аспекти професійного досвіду, який згодом піддається з їхнього боку науково-

практичній рефлексії. Під час такого навчання сам освітній процес слугує психотехнічним експериментом, що спонукає до нового наукового знання, розроблення нових методичних прийомів практичної роботи, а головне – при цьому формується особистісно забарвлений досвід студентів, який є підґрунтям «образу процесу психологічної допомоги у психолога-практика» [4, с. 112]. Відповідно до цього підходу суттєвими напрямками подальшої модернізації вищої освіти психологів-практиків є: в обов'язковому порядку формування в майбутніх психологів компетентностей за трьома напрямками (науково-дослідницької діяльності в галузі психології, безпосередньої практичної діяльності та викладання профільних практико орієнтованих дисциплін); удосконалення педагогічних умінь, навичок і особистих якостей викладачів, зайнятих у професійній підготовці психологів-практиків; розвиток психотехнічного підходу і впровадження його положень у підготовку студентів-психологів; розроблення й удосконалення сучасних методів впливу, а також новітнього дослідницького інструментарію з метою перевірки ефективності опанування студентами методів психоконсультації та психокорекції [4, с. 113–114].

На наш погляд, професійну підготовку майбутніх психологів у ЗВО, необхідно здійснювати за двома основними напрямками: по-перше – організація та виконання освітньо-професійної діяльності (ефективне засвоєння загальноосвітніх і психологічних дисциплін, опанування умінь і навичок самостійної навчальної та професійної роботи, успішне проходження практики за всіма видами професійної діяльності психолога); по-друге – формування особистості психолога, визначення й усвідомлення його професійних інтересів і напрямів спеціалізації. При цьому фундаментальна теоретична та практична підготовка студентів-психологів має супроводжуватися вихованням і розвитком професійно важливих якостей особистості, становленням активної професійної позиції, що має тривати протягом усього періоду навчання у ЗВО та продовжуватися під час активної життєдіяльності фахівця в галузі практичної психології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика. 4-е изд., испр. и доп. Киев : Освита України, 2007. 332 с.
2. Вачков И. В., Гриншпун И. Б., Пряжников Н. С. Введение в профессию «психолог»: учеб. пособие / под ред. И. Б. Гриншпуна. 2-е изд., стер. Москва : Изд-во Московского психолого-социального института, 2007. 464 с.

3. Колесніченко О. С., Серeda Ю. І. Структурно-функціональна модель професійної підготовки психолога МНС України. *Проблеми екстремальної і кризової психології* : сб. науч. тр. Харьков : НУЦЗ України, 2012. С. 75–82.
4. Кузовкин В. В., Скоробогатова Н. А. Особенности модернизации системы образования психологов-практиков. *Психология и психотехника*. 2012. № 9 (48). С. 104–115.
5. Литвин А. В., Руденко Л. А. Удосконалення підготовки психологів у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки: збірник наук. праць* / гол. ред. Т. С. Плачинда. Кропивницький: ЛА НАУ, 2021. Вип. 9. С. 63–74.
6. Руденко Л., Бідюк Н. Проблеми професійної підготовки психологів у вищій школі. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні науки. 2020. № 12 (21). С. 230–347.
7. Стандарт вищої освіти України із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія» : наказ Міністерства освіти і науки від 24.04.2019 р. № 564. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf>.

УДК 159.923-057.875

*Антонія-Юлія СОХА,
Андрій ЛИТВИН, м. Львів*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АЛЕКСИТИМІЇ У СТУДЕНТІВ

На початку ХХІ ст. спостерігається зниження емоційного здоров'я населення. З одного боку, це пов'язано зі збільшенням частоти та інтенсивності емоційних навантажень, чому сприяє низка сучасних викликів: стрімка зміна соціального середовища та фізичного оточення, підвищення темпів життя та її вартості, руйнування традиційних сімейних цінностей, техногенні й екологічні катаклізми, військово-терористичні дії. З іншого боку, як зазначають дослідники, значна частина людей нині негативно ставиться до прояву власних емоцій, яким приписується деструктивна, дезорганізуюча роль, як в соціальному, так і в особистому житті. Емоційний світ особистості часто перебуває поза її увагою. Одна з важливих причин такої ситуації пов'язана з недооцінкою важливості емоційної сторони життя, її ігноруванням в сучасній культурі [4, с. 23]. Недооцінка, ігнорування важливості та дієвості емоційної сфери призводять до недотримання психогігієни, ослаблення і

втрати емоційного благополуччя, що в свою чергу викликає несприятливі наслідки для психічного та фізіологічного здоров'я, якості життя в цілому.

На сьогоднішній день проблема порушення контакту людини зі своєю емоційною сферою найбільш повно відображена в теорії алекситимії (Н. Гаранян, В. Калінін, І. Коростельова, Г. Кристал, Дж. Немія, В. Провоторов, В. Ротенберг, П. Сифнеос, А. Холмогорова та ін.). Таку назву наука дає стану людей, яким важко сформулювати і висловити свої почуття. Цей феномен характеризується передусім труднощами в розумінні та вираженні своїх почуттів і емоцій, складністю відрізнити внутрішні емоційні переживання від тілесних відчуттів. У загальному розумінні явище «алекситимія» є нездатністю (ускладненістю) особи називати, усвідомлювати й описувати емоції, пережиті нею або іншими людьми, тобто переводити їх у вербальний план [5]. Вона часто зумовлює схильність до захворювань із психосоматичною специфікою; відсутність емоційної рефлексії та саморегуляції; неможливість налагодження міжособистісної, групової комунікації.

Питання про природу цього явища, його первинного чи вторинного характеру [3] досі залишається відкритим. Виділяється три основні підходи до розуміння сутності та причин феномену алекситимії: біологічний, травматичної соматизації та соціально-психологічний. Згідно з останнім підходом (С. Волікова, Н. Гаранян, Г. Кристал, Д. Нікуліна, С. Малихіна, Д. Тейлор, А. Холмогорова) алекситимія має передусім соціально-психологічну, а не фізіологічну природу, і емоційний розвиток людини пов'язаний із характером відносин із навколишнім середовищем, починаючи з раннього дитинства. Це дозволяє простежити зв'язок між здатністю емоційно виражати себе та розвитком особистості, фізичним самопочуттям, задоволеністю людини умовами й обставинами життя.

Основними ознаками алекситимії є виражена дисфункція емоційного усвідомлення, соціальної прихильності та міжособистісних стосунків. Крім того, люди з алекситимією мають труднощі в розрізненні й оцінці емоцій інших людей, що, безперечно, призводить до неефективного емоційного реагування. Особливості структури емоційної сфери алекситимічної особистості відзначаються недиференційованістю тілесних і емоційних проявів: алекситимік не може сказати чітко, втомився він чи депресивний, тривожний або відчуває біль. Люди з алекситимією не розуміють, що не вербалізують, і отже, не усвідомлюють власний емоційний

стан. Однією з ознак алекситимії є дефіцит рефлексії, тобто усвідомлення власної людської сутності, потреб і мотивів діяльності, та, як наслідок, неможливість управляти своїми спонуканнями, гнучко перебудувати їх відповідно до вимог ситуації. В особистісному профілі алекситимічної особистості спостерігається інфантильність. Алекситиміки часто нетактовні; оскільки вони не усвідомлюють характеру емоційних станів інших людей, то у спілкуванні можуть бути неадекватні та ненавмисно провокувати конфлікти.

Завдяки комплексній природі, та тісному зв'язку з процесами особистісного розвитку алекситимія співвідноситься з низкою психологічних характеристик. Серед них чітко виділяють такі: емоційний, а отже, і соціальний інтелект, особистісна рефлексія, здатність відповісти за своє життя, соціально-психологічна адаптація, долаюча поведінка, психологічний захист, задоволеність життям. При цьому кореляційні зв'язки цих характеристик і вираженої алекситимії є негативно спрямованими, що підтверджено емпірично. Зокрема, високим показникам алекситимії особистості відповідають низькі значення компонентів емоційного інтелекту та його інтегрального показника.

Вивчення алекситимії, як чинника, що перешкоджає усвідомленому контакту людини зі своєю емоційною сферою, створює труднощі в комунікації особистості та є передумовою для розвитку цілого спектра психосоматичних порушень, є важливим у контексті дослідження ефективності освітнього процесу в закладі вищої освіти (ЗВО). У психології традиційно підкреслюється провідна роль навчання та виховання в розвитку як психіки, так і особистості загалом (Л. Виготський, П. Гальперін, А. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, С. Рубінштейн та ін.). Отже, вивчення емоційного здоров'я та проявів алекситимії у студентів ЗВО дає змогу побачити зв'язок між проблемами емоційної рефлексії та саморегуляції з успішністю розвитком особистості, рівнем фізичного здоров'я та соматичного стану організму.

Студентські роки – це період значимих емоційних, інтелектуальних і вольових змін, і водночас найбільш інтенсивний, вирішальний етап становлення особистості. Здатність людини правильно визначити свої емоції, а також емоції інших людей, допомагає використовувати отриману інформацію для вирішення життєвих завдань, налагодження комунікацій, визначення соціального становища та статусу, прояву особистісних якостей. Особливо важливо це в юнацький період, під час навчання у вищій школі.

Різноманітні прояви алекситимії (складність усвідомлювати й описувати свої емоційні переживання та визначати їх в інших людей; відсутність емоційної саморегуляції; труднощі налагодження міжособистісної, групової комунікації) є значною перешкодою для вирішення основних вікових завдань юнацтва, пов'язаних із особистісним становленням і розвитком, зростанням потреби у спілкуванні та взаємодії, самореалізацією. Неусвідомлені переживання емоцій приносять студентам із вираженими проявами алекситимії відчуття неспокою та небезпеки, що підсилює зовнішню та внутрішню конфліктність, загальну незадоволеність власною поведінкою та соціальну дезадаптованість. Крім того, алекситимія може стати бар'єром і у виконанні освітньої діяльності, оскільки значно ускладнює процес продуктивної взаємодії з викладачами, без якої складно виконувати завдання, пов'язані із самовизначенням і професійною орієнтацією [1]. Внаслідок цього алекситимія є чинником, що перешкоджає особистісному зростанню студентів і ускладнює досягнення цілей вищої освіти і професійної підготовки [2; 4, с. 59–60].

Проведені нами емпіричні дослідження дають підстави стверджувати, що: алекситимія пов'язана з екстернально орієнтованою спрямованістю студентів; із зростанням проявів алекситимії у студентів знижується рівень прийняття інших людей; алекситимія на високому рівні пов'язана з емоційним дискомфортом; чим вищий прояв алекситимії, тим менше студент здатен до домінування і більше прагне пристосуватися, поступатися тиску; високий прояв алекситимії супроводжується механізмами психологічного захисту заперечення, регресії, витіснення; зі зростанням ознак алекситимії підвищується прагнення студентів ухилитись, відійти від вирішення проблем; чим сильнішими є ознаки алекситимії, тим вищими є патофізіологічні зміни в організмі у відповідь на фактори повсякденного життя; проявами алекситимії у студентів супроводжуються незадоволеністю якістю власного життя.

Отже, в результаті теоретичного аналізу й узагальнення наукової літератури виявлено, що алекситимія визначається як обмежена здатність індивіда до сприйняття власних почуттів та емоцій, їх адекватної вербалізації та експресивного вираження. Це супроводжується такими когнітивно-афективними особливостями: складністю в ідентифікації та описі почуттів; труднощами у відокремленні почуттів від тілесних відчуттів; зниженням здатності до символізації виражень особистості. У студентів із високим рівнем алекситимії спостерігаються труднощі з емоційною сферою, які породжують значні психологічні та навчально-

виховні проблеми. Тому завдання зниження та подолання алекситимії, а також розвитку емоційного інтелекту студентів має розглядатися як один із важливих напрямів роботи психологічної служби закладу вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. пособие. Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. 480 с.
2. Колісник Л. О. Вплив емоційного здоров'я на гармонійний розвиток особистості студента. *Освіта і здоров'я: формування здоров'я дітей, підлітків та молоді в умовах навчального закладу* : всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю. Суми, 2010. С. 71–80.
3. Николаева В. В. О психологической природе алекситимии. *Телесность человека: междисциплинарные исследования. Сборник статей*. Москва : 1991. С. 80–89.
4. Никулина Д. С. Психолого-педагогические условия преодоления алекситимии у студентов вузов : дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Таганрогский гос. радиотехнический ун-т. Таганрог, 2005. 207 с.
5. Sifneos P. E. Psychotherapies for psychosomatic and alexithymic patients. *Psychother Psychosom*. 1983, Vol. 40. № 1. P. 66–73.

————— РОЗДІЛ 4 —————

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ГУМАНІТАРНІ АСПЕКТИ
ПІДГОТОВКИ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ
В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ**

УДК 159.9.072

Наталя АФАНАСЬЄВА, м. Харків

**ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ РЯТУВАЛЬНИКІВ
З РІЗНИМИ ТИПАМИ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ**

Особливості адаптивних механізмів подолання визначаються рівнем розвитку внутрішніх ресурсів особистості. На ранніх етапах дозрівання особистість частіше звертається до зовнішніх ресурсів подолання і рідше використовує внутрішні адаптивні копінг-стратегії. У завершальній фазі формування особистості з'являється здатність виробляти більшу кількість адаптивних стратегій копінг-поведінки завдяки мобілізації внутрішніх ресурсів, які забезпечуються розвитком когнітивної, ціннісно-мотиваційної, емоційно-вольової сфер тощо.

Екстремальні умови діяльності надають різноспрямований вплив на механізми долаючої поведінки особистості. Вони можуть пригнічувати адаптивні механізми особистості, оскільки вони орієнтовані на використання зовнішніх копінг-ресурсів, що знаходяться в дефіциті, а можуть підвищувати адаптивність поведінки завдяки мобілізації внутрішньо-особистісних копінг-ресурсів. Інтенсивне використання внутрішнього ресурсного потенціалу особистості може призвести до виснаження ресурсів і, як наслідок, до астенізації та невротизації особистості. У зв'язку з цим актуальною стає розробка стратегій професійної психологічної допомоги, спрямованої на збереження і розвиток особистісного потенціалу людей, що виконують діяльність в екстремальних умовах.

У дослідженні особливості копінг-стратегій осіб з різними типами акцентуацій характеру брали участь 44 працівника пожежно-рятувальних частин м. Харкова, віком від 22 до 35 років.

Для дослідження типів акцентуації характеру у рятувальників використано «Методику вивчення акцентуацій характеру особистості» Леонгарда-Шмішека. Отримані результати показують переважання таких типів акцентуації характеру: дистимний ($19,8 \pm 3,6$ балів); застрягаючий ($18,4 \pm 3,5$ балів); збудливий ($17,5 \pm 3,7$ балів) – дані типи виражені на рівні

акцентуації. Також досить вираженими, але такими, що не досягли рівня акцентуації є: гіпертимний (14,3±2,2 балів); педантичний (13,6±2,4 балів); циклотимний (12,3±2,1 балів) типи. Практично невираженими типами є: емотивний (5,9±1,1 балів) і екзальтований (6,3±0,7 балів).

Детермінантами формування акцентуацій рятувальників є, з одного боку, стресові умови професійної діяльності, які пов'язані з вимогами служби, динамічністю, загрозою особистої безпеки, необхідністю здійснювати вибір рішення і визначати оптимальну стратегію поведінки при дефіциті часу, неповної та суперечливої інформації, рольової невизначеності, роботою в умовах підвищеного соціального контролю і вимогливості з боку суспільства, а з іншого – особливості типологічного складу особистості (тривожність, ригідність, схильність до песимістичності, домінантність, підвищена чутливість до соціальних критеріїв, недостатня здатність організувати міжособистісні стосунки тощо).

Професійно значущі ефекти акцентуацій носять зональний характер. В позитивну зону входять акцентуації, які гармонізують професійні вимоги та фізичні можливості людини й сприяють формуванню ефективного індивідуального стилю діяльності або способів вирішення професійних завдань.

У негативну зону входять акцентуації, які призводять або до ігнорування важливих професійних вимог, або до спотворення діяльнісного потенціалу особистості й подальшого істотного зниження ефективності роботи.

Далі було проведено дослідження за «Методикою для психологічної діагностики копінг-механізмів» Е. Хейма, яка дозволяє визначити когнітивний, поведінковий і емоційний копінг-механізми, а також оцінити ступінь адаптивних можливостей копінг-стратегій особистості (адаптивна, відносно адаптивна, неадаптивна). Встановлений емпіричний факт, що свідчить про високу здатність протистояти стресам і труднощам на всіх рівнях: поведінковому, когнітивному та емоційному, – мабуть, пов'язаний з високою затребуваністю пристосувальних механізмів особистості рятувальників. Аналіз структури когнітивних копінг-стратегій, що реалізуються досліджуваними, дозволяє констатувати більшу частоту використання стратегій «надання сенсу», «проблемний аналіз», «відносність», що свідчить про виражену динаміку формування та використання адаптивних когнітивних копінг-стратегій. Долаюча поведінка особистості в екстремальних умовах життєдіяльності в основному реалізується через адаптивну поведінкову стратегію «співпраця», частота вибору якої найбільш висока і займає домінуюче

місце. При цьому спостерігається низька частота звернення до неадаптивної поведінкової стратегії «активне уникнення». Для уточнення особливостей взаємозв'язку між копінг-стратегіями і акцентуацією характеру у рятувальників досліджуваної групи ми провели кореляційний аналіз з використанням *r*-критерій Пірсона, результати якого представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники взаємозв'язку акцентуацій характеру і адаптивних копінг-механізмів у пожежних-рятувальників (бали)

копінг-акц. х-ру	когнітивний	поведінковий	емоційний
Гіпертимний	-0,41*	0,13	0,46**
Застрагаючий	0,52**	0,42*	-0,37*
Емотивний	-0,05	0,08	0,51**
Педантичний	0,04	0,21	0,03
Тривожний	-0,21	0,06	0,22
Циклотимний	0,16	0,17	0,16
Демонстративний	-0,05	0,06	0,25
Збудливий	-0,55**	0,45**	0,38*
Дистимічний	0,27	0,39*	-0,43*
Екзальтований	-0,33*	0,05	-0,33*

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Отримані результати вказують на наявність як прямої, так і зворотної кореляційної залежностей між адаптивними копінг-механізмами і акцентуацією характеру у досліджуваних цієї групи. Когнітивні адаптивні стратегії, до яких відносяться: «проблемний аналіз», «установка власної цінності» і «збереження самовладання» позитивно корелюють з такою акцентуацією, як: застрагаюча ($p \leq 0,01$); негативно: гіпертимна ($p \leq 0,01$), збудлива ($p \leq 0,01$) і екзальтована ($p \leq 0,05$). Адаптивні поведінкові копінг-механізми («співпраця», «звернення», «альтруїзм») позитивно корелюють з застрагаючою ($p \leq 0,01$), збудливою ($p \leq 0,01$) і дистимічною ($p \leq 0,05$) акцентуаціями. Емоційний копінг («протест», «оптимізм») позитивно корелює з гіпертимною ($p \leq 0,01$), емотивною ($p \leq 0,01$) і збудливою ($p \leq 0,05$) акцентуаціями; негативно з: застрагаючою ($p \leq 0,05$), дистимічною ($p \leq 0,01$) і екзальтованою ($p \leq 0,05$).

Таким чином, ми можемо відзначити, що найбільшою мірою з адаптивними копінг-стратегіями (з усіма механізмами) пов'язаний збудливий тип акцентуації. Ми вважаємо, що стійкість до стресу визначається

основними характеристиками цього типу акцентуації, для якого характерними є недостатня керованість, послаблення контролю над потягами і спонуканнями, підвищена імпульсивність; відзначається низька контактність у спілкуванні, сповільненість психічних процесів. Людина з вираженою збудливою акцентуацією цілком живе у сьогоденні.

Отримані у дослідженні результати можна використовувати у процесі психологічного супроводження професійної діяльності рятувальників з метою підвищення ефективності їх діяльності, психопрофілактики вигорання та професійного руйнування, оптимізації психологічних ресурсів особистості.

УДК 159.922.8

*Ксенія БЕРЕЗЯК,
Галина СОЛДАТ, м. Львів*

ОСОБЛИВОСТІ РЕЗИЛЕНТНОСТІ ТА ЖИТТЄСТІЙКОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Сучасний стан українського суспільства можна впевнено охарактеризувати як кризу. Згаданий військовий конфлікт на сході України призвів до стресів, викликаних страхом за власну безпеку та безпеку близьких, вимушеним переселенням з місця постійного проживання та значних людських втрат. Зміни життя всіх верств населення під час пандемії COVID-19 теж погіршують загальну ситуацію щодо психічного благополуччя молоді. Саме тому важливим і актуальним є дослідження психологічної резилентності та життєстійкості особистості юнацького віку.

У юнацькому віці відбувається формування та становлення моральних складових саморегуляції та самосвідомості, особистісна позиція набуває більшої осмисленості, дозволяє особистості сформувати власну думку. В цей період змінюється також соціальна позиція особистості, зміна пріоритетів у житті, активізується процес самовизначення, формується самоповага, самосвідомість, ідентичність й психологічна готовність до життя.

Окрема роль належить ресурсам стійкості, які є наслідком певної динаміки життєвої ситуації і факторами, що впливають на подальшу успішність та ефективність життєдіяльності (Л. Олександрова, В. Бо-

дров, Н. Водоп'янова, Д. Леонт'єв, К. Мудзибаєв, Т. Титаренко, А. Хаммер, М. Цайндер, С. Hobfoll, Р. Rossouw, J. Rossouw) [7]. Ресурси стійкості забезпечують пристосування до змін, здатність впоратися зі стресом і негараздами життя, не зупинятися перед невдачами; спроможність чітко мислити, зосереджуватися, вміти впоратися з неприємними почуттями (К. Connor, J. Davidson).

У вітчизняній літературі закордонний термін «резилентність» («resilience») чи «резельєнтність» розглядають як «життєздатність» особистості. Феномен життєздатності (Б. Анан'єв, Б. Братусь, М. Унгар, А. Лактіонової, А. Махнач, О. Рильська) дослідники розглядають як подолання особистістю несприятливих умов її розвитку.

Soanes C., Stevenson A. резилентність («resilience») у «Oxford dictionary of English» описують як «бути здатним витримувати важкі умови чи відновлюватися швидко після них» [5]. У «Cambridge Dictionary» цей термін пояснюється такими варіантами: 1) «здатність бути щасливим, успішним тощо після того, як сталося щось важке чи погане; 2) «властивість бути здатним швидко повернутися до попереднього гарного стану після проблем» [6].

Визначення резилентності різних авторів вказують, що це є: 1) здатність особистості відновлюватися після несприятливих подій у житті, певна характеристика особистості (Bonanno G., Galea S., Bucciareli A., Vlahov D.) [1]; 2) динамічний процес, що охоплює позитивну адаптацію в контексті пережитих значних життєвих негараздів (Luthar S. S., Cicchetti D., Becker B.) [2]; 3) здатність (потенційна або проявлена) динамічної системи успішно пристосовуватися до порушень, які загрожують функціонуванню системи, життєздатності або розвитку; позитивна адаптація або розвиток у контексті негативного впливу (Masten A.) [4].

Дотичне поняття «життєстійкість» особистості є показником її психічного здоров'я. Вперше термін «життєстійкість» вжито Сюзен Кобейса (Suzanne C. Kobasa), водночас варто зазначити, що основні дослідження із цієї проблеми належать Сальваторе Мадді (Salvatore Maddi). С. Мадді зазначає, що стресові впливи переробляються людиною саме на основі життєстійкості, і вона є каталізатором поведінки, що дозволяє трансформувати негативний досвід у нові можливості. Саме ця риса є основою відкритого й енергійного протистояння стресовим подіям і кризам. Згідно із С. Мадді, життєстійкість (hardiness) являє собою систему переконань про себе, про світ, про відношення зі

світом. Життестійкість містить три порівняно автономні компоненти: залучення, контроль і прийняття ризику [3].

Ми дослідили особливості резилентності та життестійкості особистості юнацького віку за допомогою методик: тест на життестійкість (Hardiness Survey) Salvatore Maddi; оцінююча шкала стресових подій Холмса-Page (The Holmes and Rage Stress Inventory, или Social Readjustment Rating Scale, SRRS); тест на копінг стратегії Хобфола; тест-опитувальник для визначення самоствавлення особистості (В.В. Столін, С.Р. Пантелеєв); шкала стійкості (резилентності) Коннор-Девідсона (CD-RISC-25). У дослідженні взяло участь 48 осіб м. Львова та Львівської області віком 18-25 років.

У ході обробки результатів тесту на життестійкість (Hardiness Survey) Salvatore Maddi, в адаптації Д. Леонтьєва, було виявлено такі дані: 16% респондентів мають низький рівень життестійкості, 54% мають середній рівень життестійкості, а 30% отримали результати високого рівня. Причому усі ці 30% склали жінки. Це диспозиція, що включає в себе три порівняно автономних компонента: залученість, контроль, прийняття ризику. Виразність цих компонентів і життестійкості в цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого опанування (hardy coping) зі стресами і сприйняття їх як менш значущих.

При визначенні рівня стресу та стресових подій за шкалою стресових подій Холмса-Page (The Holmes and Rage Stress Inventory, или Social Readjustment Rating Scale, SRRS) встановлено: високий рівень стресу 28%, середній рівень стресу 59%, на низький рівень припав лише 13% опитуваних. На 13% з високим рівнем стресових подій, випали респонденти віком від 20 до 21 років. Це свідчить про те, що криза юнацького віку переживається особистостями не без ускладнень.

За допомогою методики ціннісних орієнтацій тест на копінг стратегії Хобфола респондентів, та встановлено загальний рівень рівня конструктивності: високий рівень 24%, достатній рівень 26%, низький рівень 50%.

За результатами кореляційного аналізу встановлено наявність прямих взаємозв'язків високого рівня життестійкості із високою самооцінкою ($r=0,544^{**}$, $p \leq 0,05$), з середній показником рівня самооцінки ($r=0,408^*$, $p \leq 0,01$), та обернений – з низьким рівнем самооцінки ($r=-0,481^*$, $p \leq 0,01$). Прямий взаємозв'язок між високим рівнем життестійкості та високою самооцінкою особистості, що, на нашу думку, можна

пояснити схильністю особистості с вищою самооцінкою вмiє адекватно оцiнювати власнi сили та можливостi, має сильнiший опiр стресовим подiям та конструктивно вирiшує власнi негаразди.

Виявлено наявнiсть прямих взаємозв'язкiв високого рiвня стресостiйкостi з конструктивними стратегiями подолання перешкод ($r=0,571^{**}$, $p\leq 0,01$), схильнiстю пошуку ресурсу ($r=0,555^{**}$, $p\leq 0,01$), позитивного мислення ($r=0,521^{**}$, $p\leq 0,01$), та емоцiйною стiйкiстю ($r=0,570^{**}$, $p\leq 0,01$). Особистiсть з високою стресостiйкiстю вмiє знаходити продуктивнi рiшення подолання перешкод, шукати ресурси для подолання стресу, позитивно мислити та бути емоцiйно стiйкою. Також наявнi прямих взаємозв'язки низького рiвня резилентностi з завищеним рiвнем тривожностi ($r=0,550^*$, $p\leq 0,01$), з низьким рiвнем самоповаги ($r=0,505^*$, $p\leq 0,01$), з низьким рiвнем саморегуляцiї ($r=0,526^*$, $p\leq 0,01$), обернена кореляцiя з заниженим рiвнем схильностi до контактностi ($r=-0,420^*$, $p\leq 0,01$), та обернений вiд позитивного мислення ($r=-0,580^*$, $p\leq 0,01$) та аутосимпатiї ($r=-0,700^{**}$, $p\leq 0,01$), та емоцiйно стiйкостi ($r=-0,640^{**}$, $p\leq 0,01$).

Отже, резилентнiсть та життестiйкiсть є важливими складовими психологiчного благополуччя особистостi юнацького вiку, цi показники напряду пов'язанi з самооцiнкою, вмiнням шукати конструктивнi способи подолання складних ситуацiй, позитивним мисленням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bonanno G., Galea S., Bucchiareli A., Vlahov D. What predicts psychological resilience after disaster? The role of demographics, resources, and life stress. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 2007. Vol. 75. Issue 5. P. 671–682.
2. Luthar S. S., Cicchetti D., Becker B. The construct of resilience: a critical evaluation and guidelines for future work. *Child development*. 2000. № 71. P. 543.
3. Maddi S.R. On hardiness and other pathways to resilience. *American Psychologist*. 2005. V. 60. № 3. P. 261–262.
4. Masten A. Ordinary magic: resilience in development. New York: The Guilford press, 2014. 308 p.
5. Soanes C., Stevenson A. Oxford dictionary of English (2nd edn.). Oxford, UK: Oxford University Press, 2006. 1498 p.
6. Значение resilience в английском. URL : <https://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/resilience>
7. Титаренко Т., Ларина Т. Життестiйкiсть особистостi: соцiальна необхiднiсть та безпека: навч. посiбник. К. : Марич, 2009. 76 с.

РОЛЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ Й ОХОРОНА ПРАЦІ» У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВО НЕОБХІДНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Сьогодні перед педагогічними працівниками стоїть важливе завдання організація освітнього процесу на основах, які дозволять майбутньому фахівцеві проявити себе активним суб'єктом навчальної та майбутньої професійної діяльності, здатним до визначення особистісних цілей і засобів їх досягнення. Це стимулює навчальні заклади готувати фахівців, які можуть йти «в ногу з часом» та конкурувати як з вітчизняними, так і з іноземними фахівцями на міжнародному ринку праці. Тому завданням вищих навчальних закладів є підготовка високоосвіченої, мислячої особистості здатної адаптуватись у динамічних умовах світового прогресу, тобто передбачати, своєчасно виявляти та успішно вирішувати нагальні проблеми сьогодення. Компетентний спеціаліст повинен бути, в першу чергу, високо професійним, готовим навчатися протягом життя, здатним брати на себе відповідальність, вміти вирішувати завдання в екстремальних умовах.

В Україні сформована державна політика у сфері гарантування безпечних умов життєдіяльності, зокрема, створена законодавча база, яка ґрунтується на Конституції України та містить закони України у сфері охорони здоров'я, охорони праці, охорони навколишнього середовища, безпеки дорожнього руху, цивільної оборони і цивільного захисту. В країні реалізується концепція освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини», в межах якої викладається комплекс дисциплін : «Екології», «Охорони праці», «Ергономіки», «Цивільного захисту», чільне місце серед яких належить «Безпеці життєдіяльності». Попри те сьогоднішня ситуація в державі показує, що формування у людей сукупності знань та умінь є недостатнім для забезпечення безпеки. Проблеми безпеки людини повинні стати пріоритетною метою та внутрішньою потребою кожної людини, колективу та суспільства загалом. Це можливе шляхом формування нових поглядів та підходів, системи ідеалів і цінностей, норм безпечної поведінки, тобто вироблення цілісної культури безпеки як частини загальної культури, що дозволить реалізувати захисну функцію людини. Необхідною передумовою досягнення сформованості культури безпеки життєдіяльності людини є, перш за все, компе-

тентність людей у сфері небезпек і методах захисту від їх впливу. Важливими компонентами є освіта і професійна підготовка здобувачів вищої освіти в межах навчального закладу, безперервна освіта, у результаті якої майбутній фахівець повинен не просто навчатися основ безпечної життєдіяльності, а зрозуміти необхідність стати учасником системи безпечної життєдіяльності, виховувати в собі культурні засади власної діяльності, сформувати особистісну культуру безпеки. Завдання вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності та охорона праці» полягає у формуванні інтегрованої здатності використовувати набуті компетентності для підвищення рівня безпеки людини як у повсякденних умовах побуту та виробництва, так і у екстремальних умовах, а також у формуванні елементів культури безпеки й ризик-орієнтованого мислення, за якого питання безпеки людини й збереження навколишнього середовища розглядаються на сучасному етапі як найважливіші пріоритети життєдіяльності.

Сьогодні вимагає не тільки суттєвого збільшення часу на вивчення питань безпеки та охорони праці в освітній діяльності, але й корегування змісту курсу, з урахуванням розвитку науки про безпеку життєдіяльності людини, зарубіжного досвіду, та перш за все, враховуючи сьогоденний стан та проблеми безпеки на Україні, орієнтуючись на особливості опановуваного фаху.

Особливо актуальним є створення нових освітніх технологій, які сприяють загальному розвитку особистості, формуванню її світоглядної культури, індивідуального досвіду, творчості. Створення нового інноваційного середовища забезпечує умови для підготовки творчої, активної, відповідальної і самостійної особистості майбутнього кваліфікованого фахівця, конкурентоспроможного на ринку праці, який володіє навичками міжкультурної комунікації та життєво необхідними компетентностями.

Інноваційна діяльність сприяє розвитку динамічного мислення студентів, а знання при цьому виступають умовою реалізації цієї мети. Обов'язковою умовою такого навчання є висока ступінь участі студентів у навчальному процесі. Проблемні ситуації активізують їх, спонукають замислитися над матеріалом, з яким вони працюють, розглядати факти з різних точок зору. Для роботи обираю важливу проблему, значущу для студентів, для їхнього сьогоденного життя, що викликає позитивні емоції та стійкий пізнавальний інтерес. Студент одержавши кейс і список літератури, що рекомендується, індивідуально готується

до заняття, працює з навчальною літературою та додатковою інформацією, проводить аналіз запропонованих проблемних ситуацій. Під час заняття студент : задає питання, що поглиблюють розуміння кейса й проблеми; розробляє варіанти рішень, слухає, що говорять інші; приймає або бере участь у прийнятті рішень. Здобувачі вищої освіти вчаться культурі партнерського спілкування, вмінню відстоювати своє бачення проблеми і водночас вмінню вислухати співрозмовника. Робота над кейсом вчить їх працювати в колективі, спілкуватися, вести дискусії, приймати колективні рішення. Таким чином, застосування в освітньому процесі інноваційних технологій при викладанні дисципліни «Безпека життєдіяльності та охорона праці» сприяє професійному становленню компетентної людини, що володіє відповідними знаннями та здібностями, вміє робити конструктивні та компетентні дії в різних видах життєдіяльності.

УДК 371.1

*Ольга ГОРНОСТАЄВА,
науковий керівник – Ганна КРАВЧЕНКО, м. Харків*

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ГУМАНІТАРНІ АСПЕКТИ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТІ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ АВТОТРАНСПОРТНОГО ПРОФІЛЮ

Зміни у системах професійної освіти і навчання в різних країнах, й особливо в нашій державі Україні, є закономірними. Мова йде про системні зміни, передбачені державною політикою, спрямованою на підготовку висококваліфікованого інженерно-педагогічного фахівця в технічних закладах вищої освіти.

Ще в минулому столітті, а саме в 1949 р., відомий учений і педагог С. Гессен переконливо доводив, що освітній процес необхідно розглядати в контексті психології, фізіології, соціології, культури, філософії, біологічних та інших наук [1, с. 75–80]. Видатні вчені та їх праці в яких обґрунтовано теорії, концепції, методики і моделі професійного розвитку особистості, підготовки молоді до самостійної трудової діяльності, серед них: А. Макаренко (теорія професійного розвитку особистості); В. Рибалка (культурно-психологічна концепція особистості); Б. Ступа-

рик (особистість кваліфікованого робітника); Ю. Трофімов (особистість в психології праці та інженерній психології); В. Чепелев (формування особистості в неперервній освіті); М. Ярмаченко (проблема особистості в історії педагогіки); Д. Тхоржевський (формування особистості у трудовій діяльності). Водночас вважаємо за доцільне наголосити, що професійний розвиток особистості є складним феноменом, дослідження якого також актуалізує необхідність урахування результатів наукових пошуків різних наук, галузей знання – психології, педагогіки, соціології, економіки, менеджменту, акмеології, філософії та ін.

Проілюструємо зазначене вище на прикладі впливу окремих галузей науки на розробку й упровадження особистісно-професійного розвитку інженерів-педагогів.

У контексті нашого дослідження важливе місце посідають *психологічні науки*. Аспекти особистісно-професійного розвитку інженерів-педагогів, які розробляються на основі здобутків у психологічних науках, дають змогу використовувати психологічні прийоми і методи, які надають можливість розвивати психологічні й комунікативні компетенції інженера-педагога; враховувати психолого-педагогічні основи навчання і розвитку інженера-педагога, особливості навчання дорослих, в тому числі й психологічні типи тих, хто навчається, особливості технології безперервної освіти; використовувати соціально-психологічні інструменти управління колективом, психологічні інструменти мотивації інженера-педагога та ін.

Зокрема, *педагогічні науки* досліджують педагогічну дійсність за окремими видами її систем і підсистем у трьох аспектах – загально-педагогічному, історико-педагогічному, порівняльно-педагогічному. У контексті загальної педагогіки насамперед йдеться про оптимальне моделювання педагогічних умов і конкретних організаційних форм професійного розвитку, а також про дотримання ряду психолого-педагогічних принципів. Виходячи з основних принципів *андрагогіки* як субдисципліни педагогіки, актуалізується необхідність поєднання різних видів діяльності, впровадження технологій на засадах інтерактивності. Водночас, технології професійного розвитку дорослих потребують максимальної гнучкості, індивідуалізації організації навчання, посилення акценту на самонавчання. За своєю суттю вони мають бути адаптивними, що передбачає узгодження всіх їхніх складових (цілей, змісту, методів, способів, засобів навчання, діагностики результатів тощо). Основним принципом забезпечення адаптивності технологій професійного розвитку дорослих є інтерактивність гнучкої системи різнорі-

вневого навчання із урахуванням основних когнітивних стилів. Адаптивність технологій професійного розвитку уможливорює швидко реагувати на зміни і добирати оптимальні умови для навчання, сприяє підвищенню психологічної комфортності інженерів-педагогів в організації, посиленню його мотивації, удосконаленню управління процесом набуття знань, відпрацювання вмінь і навичок.

Особистісно-професійний розвиток – це процес, що має тісний взаємозв'язок психологічної готовності до професійної діяльності із загальним розвитком, спрямованим в основному на підвищення педагогічної та технічної майстерності, підтримку системи професійних знань, навичок і вмінь, розвиток здібностей, ключових для професійної діяльності. Безперервне навчання, підвищення кваліфікації є складовою професійного розвитку інженерів-педагогів. Безперервне навчання, ми розглядаємо у контексті неперервності розвитку професійної компетентності інженерів-педагогів автотранспортного профілю в продовж їх всієї професійної діяльності.

Особистісно-професійний розвиток інженера-педагога складається з ряду взаємопов'язаних аспектів, такі як: обов'язкове навчання (отримання середньої та вищої освіти), індивідуальний розвиток через навчання (інженерно-педагогічна практика); планове або необхідне навчання і розвиток своїх професійних здібностей (курси підвищення кваліфікації); інноваційно-наукове навчання й розвиток науково-дослідницької діяльності.

Значущими аспектами для актуалізацію розвитку кадрового потенціалу інженерів-педагогів автотранспортного профілю такі основні кроки для стратегічного та тактичного самовдосконалення у професії було визначено:

- отримання диплома о вищій інженерно-педагогічній освіті в ЗВО;
- підвищення кваліфікації під час планового, міжкурсного періоду для досягнення рівня вищої професійної кваліфікації;
- навчання на курсах (іноземної мови, комп'ютерної майстерності або психології);
- участь у сертифікаційних програмах: конференції, тренінгах, семінарах, форумах, семінарах-практикумах, семінарах-нарадах, семінарах-тренінгах, вебінарах, майстер-класах тощо.
- авторство навчально-методичних посібників із фаху, підготовка й видання друкованих видань статей або тез в фахових журналах, можливі публікації в провідних міжнародних наукометричних базах Web of Science та/або Scopus;

- навчання в аспірантурі;
- отримання патентів, грантів на проєкти в області інноваційної інженерно-технічної діяльності;
- спеціальне стажування на базі ЗВО, НМЦ ПТО, науково-дослідної установи або закордоном (країни, що входить до Організації економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development — ОЕСР) та/або Європейського Союзу);
- захист кандидатської та докторської дисертації;
- отримання наукове звання доцента та професора;
- постійне самовдосконалення и саморозвиток в продовж професійної діяльності. [3, с. 103].

Отже, багатоаспектність досліджуваної проблеми зумовлює її вивчення різними науками. Кожен з аспектів перебуває на перетині педагогічної, психологічної й інших різновидів соціальної дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гессен С. И. Педагогические сочинения. / Сост. Е. Г. Осовский, М. В. Богуславский, О. Е. Осовский. Саранск : Красный Октябрь, 2001. 564 с.
2. Горностаєва О. О. Розвиток професійної компетентності інженерів-педагогів автотранспортного профілю у системі післядипломної педагогічної освіти. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. акад. Х., 2018. № 61. С. 95–104.*
3. Кравченко Г. Ю. Управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників в умовах кафедральної системи інститутів післядипломної педагогічної освіти. *Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць. Вип. 15 (Серія «Педагогічної науки») / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. 386 с.*

УДК 740.612.821

Юрій ПРИХОДЬКО, м. Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СИСТЕМИ: ЕВОЛЮЦІЯ, ДИСИПАЦІЯ

Природні, політичні, суспільні, технічні, технологічні явища та події, об'єкти та суб'єкти живої та неживої природи являють собою певним чином структуровані утворення, тобто системи. Важливим суб'єктом живої природи є людина як біологічна система, зважаючи на її психолого-фізіологічні структурні складові та роль, яку в системних процесах і діях різного походження відіграють особистості. Як показує

перебіг планетарних, історичних подій, наукові дослідження, досвід діяльності людини її розвиток характеризуються позитивними та негативними результатами: еволюція, дисипація. Тобто людина, як системна особистість, та результати її діяльності з часом змінюються, функціонуючи в оточуючих середовищах під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. На що людина здатна? Який має комплексний інтелектуальний потенціал, його складові та напрями реалізації? Яка цілеспрямованість, лідерські та вольові якості людини? Чи володіє людина системним, критичним мисленням? Чому і як змінюється в процесі розвитку та професійної діяльності? Як поводить себе в критичних ситуаціях? Що таке моральність і послідовність дій людини? Як апіорі уникнути помилкових призначень і ризиків? Такі та множина інших питань часто виникають апостеріорно, як наслідки.

Жодні підходи щодо діагностування якостей людини за допомогою психологічних тестів, психофізіологічної апаратури, аналізу генетики, набутої освіти, проходження трудової діяльності, примарних успіхів, лобістських рекомендацій тощо не відзначаються ефективністю, про що яскраво свідчить численна національна та світова практика: використовуються при цьому, здебільшого, процедури проб і помилок.

Дослідженню систем присвячено значну кількість теоретико-методологічних праць вітчизняних і зарубіжних учених з різних галузей знань у яких ґрунтовно висвітлено загальну теорію систем, системний підхід, системний аналіз, структуру, сутність та розвиток особистості. Другою комплексною проблемою, над якою зосередились думки вчених, постало визначення стійкості, ефективності функціонування систем. Цьому сприяли, на думку вчених, два видатні досягнення з природничих наук протилежної спрямованості: наукові основи еволюційної теорії та нерівноважна термодинаміка.

Провідне місце в системних дослідженнях належить категорії «система» (від грецьк. – ціле, складене з частин; поєднане). Важливою при цьому є думка видатних філософів. Г.В. Гегель вважав, що будь-який предмет дослідження представляється системою, що сама розвивається, бо являє собою тільки момент розвитку ідеї [1]. Узагальнене філософське визначення системи сформульовано Ф. Енгельсом: "Уся... природа становить певну систему, певний сукупний зв'язок тіл, розуміючи під словом тіло всі матеріальні реальності..." [2, с. 392]. Автор загальної теорії систем Л. Берталанфі критеріальною ознакою будь-якої системи вважав комплекс елементів, що вступають у взаємодію [7].

Аналіз наукових теорій, концепцій трансформації, самоорганізації систем: (класична термодинаміка, синтетична теорія еволюції, термодинаміка незворотних процесів, теорія дисипативних структур, синергетична концепція, концепція детерміністичного хаосу, квантова психологія, епігенетика тощо [5]); психологія та розвиток особистості [3]) дозволяє зробити певні узагальнення, визначитися із закономірностями та принципами трансформації систем.

Узагальнення, що мають основоположне значення для дослідження трансформації систем [4; 5; 6]: синергетична концепція систем вважається вченням про взаємодію, при цьому в системах досліджуються проблеми виникнення порядку з хаосу, тобто переходу системи в новий стан; хаос є наслідком переходу системи в стан турбулентності; людський фактор, як комбінація певних дій на систему, має суттєвий вплив на стан та динаміку їх функціонування; людина як система змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

Закономірності трансформації систем зумовлені: чинниками космогенезу; квантовою теорією поля; квантовою психологією; об'єктивними процесами еволюції; енергетичною природою системних змін; середовищем знаходження системи; людським фактором; впливом зовнішніх і внутрішніх чинників; взаємодією внутрішніх чинників; взаємодією внутрішніх чинників під впливом зовнішніх чинників; рівнем знань, притаманних середовищу, де знаходиться система; фізичними явищами різної природи.

Із закономірностями трансформації систем тісно пов'язані їх принципи – як певна система засад, на основі яких в системах відбуваються трансформаційні процеси. *До основних принципів трансформації систем* можна віднести такі: науковості; відособленої автономності; процесуальної системності; взаємодії; взаємовпливу; функціональності; об'єктивності; суб'єктивності; керованості; діагностичності; забезпеченості; коригувальності.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в системах, досліджуються, переважно, шляхом побудови узагальнених моделей (математичних, функціональних, ієрархічних, статистичних, комбінованих тощо), що відображають всі чинники, зв'язки, взаємозв'язки реальної ситуації, які можуть скластися, проявитися у процесі здійснення змін, визначеного чи прийнятого рішення тощо. Разом з тим, як свідчать теорія та практика, жодна із зазначених моделей, що представляє певні види діяльності, процеси, матеріальні субстанції, не відповідає ні очікуваням, ні практичним результатам, що апріорі на них покладалися.

В контексті викладеного, на нашу думку, модель будь якої системи є складним, багатовимірним функціоналом зовнішніх і внутрішніх чинників, що відображає її прогнозовану практичну результативність.

В доповіді розглядається узагальнений процес трансформації систем різного походження, що ґрунтується на комплексному врахуванні впливу на систему зовнішніх і внутрішніх чинників. Модель системи у загальному вигляді може бути представлена функціоналом дії та взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників:

$$M=F(Zч; Вч), \text{ де:}$$

Зч – характеристика дії та взаємодії зовнішніх чинників від 1 до n,

Вч – характеристика дії та взаємодії внутрішніх чинників від 1 до n.

У свою чергу:

$Zч=f(Zч1..... Zчn)$; $Вч=f(Вч1.....Вчn)$, де і від 1* до n*.

До чинників впливу на систему можна віднести такі:

– природні: біологічні; кліматичні; метеорологічні; географічні; радіаційні; хвильові (електромагнітні, космічні, гравітаційні тощо);

– генетичні: дрейф генів; спадкоємні; видові; міжвидові;

– радіаційні: мутаційні; рекомбінаційні;

– людські: структурно-особистісні; інтелектуальні; медичні; місійні; цільові; ступінь використання знань; психологічні, в т.ч. – нейронне програмування; технологічні; інструментальні; інтереси; мотиви тощо;

– рівень наукових знань (теорія і практика);

– ресурси: матеріально-технічні, фінансові; технологічні; інформаційні;

– ступінь взаємодії складових.

Чинники, у свою чергу, за дією мають зовнішню та внутрішню природу.

Зовнішні та внутрішні чинники: природні; генетичні, радіаційні, людські; рівень знань; ступінь взаємодії складових; ресурси. Зовнішні та внутрішні чинники за формальними ознаками співпадають, але їх дія в трансформаційних процесах має свої особливості внаслідок аспектів рефлексії.

Зазначені чинники за своєю сутністю та дією є носіями категорій об'єктивності та суб'єктивності.

До об'єктивних чинників відносяться такі: природні; генетичні; рівень знань; ступінь взаємодії складових.

Суб'єктивні чинники: людські; ступінь володіння знаннями; ступінь використання знань; ресурси.

На основі викладеного вище представляється можливим сформулювати загальний закон трансформації систем, який об'єктивно враховує всі існуючі теорії і концепції щодо трансформації, самоорганізації та модернізації систем, тобто кількісних, якісних і функціональних змін, що відбуваються з ними.

Системи чи комплексні структуровані утворення будь якого походження трансформуються (змінюються) за сутністю та функціональністю внаслідок виникнення стану турбулентності під впливом дії та взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників (природні, генетичні, радіаційні, людські, знаннєві, ресурсні, ступінь взаємодії складових тощо), які є носіями категорій об'єктивності та суб'єктивності.

Розвиток теорії трансформації систем створює можливості розроблення універсального наукового підходу та відповідного апарату (інструментарію) для моделювання, аналізу та оцінки ступеню трансформації систем будь якого походження, визначення їх стійкості, запобігання хаосу, дисипації та відповідних коригувальних дій, в залежності від місії і цілей, дій, які при цьому переслідуються та здійснюються або мають місце. Шлях до вирішення зазначеної проблеми лежить в таких напрямках: 1) у площині найбільш оптимального відображення дії наведених вище зовнішніх та внутрішніх чинників за фізичною, соціальною чи будь-якою іншою природою математичними, функціональними, статистичними, експертними методами на основі відповідних представлених функцій і кваліметричних підходів; 2) у сфері наукових інструментальних досліджень людини (як системи) на клітинно-молекулярно-атомному рівні за допомогою штучного інтелекту, здатного «читати» думки, помисли, напрями дій людей в реальному просторі і часі. Зазначені напрями мають стати предметом подальших теоретичних і прикладних міждисциплінарних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г. В. Сочинения: В 14-ти томах. М. : Соцэкгиз, 1932. Т. 9. 440 с.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: В 30-ти томах, 2 изд. М., 1954-1961. Т. 20. 826 с.
3. Максименко С. Д., Максименко К. С., Папуча М. В. Психологія особистості : підручник для студ. вищих навч. закладів. К. : КММ, 2007. 296 с.
4. Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант. М. : Прогресс, 1999. 268 с.
5. Приходько Ю. І. Основи теорії трансформації систем. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка*. Серія «Філософія». 2018. № 1(3). С. 21–27.
6. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам. М. : Мир, 1983. С. 38–50.
7. Bertalanffy L. An outline of general system theory. *Brit. J. Phil. Sci.* 1950. Vol. 1. № 2.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРОФЕСІЙНУ САМОРЕАЛІЗАЦІЮ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ І ПІДРОЗДІЛІВ ДСНС УКРАЇНИ

Гендерна рівність – це питання сьогодні активно піднімається у всіх сферах нашого життя. Особливо воно є актуальним для Міністерства внутрішніх справ, до складу якого входить Державна служба України з надзвичайних ситуацій. У зв'язку із початком процесу реформування системи МВС та імплементації Резолюції Ради безпеки ООН 1325 «Жінки. Мир. Безпека» межа між виконанням службових обов'язків чоловіків та жінок почала помітно стиратися [11].

Починаючи з 2018 року питання забезпечення гендерної рівності у секторі безпеки та оборони включене у Річну національну програму Україна-НАТО на відповідний рік. У Річній національній програмі Україна-НАТО на 2020 рік зазначено, що забезпечення рівності прав і можливостей жінок і чоловіків у секторі безпеки і оборони України є одним з пріоритетних напрямів державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції відповідно до рекомендацій НАТО [10].

Поняття «гендерна рівність» у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» виходить з правового контексту і пов'язане з впливом суспільних структур на життя жінок і чоловіків – їхні права, свободи, можливості, потреби тощо [9]. Саме це чітко і однозначно закріплено законодавством. «Гендерна рівність» визначається як «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства». Наведене поняття можна вважати «розширеним» поняттям прав жінок і підвищення розуміння їх (жінок) внеску у життя суспільства. «Розширення» відбулося тому, що дискусія про права жінок привела до актуалізації і прав чоловіків, які в деяких сферах теж упосліджені [12].

У Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу», ч. 12 ст. 1 зазначено: «Жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добро-

вільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі та дотримання правил військового обліку» [3].

Якщо раніше до особового складу здебільшого належали чоловіки, то за останні роки дедалі більше жінок, дівчат обирають зовсім не жіночі, як вважалось раніше, професії. З кожним роком ми можемо зустріти все більше жінок-офіцерів: поліцейських, рятувальниць, військовослужбових, які на рівні з чоловіками дбають про правопорядок і захист країни. На сьогодні у системі ДСНС України є жінки, які проходять службу на посадах начальника караулу, начальника частини, водолаза, кінолога, пожежного-рятувальника [2, 136].

Гендерні стереотипи почали формуватись багато століть тому назад, і тому значно закріпились в нашому суспільстві. Про гендерні ролі та гендерну ідентичність ми чуємо з самого дитинства – дитячі ігри ділили на «хлопчачі» та «дівчачі», а також відрізнялись домашні обов'язки, інтереси, які нав'язували батьки чи суспільство. Гендерні стереотипи – це узагальнене уявлення про роль чоловіків і жінок в суспільстві, що накладають відбиток на поведінку особистості, впливають на процеси політичної соціалізації та політичної поведінки в суспільстві [7, 132]. Стереотипи є досить поширеними, і проявляються у всіх сферах нашого життя – починаючи від «норм» зовнішнього вигляду, краси, до поведінки, що безпосередньо впливає на вибір професії та вимог до підготовки.

Із соціально-психологічної точки зору, стереотипи виконують значущі соціальні функції: підтримують соціальні інститути, забезпечують соціально прийнятну поведінку індивідів, виступаючи тим самим формою соціального контролю, сприяють інтеграції, а також встановлюють відносини панування та підпорядкування. Проте в цьому і є свої негативні наслідки – саме керівні відносини є культурним фактором, внаслідок якого нерівність статей постає як природна. Жінки, які вступають на службу в силові структури України, такі як Національна поліція, ДСНС, ЗСУ, обирають «нежіночі» професії, які не відповідають установленим суспільством ролям. За останні роки питання гендерної рівності все частіше розглядається, і для врівноваження та вирішення цієї проблеми впроваджується гендерна політика, в якій вже є свої здобутки. Результати опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» наприкінці лютого 2021 року показали, що 56% опитаних

вважають, що нерівності між жінками і чоловіками в Україні є рідкісним явищем. Водночас 35% переконані, що вони доволі поширені. Остання думка відносно частіше зустрічається серед жінок, аніж серед чоловіків. За останні п'ять років спостерігається незначне зростання кількості тих, хто вважає, що нерівності є розповсюдженими. Говорячи про можливість кар'єрного зростання в Україні, близько половини опитаних вважають, що як для чоловіків, так і жінок вони є однаковими. Попри це, третина переконана, що у чоловіків у цій сфері є переваги, стосовно жінок такої думки дотримуються лише 12% [12].

На сьогодні гендерна політика хоч і повільно, але розвивається. Зростає кількість жінок у секторі безпеки та оборони. Жінки, які перебувають на військових посадах для жінок-солдатів та офіцерів, проте на більшість військових посад для жінок існують обмеження, згідно чинного законодавства. Це часто призводить до того, що жінки у цьому секторі займають посади, які не вважаються небезпечними (або проходять службу в небезпечних умовах, будучи призначеними на посади «тилу»). Жінки-військовослужбовці неодноразово мали справу з упередженим ставленням з боку чоловічого складу, коли утискалися їх можливості лише за ознакою статі, не мали можливості займати більш високі керівні посади, а також дискримінувалися через фізичні характеристики та здібності особи, гендерної ідентичності, вагітності.

Вплив гендерних стереотипів відображається у формуванні психологічних та поведінкових характеристик. Нерідко доводиться чути, що жінки занадто емоційні й не здатні мислити раціонально, щоб бути лідерами та керівниками, а чоловіки – позбавлені чуттєвості й терпіння, щоб доглядати маленьких дітей. Судження будується на тому, що ця людина є чоловіком/жінкою, і їй (відповідно до гендерних стереотипів) притаманні риси, які є прийнятими/непринятими для тієї чи іншої діяльності.

Часто можна зіткнутись з стереотипом про те, що жінка не може бути гарною начальницею або керівницею. Часто помилково вважають, що жінки через фізіологічні, психологічні особливості не зможуть розумно керувати, їх дискримінують лише за ознакою статі, приписують право керувати лише чоловікам. Жінку на керівній посаді можуть недооцінювати, пояснюючи це її віком, сімейним положенням, або навішують певні кліше. Також жінку на керівній посаді оцінюють не за її лідерськими якостями, здобутками, а за зовнішнім виглядом. Яскравий приклад такої стереотипізації – новинні сюжети про косметичні процедури, зачіски та вбрання депутаток та політикинь. У той час, як

чоловіків-політиків здебільшого просять прокоментувати профільні питання, а не яким чином їм вдається добре виглядати та яка їх фірмова страва. Здебільшого на керівних посадах ми бачимо чоловіків, яким притаманні так звані маскулінні риси характеру. Маскулінність та її характеристики (активність, рішучість, прагнення до перемоги, впевненість, сила, незалежність, жорсткість, сміливість тощо), з одного боку, ототожнюються з владою, а з іншого – оцінюються вище, ніж фемінність. Тому цілком природно, що гендерні стереотипи використовуються роботодавцями для вибору та призначення керівника.

Гендерно зумовлений розподіл ролей часто стає на заваді кар'єрному зростанню жінки. Стереотипи пропагують, що жінки мають нижчі інтелектуальні здібності, нелогічне, ірраціональне мислення і, як наслідок, нижчу професійну компетентність. Звідси – поширене уявлення про жінок як гірших працівників на відповідальних посадах і в професіях, пов'язаних із інтелектуальною працею. Раніше жінки не могли ніде працювати, тож цілком логічно, що у назвах всіх професій переважає чоловічий рід. «Жіночі професії» – це нянька, доглядальниця, домогосподарка, манікюрниця. Традиційно вважається, що одна з жіночих функцій – опікувальна. І якщо на нараді присутня жінка, найчастіше саме від неї очікують, що вона вестиме протокол, дбатиме, чи у всіх гаряча кава тощо. Часто це пояснюється начебто турботою про жіноче репродуктивне здоров'я. Наприклад, працювати водієм в метро жінці заборонено (проте прибиральницею в метро – дозволено).

Тож є необхідність ставити питання про об'єктивність видів робіт і професій, які є забороненими для жінок, та визначити: якою мірою роботи вважаються непридатними для жінок на підставі саме відмінностей між чоловіками й жінками за фізичною силою, та якою мірою певні роботи, що вважаються непридатними для жінок, не є також небезпечними для репродуктивної функції чоловіків, а також якою мірою ці роботи, що вважаються непридатними для жінок, ґрунтуються на гендерних стереотипах.

На сьогодні відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Ст. 1 [9] є реалізація даної роботи – прийняття Наказу МОЗ №1254 від 13.10.2017, який відмінив дію Наказу МОЗ № 256 від 29.12.93 «Про затвердження перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» [5, 6]. Проте важливим кроком є регулярний перегляд переліку заборонених робіт на основі наукових критеріїв.

Як зазначає В. Барко, забезпечення гендерної рівності в системі МВС України, з позицій психології, є процесом запровадження в організаційну культуру системи справедливого ставлення як до жінок, так і до чоловіків, причому таке ставлення має втілюватись не тільки керівництвом, а й усіма працівниками – чоловіками і жінками. Для забезпечення такої справедливості необхідно враховувати соціально-психологічні та психологічні особливості працівників, а також обставини і стереотипи, що традиційно перешкоджають здійснювати професійну діяльність в системі МВС України в рівних гендерних умовах; забезпечити однаковий соціально-правовий статус та умови для реалізації професійної діяльності представникам обох статей [1, 34].

На сьогоднішній день ми вже можемо спостерігати зміни щодо цієї ситуації – все більше жінок, не зважаючи на гендерні стереотипи, мають можливість виконувати свої професійні обов'язки в силових структурах нашої держави, займають керівні посади, демонструючи емоційний інтелект та проявляючи високі комунікативні, інтелектуальні, управлінські й організаторські здібності, незважаючи на стать – жінка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барко В. І., Барко В. В., Остапович В. П. Психологічні засади гендерної рівності в діяльності органів системи МВС України. *Розуміння маскулінності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження* : Мат-ли міжн. наук.-практ. конф. Київ, 2021. С. 34–38.
2. Вовк Н. П., Кришталь М. А., Фомич М. В. Гендерні особливості професійної самореалізації жінок у пожежно-рятувальних підрозділах. *Вісник Національного Університету оборони України*: Збірник наукових праць. К. : НУОУ, 2020. № 56 (3). С. 134–139.
3. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 38. Ст. 324 із наступними змінами. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
4. Кодекс Законів про працю України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
5. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 р. N 256 «Про затвердження перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text>.
6. Наказ МОЗ №1254 від 13.10.2017 «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1508-17#Text>.
7. Плахотнік О. Ліки проти гендерних стереотипів. *Я*. 2007. №3 (19); 2009. № 1 (21) URL: <http://krona.org.ua/assets/files/journal/Gendernyi-zhurnal-Ya-19-2007.pdf>.

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 року № 273 «Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року». URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-socialnoi-programi-zabezpechennya-rivnih-prav-ta-mozhливостей-zhinok-i-cholovikiv-na-period-do-2021-roku>
9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
10. Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік: Указ Президента України від 26 травня 2020 р. № 203/2020 «Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік». URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2032020-33861>.
11. Про затвердження Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р «Про затвердження Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80>.
12. Цікул І. Перспективи подолання гендерних стереотипів в українській політиці. *Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації державства і громадянського суспільства* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (23–24 лютого 2006 г.). Одеса: ВМВ, 2006. С. 132–134.

УДК 159.9+355.133.4

Євген ТАТАРІНОВ, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ

Проблема підвищення рівня професіоналізації військових фахівців сектору безпеки та оборони, стимулювання їх особистісного та професійного розвитку передбачає висування специфічних вимог до змісту та основних напрямів їх професійної підготовки, організації їх професійної діяльності з урахуванням як особливостей діяльності військових організацій, так і особистісних характеристик військовослужбовців. Адже швидкоплинність, важка прогнозованість подій, періодичне загострення локальних збройних конфліктів й безпосередня участь в них Збройних Сил України та інших військових формувань актуалізують необхідність підвищення уваги до рівня кваліфікації та результативності військових професіоналів.

Сучасний військовослужбовець має забезпечити високу ефективність виконання поставлених завдань не тільки за умов наявності відповідних знань, практичних умінь та навичок, але і таких особистісних характеристик, як цілеспрямованість, внутрішня мотивація, сумлінність, сформованість смислових і регуляторних основ військово-професійної діяльності, відданість військовій справі, постійне прагн

е Питання пошуку людиною шляхів професійного розвитку давно цікавлять психологів, а особливо важливими є психологічні детермінанти, що його зумовлюють за відсутності умов для цього, а саме внутрішні особистісні чинники, які цей розвиток спонукають. Проблематика професійного розвитку фахівців екстремального профілю досліджувалася провідними українськими вченими, серед яких: В.І. Барко, В.О. Лефтеров, Г.В. Ложкін, С.Д. Максименко, В.І. Осьодло, О.Д. Сафін, В.В. Стасюк, В.В. Ягупов. Психологічний зміст професійного розвитку фахівців екстремального профілю діяльності досліджували М.І. Томчук, Ю.О. Овчаренко, В.І. Осьодло, А.М. Столяренко.

л Професійна діяльність військових фахівців є специфічним видом діяльності, який належить до діяльності в особливих умовах, а часом і навіть екстремальних. Вчені зазначають, що військово-професійна діяльність відбувається в конкретних умовах, упродовж визначеного проміжку часу в ході виконання навчального або бойового завдання [1, с. 8]. Екстремальні чинники діють у часі і просторі, мають визначене значення для особистості і суб'єктивно оцінюються нею як незвичайні, напружені, важкі. Екстремальна ситуація, пов'язана з надмірною мотивацією, необхідністю виконувати складні дії в умовах усвідомлюваної загрози (життю, здоров'ю, соціальному стану особистості).

б М. І. Томчук, Ю. О. Овчаренко [5, с. 58] характеризують військову службу як один з найважливіших соціально значущих видів діяльності, що у звичайних умовах доцільно поділити на навчально-бойову та службово-бойову. Метою навчально-бойової діяльності є підготовка військовослужбовців до виконання завдань службово-бойової діяльності. Навчально-бойова діяльність – це процес повсякденного навчання і служби. За своїм змістом вона становить складну багаторівневу системну діяльність, яка охоплює такі окремі види діяльності: навчальну, бойове чергування, службу в наряді і вартову службу, ремонт та обслуговування бойової техніки і господарську діяльність, діяльність із самообслуговування тощо [5, с. 58]. Службово-бойова діяльність офіцерів передбачає виконання ними нелегких функцій, що пов'язані з високою

ф
е
с
і

оперативністю, динамічністю дій підрозділів, обслуговуванням і використанням складної сучасної техніки, автоматизованих систем управління, обробки інформації і розвідки [5, с. 59].

Службово-бойова діяльність характеризується складними умовами, які закономірно відображаються на психічному рівні особистості у вигляді тривожності, страхів, стресів, дистресів тощо. Чинниками появи таких станів у військовослужбовців є [5, с. 60–61]: раптовість, несподіваність виникнення та прояву різних ситуацій; загроза нормальній життєдіяльності, життю і здоров'ю індивіда; невизначеність; надмірність інформації; дефіцит часу; відповідальність; усвідомлення військовослужбовцями особливого характеру і результатів службово-бойової діяльності; тривалі труднощі, дискомфорт, а іноді навіть поневіряння, що пов'язані з відсутністю належних для успішної життєдіяльності умов. На нашу думку, ці види діяльності нерозривно пов'язані в рамках навчально-службової діяльності сучасного військовослужбовця і висувають до його особистості комплекс специфічних вимог задля забезпечення якісного навчання та виконання основних завдань за призначенням.

Структура діяльності за певних сприятливих умов трансформується у структуру власне суб'єктивної психологічної діяльності [1; 5]. Цей процес успішно відбувається у випадку збігу суспільної мети, значення діяльності й особистісного смислу військової служби. Військовослужбовець самореалізується, стверджує своє професійне і особистісне "Я" не в абстрактній військовій діяльності, а через конкретну спеціальність, через просування тими службовими сходами, які він бажає і здатний подолати [1, с. 89].

В.І. Осьодло визначає професійну діяльність офіцера достатньо складною і багатоплановою за характером поєднання в ній правових, соціальних, психологічних та інших аспектів, які пов'язані з необхідністю прийняття ним самостійних рішень [3, с. 157].

В основі професіоналізації лежать механізми двох рівнів: механізми, що включають людину в ситуацію пошуку професії, її прийняття, навчання і т. ін.; механізми і протиріччя між людиною і професією, що знімаються в міру підвищення рівня професіоналізації – власне з процесами розвитку пов'язана реалізація механізмів другої групи [6, с. 111]. Зміст розвитку в міру освоєння професії полягає у підвищенні можливостей (здібностей) і мотивів, які б оптимально відповідали вимогам виконуваної діяльності. Однак, сам розвиток може початися

тільки в тому випадку, коли вимоги професії перевищують наявні можливості її суб'єкта [6, с. 112].

Професійний розвиток починається за часом пізніше початку самого процесу професіоналізації. На думку деяких авторів [2; 7], це відбувається з моменту прийняття і включення в процес освоєння професії. Прийняття професії створює специфічну ситуацію “включення” людини в систему вимог і цінностей даної професії, що, у свою чергу, породжує в людини спрямованість на освоєння професійної діяльності, у ході якої відбувається зняття протиріч між вимогами і можливостями людини, між цінностями, пов'язаними з професією, і змістом мотиваційної сфери людини.

У процесі освоєння діяльності формуються відповідні мотиви, людина знаходить в освоюваній діяльності усе більше сторін, здатних задовольнити її потреби. Відбувається трансформація загальних мотивів у труді і зі зміною рівня професіоналізації змінюється й система професійних мотивів [7, с. 37].

Як зазначає А.М. Столяренко [4], розвиток людських властивостей відбувається в кожному індивіді в процесі подолання протиріч між вимогами життя і наявних можливостей і веде до удосконалювання можливостей, а дії в екстремальній ситуації часто мають вирішальне значення для успіху. Вони є піком професіоналізму і підготовленості людини до реалій життя.

Відмітимо, що мотиви самовдосконалення, самотворення базуються на потребах військових фахівців у постійному індивідуально-професійному зростанні і пов'язаної з усвідомленням цього необхідності відповідати визначеному професійному еталону [1, с. 21]. Результати дослідження вчених [1, с. 23] показали істотне зростання цієї групи мотивів у військових, які брали участь у бойових діях. В процесі адаптації до умов війни, а потім і до мирного життя стимулюються якісні стрибки в розвитку особистісних змістів, що стають альтернативою саморуйнуванню [1, с. 59–60]. Так, ефективні раніше значеннєві і життєві схеми стають непродуктивними, якась з латентних якостей здобуває домінуюче значення, тобто інша значеннєва форма стає системоутворюючою. Нова значеннєва структура утворює додаткові механізми взаємодій, що забезпечують відносно стабільне існування особистості в нових умовах.

Таким чином, ефективність професійного розвитку особистості в особливих та екстремальних умовах військово-професійної діяльності обумовлена рівнем усвідомлення своїх індивідуально-психологічних

характеристик, що детермінує рівень мотиваційно-цільової основи діяльності і, як наслідок, – формування уявлень про шляхи, засоби і способи його здійснення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данильченко С. А., Кадыров Р. В., Кулешов В. Е. Отношение к смерти и бессмертию на войне: монография. Владивосток : ТОВМИ им. С. О. Макарова, 2007. 113 с.
2. Климов Е. А. Пути в профессионализм (Психологический взгляд): учебное пособие. М. : Флинта, 2003. 320 с.
3. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера : монографія. К. : ПП «Золоті ворота», 2012. 463 с.
4. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика : учеб. пособие для вузов. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 607 с.
5. Томчук М. І., Овчаренко Ю. О. Психологічні особливості професійної самосвідомості військовослужбовців: монографія / Повітряні сили Збройних сил України; Повітряне командування «Південь»; Вінницький соціально-економічний ін-т. О. : ОРІДУ НАДУ, 2006. 194 с.
6. Фонарев А. Р. Психологические особенности личностного становления профессионала. РАО; Московский психолого-социальный ин-т. М.; Воронеж : МПСИ, 2005. 559 с.
7. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. М. : Наука, 1982. 185 с.

УДК 004.9

Дмитро УСОВ, м. Черкаси

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНИХ ВІДНОСИН У ГЛОБАЛЬНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Пошук теоретичних підстав суспільного устрою, організованого на справедливих засадах, – центральна проблема як для класичної (античної) думки, для соціальної філософії епохи модерну, так і для сучасної політичної теорії. Прагнення людей до справедливості та свободи, а також їх чуття солідарності, поглиблені постійними трансформаціями та кризовими явищами сучасного суспільства, визначають необхідність осмислення місця і ролі толерантності в сучасному соціумі.

Формування основ толерантності є умовою досягнення консенсусу в сучасному світі. Специфіка цієї проблеми в сучасному світі пов'язана

з «владою інформації», з владою засобів масової інформації. Як зазначає Д. Белл в роботі «Соціальні рамки інформаційного суспільства», інформація – це влада, а доступ до інформації постає умовою свободи.

Дослідження толерантності в сучасних комунікативних процесах є особливо необхідним в умовах сучасних стрімких процесів формуванням єдиного глобального інформаційного простору. При дослідженні основ толерантності в соціальних комунікаціях доречно звернутися до теорії комунікативної дії Ю. Габермаса. В роботі «Моральна свідомість і комунікативна дія» він стверджує, що моральні норми повинні визначати правила мовної комунікації і правила комунікативної дії.

Інформаційна революція постала рушійною силою розвитку нових субкультур в масовій культурі постіндустріального суспільства. Ці субкультури можна розглядати як наслідок діяльності «інформаційних співтовариств» (термін Е. Масуди), які виникають в міжкультурних комунікаціях. Ці процеси породжують нові вимоги до толерантності в інформаційному суспільстві. В першу чергу це – терпимість до інакомислення, до самотності, до маргінальної індивідуальності на стику різних духовних культур. Новий спосіб життя в цих субкультурах складається під впливом нових інформаційних технологій. Виникає так званий «інтернетівський спосіб життя» («Internet life style»).

Повага до чужих ідей, переконань і терпимість до різниці духовних цінностей передбачає вироблення нових уявлень про духовні аспекти толерантності та філософії ненасильства. Повага до інтелектуальної власності (інтернет-контенту), терпимість до духовних цінностей різних народів постають найважливішими вимогами духовних аспектів комунікації в єдиному інформаційному просторі.

Процеси інформаційної та культурної глобалізації формують у свідомості кожної людини почуття приналежності до глобального світового співтовариства. Оцінка подібних тенденцій розвитку людської спільноти є досить неоднозначною. З одного боку, лунає безліч оптимістичних прогнозів про виникнення єдиної культури людської цивілізації на основі загальноприйнятих законів політичного і економічного розвитку. Ці прогнози засновані на тезі про необхідність стрижневої ідеї для успішного розвитку будь-якої цивілізації або держави. При всій множинності моральних норм, звичаїв, звичок, форм поведінки, люди, що живуть в єдиному політико-культурному просторі, потребують спільних цінностей, законодавчих і моральних норм. З іншого боку, ці ж процеси породжують песимістичні тенденції культурної го-

могенізації глобальної людської спільноти, розмивання цінностей традиційної культури. Головним протиріччям процесу глобалізації постає суперечність між мережею та ідентичністю (self), мережею і «Я» (М. Кастельс). Це протиріччя, що створює одночасно і глобалізацію, і фрагментацію. Проблема може бути вирішена пошуком нових ідентичностей. Але на цьому шляху можуть створюватися і штучні вироблені конструкції, спрямовані на маніпуляцію масової свідомості. Технологічна і економічна трансформація призводить до сильних соціальних змін, в тому числі і в сфері ідентичності. У працях як вітчизняних, так і зарубіжних філософів висловлюється занепокоєння з приводу того, що під впливом глобалізації відбувається культурна уніфікація («макдональдизація»), яка охоплює практично всю земну кулю.

Але найбільш проблемною сферою сучасного глобалізованого суспільства є сама інформація. Той контент, який заповнює інформаційну сферу і дає користувачеві інтелектуальний продукт, різного роду знання, необхідну інформацію для прийняття рішень, вибору варіантів поведінки, організації відносин з різними суб'єктами. Обсяги інформації в Інтернеті величезні, вона легкодоступна, але одночасно її не вистачає для перерахованих вище цілей. Виникає ситуація, в якій інформаційний простір став єдиним, безмежним, але коефіцієнт його корисного застосування досить низький. Тому найбільш яскраво і рельєфно проблеми формування толерантних відносин у суспільстві проявляються в процесі розвитку і розширення інформаційного простору. Новітні засоби комунікації збільшують можливості спілкування між культурами, але одночасно породжують цілий спектр комунікативно-психологічних проблем. Технології маніпулювання, безконтрольність пропонують свої принципово нові форми впливу на суспільну свідомість, які не завжди відповідають моральним нормам і цінностям.

У сучасному глобалізованому світі концепт взаємної поваги який ґрунтується на визнанні гідності кожної людини є на сьогодні ознакою справедливості і справедливого існування в світі.

Толерантність є необхідним чинником функціонування сучасної демократичної держави, яка має забезпечувати реалізацію принципу толерантності як справедливості – створення необхідних рівних умов нерівним соціальним групам. Толерантність є ознакою громадянського суспільства, для якого важливе значення має «суспільна угода» щодо спільних умов життя і комунікації різних громадян суспільства. А також толерантність є ознакою загальнонаціональної культури, яка повинна постати як гармонія неповторних етнічних культур.

Влада, гроші, насильства, які впродовж століть були дієвими інструментами контролю і впорядкування суспільного життя відступають на другий план. В сучасному світі інформаційно-комунікативних технологій проблеми свободи, справедливості, толерантності набувають якісно нового характеру на планетарному рівні. В сучасному глобалізованому соціумі постала нагальна необхідність уживатися з чужою ідентичністю, чужими поглядами, чужою культурою, з іншими способами життя і навіть цивілізаціями. Сучасний глобальний світ вимагає толерантності, яка визнає та підтримує право на життя іншого, потребує терпимості до його «інакшості».

УДК 159.938

*Анастасія ХОМЕНКО,
Неоніла ПАРТИКО, м. Львів*

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ МІКРОСОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В УМОВАХ КАРАНТИНУ

Звертаючись до праць, було проаналізовано фактори впливу на розвиток здібностей молодших школярів. Особливості впливу мікросоціального середовища на розвиток здібностей молодшого школяра є важливою умовою розвитку учнів, як уважають такі дослідники, як Ф. Гальтон, Дж. Локк, Вольтер, П. Гольбах, Г. Холл, В. Штерн, Мозний, Еванс, Беннетт, інші. Її комплексно досліджують на психофізіологічному, психологічному і соціально-психологічному рівнях, зокрема сучасні дослідники Бочелюк В. Й., Волк Н. В., Кривопишина О. А., Партико Н.В., Семенцова О. М. та ін.

Однак сьогодні ми ще не можемо сказати, що дане питання у психології є повністю розв'язаним. У вітчизняних і зарубіжних психологів існують значні розбіжності при тлумаченні самого поняття «здібності», продовжуються дискусії про роль біологічного і соціального в структурі здібностей, залишається нерозв'язаним питання діагностики і вимірювання здібностей, продовжуються наполегливі пошуки ефективних стратегій формування і розвитку здібностей молодших школярів [1, 2].

Нами досліджувався вплив мікросоціального середовища на розвиток здібностей молодших школярів в умовах карантину – екстремаль-

ного макросередовища. Об'єкт дослідження – розвиток здібностей молодших школярів. Предмет дослідження – особливості впливу мікросоціального середовища на розвиток здібностей молодшого школяра в умовах карантину.

Метою нашого дослідження є виявлення особливостей впливу мікросоціального середовища на розвиток здібностей молодших школярів в умовах карантину. Серед завдань дослідження нами виокремлено обґрунтування поняття мікросоціального середовища молодших школярів та аналіз факторів впливу на розвиток здібностей молодших школярів, а також аналіз особливостей впливу мікросоціального середовища на здібності молодших школярів в умовах карантину. Гіпотеза: розвиток здібностей молодших школярів в умовах карантину залежить від впливу мікросоціального середовища.

Проаналізувавши теоретичний зміст здібностей, слід зазначити, що термін «здібність» має дуже широке застосування в найрізноманітніших галузях. У психологічній науці достатньо інструментарію щодо визначення рівня здібностей людини з урахуванням структури її інтелектуальних, емоційно-вольових, мотиваційних властивостей. Всі здібності в процесі свого розвитку проходять низку етапів [4], і, зокрема для того, щоб певна здатність піднялася у своєму розвитку на вищій рівень.

Здібності формуються під впливом мікросоціального середовища дитини. Головними факторами впливу мікросоціального середовища є сім'я та школа, адже саме там дитина проводить найбільше часу. Дитяче оточення має суттєвий вплив на розвиток їх здібностей. Здоровий, безпечний дім, а також школа з відповідними методами навчання необхідні дитині для того, щоб рости, вчитися та досліджувати. Проблемне домашнє середовище чи погана школа, навпаки, можуть згубно позначитися на інтелектуальному, соціальному та емоційному розвитку дітей молодшого шкільного віку, особливо 7-річних [2].

Нами проведене емпіричне дослідження впливу мікросоціального середовища на розвиток здібностей молодшого школяра в умовах карантину. При виконанні дослідження ми використали метод анкетування. У нашому анкетуванні ми визначали рівень розвитку здібностей молодшого школяра. Ми використали шкалу, яка допомогла оцінити динаміку розвитку основних інтелектуальних та творчих здібностей учнів. Для дослідження здібностей молодшого школяра ми створили власну анкету. У нашій анкеті оцінювалися наступні здібності: пам'ять, увага, здатність до аналізу та синтезу, продуктивність мислення, перфекціонізм/старанність, гнучкість мислення, оригінальність мислення.

Нами встановлено, що діти молодшого шкільного віку досить активно розвивають свої здібності в умовах карантину. А також фактор – місце проживання молодшого школяра – впливає на розвиток здібностей, адже у містах є більше можливостей для саморозвитку. Стать дитини не впливає на розвиток здібностей, однак хлопці надають перевагу менш активним захопленням, ніж дівчата. Також ми визначили, що більшості досліджуваним бракує старанності, однак розвиток мислення знаходиться на рівні вище середнього.

Отже, нами обґрунтовано поняття мікросоціального середовища молодших школярів, розглянуто та проаналізовано фактори впливу мікросоціального середовища на розвиток здібностей молодшого школяра. В домі, де мешкає дитина, повинні бути забезпечені хороші умови проживання, кімнати не повинні бути перенаселеними. Школа має надавати відповідну освіту та підбирати сучасні й індивідуальні методи навчання. Проблемне домашнє середовище чи погана школа можуть згубно позначитися на інтелектуальному, соціальному та емоційному розвитку дитини. Також великий вплив на розвиток здібностей має тип сім'ї (повна/неповна сім'я, дідусь та бабуся/приймача сім'я). Кожна сім'я по своєму приділяє увагу дитині, забезпечує її та надає освіту. Ще одним важливим фактором впливу мікросоціального середовища є місце проживання – міські діти молодшого шкільного віку мають більше захоплень, навіть онлайн відвідують більше гуртків і, відповідно, активніше розвивають свої здібності.

Таким чином, проаналізувавши особливості факторів впливу мікросоціального середовища в умовах карантину на здібності молодших школярів, виявлено особливості впливу мікросоціального середовища на розвиток здібностей молодших школярів. Ми дійшли висновку, що розвиток здібностей залежить від впливу мікросоціального середовища. А гіпотезу про залежність розвитку здібностей молодшого школяра в умовах карантину від впливу мікросоціального середовища підтверджено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волк Н. В. Соціалізація молодших школярів в умовах Нової української школи. *Освітній проєкт «На урок»*. 2020. URL : <https://naurok.com.ua/socializaciya-molodshih-shkolyariv-v-umovah-novo-ukrainsko-shkoli-41356.html>
2. Партико Н. В. Розвиток творчого мислення молодших школярів за системою Е. де Боно. *Тиждень науки – 2014* : тези доповідей наук.-практ. конф. студ., аспірантів, молодих наук., 23–24 квіт. 2014 р., Запоріжжя / відп. ред. Ю. М. Внуков. Запоріжжя: ЗНТУ, 2014.

3. Партико Н. В. Психологія конфліктів. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. 134 с.
4. Partyko N., Savka I. Children's Self-Expression as the Phenomenon of Self-Advertisement. *Theoretical and practical aspects of the development of modern science: the experience of countries of Europe and prospects for Ukraine: monograph / edited by authors. 1st ed.* Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2018. P. 210–227.

Наші автори

Афанасьєва Наталя Євгенівна – доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України, доктор психологічних наук, професор

Бабич Оксана Володимирівна – курсантка кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Інституту морально-психологічного забезпечення Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Бабіч Оксана Миколаївна – старший науковий співробітник Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат технічних наук

Березяк Ксенія Михайлівна – викладач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Бєліков Ілля Олегович – ад'юнкт кафедри фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту навчально-наукового інституту фізичної культури і спорту та спортивно-оздоровчих технологій Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

Боднарчук Вікторія Василівна – ад'юнкт Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Бойчук Петро Микитович – ректор Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, кандидат педагогічних наук, доцент

Борбич Наталія Віталіївна – проректор з навчальної роботи Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, кандидат педагогічних наук

Боярченко Олексій Олексійович – курсант факультету №2 Донецького юридичного інституту МВС України

Бужанська Маріанна Василівна – доцент кафедри харчових технологій Львівського торговельно-економічного університету, кандидат хімічних наук, доцент

Буракова Олена Олександрівна – курсантка Донецького юридичного інституту МВС України

Ваврик Руслана Василівна – доцент кафедри музичного мистецтва Інституту морально-психологічного забезпечення Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, кандидат педагогічних наук, доцент

Вавринів Олена Степанівна – викладач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат психологічних наук

Вдович Світлана Михайлівна – доцент кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Віднічук Євгеній Антонович – старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Вінтюк Юрій Володимирович – доцент кафедри теоретичної і практичної психології Національного університету «Львівська політехніка», кандидат психологічних наук, доцент

Віхляєва Яна Євгенівна – старший викладач кафедри соціальної роботи та психології Національного університету «Запорізька політехніка»

Вовк Неля Павлівна – доцент кафедри безпеки об'єктів будівництва та охорони праці Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, кандидат педагогічних наук, доцент

Галабурда Мар'яна Юріївна – магістр кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Гараздовська Вероніка Олександрівна – студентка відділення другої вищої освіти Міжрегіональної академії управління персоналом

Гачак-Величко Лілія Андріївна – викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Національної академії сухопутних військ імені П. Сагайдачного

Горіла Катерина Вікторівна – курсантка факультету оперативно-рятувальних сил Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України

Горностаєва Ольга Олександрівна – аспірантка кафедри креативної педагогіки і інтелектуальної власності Української інженерно-педагогічної академії, м. Харків

Григоренко Анна Борисівна – студентка Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України

Гурський Віктор Євгенович – завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету №2 Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат психологічних наук

Заверуха Ольга Ярославівна – викладач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат психологічних наук

Зарічанський Олег Анатолійович – старший науковий співробітник відділу проблем інформаційно-психологічного протиборства науководослідного центру Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат педагогічних наук, доцент

Казанчук Ірина Дмитрівна – доцент кафедри адміністративного права та процесу факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Калька Наталія Миколаївна – старший викладач кафедри практичної психології Інституту управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Коваленко Віктор Леонідович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету №2 Донецького юридичного інституту, майор поліції

Коваль Мирослав Стефанович – ректор Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, професор

Ковальчук Ірина Леонідівна – начальник навчально-методичного відділу Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, кандидат філософських наук, доцент

Конівіцька Тетяна Ярославівна – молодший науковий співробітник відділу організації науково-дослідної діяльності Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат педагогічних наук

Коршевнюк Дмитро Олександрович – лікар-психотерапевт, психофізіолог, приватна практика; кандидат медичних наук, старший науковий співробітник

Костючков Сергій Карпович – професор кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології Херсонського державного університету, доктор філософських наук, професор

Котелевець Аліна Вадимівна – курсант факультету №4 Харківського національного університету внутрішніх справ

Кривопишина Олена Анатоліївна – професор кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор психологічних наук, професор

Куций Олександр Анатолійович – доцент кафедри практичної психології Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

Лелюк Михайло Григорович – викладач кафедри фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Литвин Андрій Віленович – професор кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, професор

Люта Христина Романівна – студентка Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Ляшенко Валерій Михайлович – старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, кандидат наук з державного управління

Мартинів Олег Михайлович – доцент кафедри фізичного виховання та спорту Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат педагогічних наук, доцент

Марчук Сергій Степанович – завідувач кафедри педагогіки та психології Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, кандидат педагогічних наук

Матвійчук Тетяна Фартівна – старший викладач кафедри педагогіки та психології Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, кандидат педагогічних наук

Мілютіна Дар'я Олександрівна – курсантка Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Неурова Алла Борисівна – доцент кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ загальновійськового факультету Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, кандидат психологічних наук, доцент

Одинцова Галина Юріївна – доцент кафедри практичної психології Інституту управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук

Партико Неоніла Вікторівна – доц. кафедри теоретичної та практичної психології Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», кандидат психологічних наук, доцент

Подольна Руслана Миколаївна – студентка факультету економіки Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Пономаренко Станіслав Ігорович – аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, головний фахівець управління організації заходів цивільного захисту Головного управління ДСНС України в Одеській області

Порядін Євген Вадимович – магістр кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Приходько Юрій Іванович – член Глобального союзу вчених за мир, кандидат педагогічних наук, доцент

Пурас Тетяна Вікторівна – студентка факультету економіки Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Пуш Олена Анатоліївна – заступник директора з навчально-виробничої роботи Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, кандидат педагогічних наук

Романишин Андрій Миколайович – професор кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, кандидат педагогічних наук, доцент

Ромашенко Вікторія Євгенівна – доцентка кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету № 2 Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат педагогічних наук

Руденко Лариса Анатоліївна – професор кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник

Сайчук Руслана Ігорівна – курсант факультету пожежної безпеки Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України

Сасько Євген Олександрович – начальник управління – заступник командира військової частини А0987

Сірко Роксолана Іванівна – начальник кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, полковник служби цивільного захисту, доктор психологічних наук, доцент

Слободяник Володимир Іванович – начальник Інституту післядипломної освіти Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, полковник служби цивільного захисту, кандидат психологічних наук, доцент

Совгіра Світлана Василівна – завідувач кафедри хімії, екології та методики їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, доктор педагогічних наук, професор

Солдат Галина Сергіївна – студентка Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Соха Антонія-Юлія Іванівна – студентка Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Стельмах Оксана В'ячеславівна – старший викладач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат психологічних наук

Сусол Юрій Никонорович – старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Татарінов Євген Володимирович – провідний експерт Центру досліджень проблем публічного управління, кандидат психологічних наук, м. Київ

Тесленко Сергій Олександрович – курсант факультету №2 Донецького юридичного інституту МВС України

Усов Дмитро Володимирович – професор кафедри суспільних наук Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, доктор філософських наук, професор

Фомич Микола Володимирович – начальник кафедри психології діяльності в особливих умовах Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, кандидат психологічних наук, доцент

Хоменко Анастасія Володимирівна – студентка Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

Чемерис Ірина Володимирівна – викладач соціально-педагогічних дисциплін, соціальний педагог Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

Чміль Каріна Володимирівна – курсантка Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Шевелєва Юлія Андріївна – лікар невідкладних станів Комунального некомерційного підприємства Львівської обласної ради Львівського обласного центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф

Шукатка Оксана Василівна – доцент кафедри фізичного виховання та спорту Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор педагогічних наук, доцент

Яковлев Роман Олександрович – курсант факультету №2 Донецького юридичного інституту МВС України

Яремко Роман Ярославович – викладач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Наукове видання

ОСОБИСТІТЬ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Матеріали
X Всеукраїнської науково-практичної конференції

Літературне редагування, верстка – С. М. Вдович

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності